

EMLÉKEIM

ÍRTA

Gr. TELEKI SÁNDOR

KIADTA A PETŐFI-TÁRS A SÁG.

MÁSODIK KÖTET

BUDAPEST.

AIGNER LAJOS

könyvkiadó-hivatala.

E M L É K E I M .

Budapest. Weizmann testvérek könyvnyomdája

GRÓF TELEKI MIKSÁNÉNAK

. AJÁNLJA

TELEKI SÁNDOR.

A MÁSODIK KÖTET TARTALMA.

Lapp.

Visszaemlékezés 1848-ra.....	1
Zagyvalékok.....	18
Mikor én »Mátyás« voltam	29
Az országos vásár	122
Hozott Isten! Liszt Ferenchez.....	133
Utazás a Kis-Szamostól a Nagy-Szamosig	139
Pióca és nadály	237
Az én uzsorásom.....	252
Levél Bartók Lajoshoz	273
Fra Pantaleone	278

VISSZAEMLEKEZÉS 1848-ra.*

» . . . Szép és nemes dolog, s szabad nép szellemével megegyező szokás: békésen megünnepelni évfordulóját azon eseményeknek, melyek a népjog győzelmére emlékeztetnek.

A szellemnek ezen ünnepe, mértékül szolgál a haladó eszméknek útján, megmérni az előhaladást, melyet tett és haladt és észlelni azt, a mi még hátra van.

Ez világosságba helyezi hagyományos értékét azon elveknek, melyeket dicsőít.

Megörökíti emlékét azoknak, kik apostolai, védői, vagy martyrjai valának . . . »

E szavakkal kezdte beszédét Blanc Lajos, Ledru-Rollin szobrának leleplezése alkalmával, ez év február 24-én, a párisi Péré-Lachaise temetőben.

Mi is hasonló ünnepet ülünk ma, midőn nemzeti nagyköltőnk mellsobrát leplezzük le, 1848. március 15-ikének évfordulóján.

* Felolvastatott Kolozsvárit, az 1878. március 15-iki »nemzeti ünnepély«-en, Petőfi mellsobrának lelepleztetése alkalmával.

Petőfi Sándor méltó, hogy március 15-én emlékezzünk meg róla, méltó, hogy bámulatlankat, szeretetünket nyilvánítsuk a költőnek, s hódoló tiszteletünket a martyrnak.

Mondjunk egy testvéries üdvözetét a nagy szellemnek, kinek k í v á n s á g a teljesült, mert e kívánsága nemes, nagyszerű és dicső, a hazaszeretet eszményképe, megdicsőülés a halálban, örök élet a történelemben, elolthatatlan láng a szívekben:

»Ott essem el én
A harc mezején,
Ott folyjon az ifjúi vér ki szívemből!«

És ezen látnoki óhajtása teljesült; teljesült még nagyobbszerűleg, mint kívánta, mert ő e l t ű n t. Eltűnt mint Romulus; az istenek vitték fel magukhoz, mert ott van ő az Olympuson: a magyar nép szívében.

* *

*

Harminc év telt el azóta.

Vén ember életének fele; de az üreg a szívekben, az agyakban nagyobb, a részvételesség, a közönyösség megöli a történelmet, a márványtábla, a bronzba vésett sorok, az írott könyvek fentartják ugyan, de nem éltetik a népnek történetét; az csakis úgy

él, ha tudjuk, érezzük és terjesztjük; régi nemzedék új nemzedéknek hagyományozza szent ereklye gyanánt; és ez: a nép »fidei c o m i s s u m a . «

Mi, a népnek vénei, kik átéltük s tényezői valánk a nagy és véres napoknak; mi, kik láttuk azokat ragyogni dicsőségben, a szabadság napjának fénysugaraiban, a felszabadulás glóriájában; láttuk testvér-vérben úszni bekunyorált idegen hatalom által leve-retni, kötél és golyó által legyilkoltatni; ismertük a forradalom, n e m ! — nemzeti életünk fentartásának bajnokait, azon hősoke-t, kik éltek a hazáért, s reményteljesen tudtak meghalni érte a csaták vérmezején, vagy a nemzet Golgotháján. Vagy azokat, kik remény és kétségbeesés között fájdalommal virrasztot-tak a haldokló nemzet felett, bátoritva a csüg-gedöket, lelkesítve a kétkedöket, visszatartva a rohanókat, megvetve a renegátokat, s mi-dőn minden fegyvert kicsavartak a nemzet kezéből, feltalálták a p a s s i v e l l e n á l l á s Uchatius-ágyúját, mely nem öl, de paralyzál. Azokat, kik Dantonként: nem vihették el a haza földjét csizmájuk talpán, de elvitték bú-bánatát, szenvedéseit, s halálos sóhajának méla hangzatát, menekültek száműzetésbe, hogy idegen földön érezzék azt, mit a haza otthon szenved. — É s A z t, Ki nemzetének

Prometheusa ma is, ki — mint az Olymp nagy martyrja — égi szikrát keltett nemzetében, lángoltatá népének lelkében a hazaszeretetei, a szabadság és függetlenség mennyei tüzét, ki ma is oda van láncolva a száműzetés sziklájához, — nem keselyű rágja máját, mely szüntelen nő, hanem annál jobban gyötörtetik a schwindlerék és svihákok füles baglyai által. Szenved, inti nemzetét, s óslat a — kiáltó szó a pusztában! . . .

Mint mondtam, mi, a népnek vénei, eljövünk és elmondjuk azt, a mit láttunk, hallottunk és tapasztaltunk; felelevenítjük a múltak emlékét, a nagy és dicső, a keserves és véres napok, a küzdelem és kitartás korát, kárhóztatva a sülyedés hanyatlásait.

* *

*

Harminc éve múlt.

Villámgyorsasággal terjedt el Európaszerte a február 24-diki párisi forradalom híre.

Gyúanyag volt elég, mely fellobbanjon. A népek elnyomása, az idegenek bitorlása, a munka kizsákmányolása, a polgári jogok gyakorlatának kisszerű korlátozása, a vér- és pénzadó fecsérlése, az önérdék, haszonlesés fenn, az elnyomatás, a robot, a dézsma alatt; helyesen jegyzé meg egy diplomata, a Tuille-

riákban tartott táncestélyen, hogy: »vulkán felett táncolunk!«

Lajos Fülöp uralkodott és kormányzott a franciák felett, a király gyilkos Égalité Fülöpnek — ki maga is vérpaddon múlt ki — tia; a forradalmi tanokból annyit szívott magába, hogy az 1830-diki júliusi forradalom X. Károlyt elkergetvén, őt ültették a régi Bourbonok trónjára.

Az esernyős burger király, mint őt a munkások nevezték, — megfogta a világot; uralkodott ál-jósággal és nyílt megvesztegetéssel; trónja a kótya-vetye asztala volt, melyről árverezték a hatalmat, a kitüntetést, a rangot, a hivatalt; licitálni lehetett miniszterségre vagy dohány-trafikára egyaránt, a meggyőződés, az elvhűség, a következetesség árán; meg kellett hajolni, megtagadni hitét, kicserélni elvét, jellemét, s ráütötték az alkotmányos királyi dobot, s mindenkinek jutott is, maradt is.

Az uralkodó hatalmat sötétség környezi; hajlandók vagyunk elhinni azt, a mit óhajtunk, a hízelgők, az uszályhordók, a tányérnyálók serege elvégzi a többi. Lajos Fülöppel elhitették, hogy ő Franciaország legnépszerűbb embere.

Az 1847-ik évi kamara-ülések igen zajosan végződtek. Az ellenzék az alkotmányba

új és gyökeres reformokat akart behozni; e cél elérhetéséért úgynevezett »reform-lakomákat« rendezett Párisban úgy mint a vidéken.

A kormány nem tiltotta el a lakomákat, de gyanakodva örködött felették, az egyik miniszter erre vonatkozólag gúnyosan mondá egy alkalommal:

— Nem látom át, miért tiltanók be azt, hogy Ledru-Rollin úr, Lamartine úrral egy asztalnál, demokratikus bornyúhúst egyék.

A következőzés megmutatta, hogy a »demokratikus bornyúhús« a júliusi alkotmányos királyság torkán akadt.

A párisi 12-ik kerület választó-bizottsága által egy reform-lakoma lön rendezve február 19-én; 91 képviselő és 3 pair egy levelet írt alá, melyben a meghívást elfogadták.

A miniszterek a királynál tanácskoztak; szóba jött a reform-kérdés, a király kijelenté, hogy inkább ízre darabra hagyja magát vágdaltatni, mintsem bármily reformra ráálljon.

A lázadás kitörésének megakadályozására roppant mérvű készülődések történtek; a vidékről a katonák beparancsoltattak, az utcák hadilag elfoglaltattak, a téreken táborokat ütöttek fel.

A kamarában zajos, ingerült, viharos gyűlések folytak; ekkor mondá Odillon-Barrot c híres szavakat:

— Ha beszédemnek némi súlya lehetne az országnál, állítani fognám, hogy mindazon embereknek, kik becsületesen gondolkoznak, és a közjónak hódolnak, szoros kötelességök egész tekintélyüket felhasználni, elfordítására a vésznek, melyet jönni látok.

Majd — ugyan ő — a minisztérium vád alá helyezését indítványozá, vádolván a minisztériumot, hogy: »Franciaország érdekeit külföldön elárulta, az alkotmány elveit meghamisította, a közhivatalokat áruba bocsátotta, az álladalmi pénzügyet megrongálta és a polgárok jogait megsértette.«

Február 22-én a lakomák eltiltattak. Ez nagy ingerültségre adott okot; a tanuló fiatal-ság az utcákon tüntetett, a külvárosokban a nép lázadni kezdett, helyenként torlaszok emelkedtek, a tömegek kiabálták: »le Guizot-val! le a minisztériummal! éljen a reform!« — a nemzetőrség nem mozdult, a katonák haboztak, izgalom, ingerültség, kétkedés közt telt el a nap.

Február 22-án a dolgok komolyabb fordulatot vettek.

A lázadás forradalomba ment át, a barrikádok gomba módjára nőttek, a boltok ajtait, a házak kapuit becsukták, a békés és nyárs-polgárok lakjaikba vonultak, az utcákon a katonaság és egy egy szállongó járó-kelő, —

a munkás nép s a fiatalság a torlaszokra szállt.

A Saint-Martin utcában a testvérharc megkezdődött. Egy történetíró így adja elő:

»Egy század katonaság egy torlaszt akart ostromolni. Egy 15 éves siheder, háromszínű zászlót lobogtatva, felugrott a sáncolatra s elszántan kiáltá: »Ez a ti zászlótok, löjjetek, ha van bátorságotok!« E rettenthetlen ifjú példája ragályosan hatott a torlasz mögötti polgárookra, kik rögtön, mintha összebeszéltek volna, felmásztak a sáncolatra, s a fegyvercsövek elébe állottak, mellüket meztelenre kitérve, s rivalgván: »öljétek, ha meritek, a védtelen polgárokat!« — A katonák pedig bámuló csodálkozástól elragadva, rájuk löni vonakodának.«

A harc lanyhán folyt, gyűlölet nélkül, majdnem csak kötelességből. Az est bekövetkezett; mindenki érezte, hogy az éj fog dönteni: Lajos Fülöpre, vagy — (a köztársaságra még kevesen gondoltak) a bizonytalanság?!

A nép — mint forradalmi nyelven Párisban mondják — leszállt az utcákon a városba. Irtózatos és magasztos, borzasztó és dicső, undorító és lelkesítő: a népet az ő haragjában látni; én láttam december másodikán, s még ma is irtózom és lelkesülök emlékén.

E tömegben az emberi szenvedélyeknek minden érzelme fokozva megvan. Dante »P o k l a« és Milton »P a r a d i c s o m a« egy kalap alatt. A legtisztább, a legrajongóbb hazaszeretet, a legundorítóbb, a legocsmányabb önérdék mellett, — a nemes önfeláldozás a legaljasabb bosszúval karöltve, — a szűzieség a fürtelemmel, a hősiecs bátorság a gyáva félelemmel vegyítve.

Alakok, melyeket nem lát soha senki, a csöcseléknek sepredéke, a gályák érett gyümölcssei, a tömlöcök bogáncskórói, a nyomornak lovagai, a megromlottság, elvetemülés missionáriusai, — szörnyek, kiket még a d e t e c t i v r e n d ő r s é g sem ismer.

Mellettök sorakozott rendben, egymást átkarolva, a »M a r s e i l l a i s«-t énekelve, a politechnicum nemes arcú tanítványa, festői egyenruhában, — kék vagy szürke zubbonyban a rajongó, értelmes munkás, ki nem magáért, hanem övéiért, társaiért, elszántan megy a halálba, az új társadalomtól egy kevéssel több munkabért remélve, — orvosnövendékek, munkavezetők, gépészek, mérnökök, festők, szobrászok, színészek, mindennemű művészek, — szóval: a g o n d o l k o d ó, a c s e l e k v ő n é p.

E néptömörület képviseli az emberiséget, az ő magasztosságában, s az ő megromlott-

ságában; — ilyenkor a nép járul a forradalom asztalához, hol az erény a bűnnel testvériesül.

A krónika-író folytatja:

„Az egész emberözön a Boulevardokon lefelé hömpölyögvén, a külügyminisztérium palotája, Guizot lakása előtt, a legelső sor egy zászlóalj katonaságra bukkant a 14-ik ezredből, mely nem a párisi helyőrséghez tartozott, és csak ezelőtt egy pár órával jött be. Ezen zászlóalj a Boulevardnak egész szélességét elfoglalván, négyszögben volt fölállítva, s elzárta az átjárást. A parancsnok lóháton, katonáinak első sora előtt állott. A néptömeg előtt menő vöröszászlós férfiú s néhány fáklyavivő, elhagyván a csapatot, a zászlóalj felé mentek, a zászlót és a fáklyát idestova forgatva, — mire a vezértiszt lova ágaskodni kezdett, megnyílt, s a tiszt ennek közepén foglalt helyet. Hirtelen fölemelkedtek és le-bocsátkoztak a fegyverek, egy lövés történt, s utána hosszú durranás ropogott. A zászlóalj átellenében álló emberfal megingván, lerogyott, — némelyek holtan és sebesülten, mások csupán a megrendüléstől, ismét mások pedig szándékosan, amint a puskák csöveit feljök meredezni látták, földre hullva, — s ez utóbbiak csak gyors elhatározásuknak köszönhették, hogy épen s életben maradtak,

s ismét felállhattak, ötven egynéhány halott és sebesült között. — A tömeg eleintén némán és dermedten állt, de csakhamar dühös kiáltással s iszonyú zajjal rohant el onnan, s mindent magával ragadva futott, a holttesteken keresztül. — Mély titok fedi okát ezen éji gyilkolásnak, mely az Orleans-házra nézve halálítélet volt. — A borzasztó esemény visszhangja csakhamar megzendült Párisban.

»Fegyverre! fegyverre!« kiáltás harsoga rémesen. Villanyos borzalom rezge keresztül az egész népségen. A csak imént csöndes és vidor sokaság, most rögtön elvadulva, bosszús, dühös és átkozódó tömeggé változott. A házak ajtai bezárattak, a világítás eltűnt; minden zugból fegyverek surrantak elő. A szakasztűz elől hátrált fennebbi kis csapat pedig visszavért a gyilkolás helyére, s „Bosszú! bosszú!” — rivalgá oly hangon, mely egy hadsereget megrémíthete. Itt vagy tizenkét holttestet hánytak fel egy taligára, s a városban körülhurcolák. A gyászkiséret, fáklyáktól körülvilágítva, legelőször a Lepelletier-utcában a „National” szerkesztő hivatalának ablakai alatt állott meg. »Itt vannak meggyilkolt testvéreink! — dörgé rettentő hangon egy férfiú, — adjatok fegyvert, hogy bosszút álhassunk!«

— Egy fiatal ember pedig mindkét kezét egy halottnak tátongó sebébe mártván, egész vö-

rösre bekente magát vérrel, s kiáltá, ég felé mutatva: »Nézzetek! esküszöm, hogy meg nem mosom e kezét mindaddig, míg legyilkolt testvéreink megbosszulva nem lesznek!«

Az előbb vázolt gyilkoló véres tény döntött. A nép felbőszült, — s ki képes ellentállni a nép haragjának?! . . .

A történetek e katasztrófából születtek, — a többi a forradalom logikájának egymásutánja.

A megrémült király hívatta Molét, alakítana új minisztériumot, a nép kiáltá: Már ké s ő ! — Hivatta Thierst, — » m á r k é s ő ! «

— A király lemondott a párisi gróf javára ...

„M á r k é s ő ! “

A lázadás elfoglalta a képviselőházat, s kiűzte a kalmárokat a templomból. A nép elfoglalta a Tuillériákat, száműzte a királyt, — s a nemzet kikiáltá a köztársaságot.

S mint lángoló háromszögben, ott fénylik a dicsőség sugaraitól körülvéve e három név:

Ledru-Rollin, Louis Blanc és Lamartine!

* *

*

Ma harminc éve! — március tizenötödike! — és e nagy nap emlékét üljük ma. Mennyi remény, mennyi boldogító öröm és

mennyi kétségbeejtő fájdalom van e nap emlékéhez kötve! . . .

Az emberi szabadság és előrehaladás történetében egy éj és egy napnak halhatatlan emléke van.

Versaillesban, 1789. augusztus 4-dikének éjein, pár óra alatt, századok hosszú során át elnyomólag és megalázólag nehézkedő hűbéri viszonyt, a nemzet képviselői egy föllekesült pillanatban eltörölték, — a jobbagyból embert, a tömegből népet, a népből polgárt teremtettek.

Ezen nagyszerű történelmi éjnek, ha nem is akkora keretben, ha nem is olyan óriási mérvben, de meg van hasontársa március 15-dikében nálunk is.

Amit a magyar nemzet színe-java, évek hosszú során át gondolt, érlelt, óhajtott, de nem remélt: egy napnak eseménye megtörtént ténynyé, való igazzá varázslá.

De lássuk a tényeket, melyek legékeesebben szólnak.

Mint fennebb mondám: villámgyorsasággal terjed el Európaszerte a párisi forradalom hire; — Bruxellestől Palermóig, Palermótól Bécsen át Pestig villanyozta át a népeket, — A »fiatal Magyarország« Pesten, nem várva be a Pozsonyban székelő

tekintetes karok és rendek határozatait, az egyetemi téren gyűlt össze.

A tömeg nem gondolkozik, annak vezére van szüksége, míg tette kél, — de ha megindult: ösztönszerűleg teljesíti hivatását, s túlhaladja gyakran vezetőit. Jól mondá egy hires tribün: »vezérök voltam, de most már utánok kell mennem.«

Az egyetemi téren összesereglett nép habozott, — nem tudta: hova, merre, miért és mit cselekedjék?

Végre egy fiatal ember feláll egy székre; arca lángolt, szemei ragyogtak, melle dagadt, s érces hangon rárivalt a népre:

»Talpra magyar! hí a haza!
Itt az idő, most vagy soha!
Rabok legyünk, vagy szabadok?
Itt az idő: válaszszatok.
A magyarok istenére,
Esküszünk,
Esküszünk, hogy rabok tovább
Nem leszünk!« . . .

s folytatá ékesen, magasztosan, a meggyőződé-
s hangján; — szavai rajongásig felvillan-
nyozták a tömeget, s aztán megindult elől,
és a nép követte vezérét.

A gondolatnak teste a sajtó; ami meg-
fogamzik az agyban, azt ez ezernyi példá-
nyokban rögtönzi, — így válik az ige testté, a

sötétség oszlik, s lesz nappali fény; — a népek legnagyobb ellensége a tudatlanság, ez ellen leghatalmasabb fegyver: a szabadsajtó, — ezt — mint mindent, elnyomva, békák közt tartá az atyáskodó kormány.

A vezér megindult, a nép követte. Megálltak egy nyomda előtt, s a nép önhatalmánál fogva eltörölte a c e n s u r á t.

A magyar szabadsajtónak első fénysugara így világít:

»Mit kíván a magyar nemzet?

Legyen béke, szabadság és egyetértés!

1. Kívánjuk a sajtó szabadságát és a censura eltörlését.

2. Felelős minisztériumot Budapesten.

3. Évenkénti országgyűlést Pesten.

4. Törvényelőtti egyenlőséget, polgári és vallási tekintetben.

5. Nemzeti örsereg.

6. Közös teherviselés.

7. Urbéri viszonyok megszüntetése.

8. Esküdtszék, képviselet, egyenlőség alapján.

9. Nemzeti bank.

10. A katonaság esküdjék meg az alkotmányra, — magyar katonáinkat ne vigyék külföldre, a külföldieket vigyék el tőlünk.

11. A politikai státusfoglyok szabadon bocsáttassanak.

12. Unió.

»Egyenlőség, szabadság, testvériség!« ...

E r a g y o g á s méltó a nemzethez.

A sajtó szabad, — az utca nevére keresztelve, — első ikerszültői a nép kezében; de a gondolat szabadságának még áldozatja van, ott őrzik a börtönben, — s ha felszabadítottuk a sajtót, rab legyen-e ő?! ...

A fiatal ember érchangjával újra rárivalg a népre:

»Fel Budára! szabadítsuk ki Stancsicsot, a nép emberét!«

S ismét megindult elől, a nép pedig követte őt.

Az idő ködös, homályos volt, szürke felhők boríták az eget, nagy cseppekben hullott az eső, — a szőke Duna lassan folydogált, egy-egy hullám belecsapott a híd hajójába, s folyt tovább. — Budavárában nagy volt az aggodalom, — az írástudók és farizeusok tanácskoztak, — az öreg Gellérthegy reményteljesen tekintett alá, — még akkor nem volt citadella rajta, — s gondolá: még ilyen nem láttam soha!

Esernyővel mentek neki a várnak, s bevették Stancsics börtönét, — diadallal jöttek efelé a kanyaruló úton.

A gondolat szabaddá lőn.

* *

*

S ki volt az a fiatal ember, kit társai és a nép oly elszánt bizalommal, oly rajongó lelkesedéssel követett, — kit a meggyőződés bátorsága vezérelt? . . .

Nemzetemnek első költője, — a szerelemnek, szabadságnak, hazafiságnak, emberiségnek és a természetnek nagy dalnoka, — teremtője egy bűbájos szépségű nyelvnek, melyet előtte soha senki nem beszélt, s utána sem képes megközelíteni; — hős a csatákban, bölcsész Íróasztala mellett és költő mindig; — a »természet vadvirága«, a szabadság mátyrja, — — a kis-kőrösi mészáros fia: Petőfi Sándor!

ZAGYVALÉKOK.

— Szíves üdvözet Eszterházy Miguelnek. —

Eszterházy Miguel nekem a legjobb barátom. — Olyan Castor és Pollux, Philemon és Baucis-féle história ez, mint a török mondja: »béra ber«, — együtt járnak, — e szóval fejezi ki a legnagyobb cimboraságot. A nagy pajtáskodás az aradi várfogságból datálódik, mikor a Haynau bácsi Tristánjával — az olmützi hóhérral — egy asztalnál ebédeltünk, s a halottas kamarán kellett átsétálnunk, ha a konyhánkba akartunk menni, hol hébe-korba, »római szent birodalmi« kezeimmel én is főztem a menázst.

. . . . Nekem az a szerencsétlenségem, hogy van valamim, s élhető állapotban vagyok, és nem vagyok rászorulva a kézimunkára, — mert ha nem lenne semmim: ma már talán európai hírneves szakács lennék, — túlszárnyalnám Caremet, Soyét, Gouffét, s tán még az öreg Dumas Sándort is, ki ebben is mesterem vala.

Míg Olaszországban emigránskodtam, — ez épen tizenegy évig tartott, — abban a nagy szerencsében részesültem, hogy az öreg Dumas minden évben nálam töltött egypár hetet. Rendesen ahogy megérkezett, rögtön hívatta Máriát, a szakácsnémat, kivett a zsebéből egy húsz frankos aranyat, s oda ajándékozta neki azzal a kérelemmel, hogy — ne főzzön.

Éjjel-nappal folyvást dolgozott, néha négy-öt különböző tárgyon is egyszerre. Emlekszem, Nápolyban egy időben írta »San Felice« regényét, a nápolyi Bourbonok történetét, egy öt felvonásos drámát versekben, szerkeszté az »Indépendente« lapját, levelezője volt a »Siécle« lapnak és ugyanakkor gondolkodott egy nagyszerű szakácskönyv megírásán; de mindig azt mondta, hogy ennek megírására nincs elég bátorsága, — neki, aki annyit mert. Ha nem dolgozott, akkor főzött, ez volt szenvedélye.

Legtöbbet tartott szakácskodására. Egy nyársot talált fel, mely nem vízszintesen, hanem függélyesen forgott.

— Hidd el, — mondá sokszor, — e nyársra büszkébb vagyok, mint a »Monte Christo« regényemre. Nézzed, a tetejébe felhúzok egy kövér libát, a liba alá egy foglyot, a fogoly alá egy szalonkát, a szalonka alá egy fenyves rigót, — a liba zsírja öntözi a

vadakat, s mikor rájössz a rigóra: t u m' e n donnera des nouvelles», — akkor újságot fogsz nekem mondani.

Nálánál jobb szívű, egyszerűbb, kedvesebb embert nem ismertem. Társalogni, csevegni a világon senki sem tudott úgy, mint ő. Voltak adomái, történetecskéi, melyekkel agyon neveltette a társaságot. Volt különösen egy: IX. Pius pápával való találkozása.

Egy versen Nápolyban nagyon utóíért a honvágy, majdnem bele betegedtem; — szokott jó kedélyem elhagyott, a búskomorság környékezett; elvesztöm étvágyamat, az ital sem kellett, — közönyös volt nekem minden a világon, kedélybeteg voltam, untam az egész mindenséget; — s ez tartott több napon át.

A nagy író szíves volt s meglátogatott — többen is voltak nálam. — Elkezdett csevegni s én vidulni kezdtem, s felkértem: mondaná el IX. Pius pápával találkozását. Elkezdte mondani, s mire bevégezte — meggyógyultam.

— Ugyan miért nem írod ezt le, édes apám? — (Mindig így szólítám, ő meg fiának nevezett.)

— Azért, édes fiam, mert ezt nem lehet leírni, ezt csak elbeszélni lehet. Hogy adjam én elő írásban ő szentségének a hangját, azt a kenetteljes modort, azt az imaszerű hanglej-

tést, mikor azt mondja, hogy: az ő legkedve-
sebb francia írója — Paulo di Cock, — s
különösen azt a gestust, mikor: »klaps!«
— szentséges kezeivel a hasamra ütött. Ha
ezt leírni tudnám, Hugo Victor mellé helyez-
ném magamat, — de még ő se tudná.

Igaza volt neki, — azt nem lehet leírni.

Annak az embernek minden tette jóság,
minden szava éle volt; csak úgy sugárzott
bplöle az ész, mint a röppentyűből a szikra.
S az az eredetiség, az a költői áramlat, az a
villanyos felfogás, s a megfontolt tárgynak
kellemes, könnyű, úgyszólván, zephíri köz-
lése: bámulatos volt. Hát még az a gyors és
szellemdús feltalálási tehetség?! . . .

Egyszer a nőmmel együtt meglátogattuk
Páris melletti villájában, holmi apró nyalánk-
ságokat vivén magunkkal.

— Hol van az úr? — kérdém Vazili nevű
cserkesz legényétől.

— Lenn a konyhában, főz.

Lementünk. Nem tudta, hogy Párisban
vagyunk, roppantul örült látásunkon. Nőm
átadta neki a csemegéket.

— Neked ördögöd van! — mondá nőm-
nek, — (akiket szeretett, mindig tegezte)
hogyan találtad ki, hogy andouillettes
de Troyest akartam enni? — épen táv-
sürgönyözni akartam Chevénék, hogy küld-

jön. — De menjünk fel. Vazili, fegyverbe! őrt állani a roast boeuf mellé és sűrűn öntözni Hála istennek, ma történetesen nincs senki nálam, — jól elbeszélgetünk majd hármásban.

Asztalhoz ültünk, mint mondá, h á r m a s -ban. Amint a levest eszszük, nyílik az ajtó, s beállít egy vastag burger-alak.

— Dumas úr, nem akartam úgy elmenni Párisból, hogy önnél ne tegyem tiszteletemet.

— Isten hozott édes kedves barátom! — csakhogy láthatlak; ülj le! . . . Vazili, terítéket az én kedves barátomnak! .. . Mióta vagy Párisban? — Hát otthon hogy vannak? — Természetesen jól . . . hála istennek! — Hát a barátok, azok a derék, jó, víg cimborák mit csinálnak? — Persze, azok is jól vannak természetesen! — A termés is jó, nemde, nálatok?

A burger felelni akart a kérdésekre, de nem engedte szóhoz jutni, csak a fejével integethetett mindegyre. — Megebédeltünk. — Kávét után a burger elbúcsúzott, összecsókolóztak, lekísérte a lépcsőn. Mikor visszajött, azt kérde tőle a nőm:

— Ki ez a maga jó barátja?

— Sohasem láttam én ezt az embert máig. — Van nekem ezer ilyen jó barátom,

— azért nem hagytam szóhoz jutni, mert —
nem tudtam, kit mutassak be nek-
tek

* *

*

Néhány héttel ezelőtt a Bánffy-ház előtt
megyek Eszterházy Miguelllel, mindig »b ér-
abe r.«

Egy kopott kabátú, veres nyakravalós,
felfoszlányolt tubákszín nadrágos, félretört
sarkú-csizmás kopott egyéniség jön velünk
szemközt, az ismeretes »síró gyermek«
gipsz-szobrot tartva a karján. Rám veti te-
kintetét, megismer, leteszi a gipsz-szobrot a
járdára, s kitörő örömmel rám kiált:

— Caro mio signore, colonello Teleki! —
ugyan hol jár és mit csinál ön itt?

Persze nem tudhatta a jámbor, hogy a
bel-szén-utcában születtem, — s aztán meg
azt gondolta, hogy az emigránság is örökös,
mint a Pozsony-, meg a Heves-megyei főis-
pánság.

Meghívtam ebédre, s megvettem tőle két
gipsz-figurát, melyeket aztán elküldtem »az
én leányom« -nak, Krecsányi Saroltának,
egy aranyozott szilva-kéményseprővel együtt,
karácsonyi b o n b o n s helyett.

* *

*

Honnan volt az én figuristámnak az ő nagy öröme?

. . . . Az aspromontei gyászos napok után megutáltam a világot, magammal együtt, — s mint egy nemes apa mondaná a színpadon: visszavonultam a világ zajától. Kibéreltem egy házat Bagni di Lucca mellett, egy nagy gesztenye-erdő szélén; — itt töltöttem én éltem legcsendesebb napjait.

Bagni di Lucca és környéke, a világ legszebb helyeinek egyike. Szépségét megközelíti érdekes volta. — Ide járnak nyaralni az Olaszországban lakó angolok, s több angol család van itt letelepedve. — A beefsteak a maccaronival, a roast boeuf a stufatoval karöltve jár.

Lát itt az ember olyan telivér brit alakokat, hogy akármelyik tubákos pixisre rá lehetne nyomni, s mikor vasárnaponként a z s i n a g ó g á j ó k b ó l kijönnek, majdnem érezhetni rajtuk a z s o l t á r - s z a g o t .

Az angol a világon a legkevésbé megszelídíthető állat; olyan mint a zebra: nem szokik az emberhez, s bárhova menjen is széles e világon, mindenüvé elviszi: m a g a - m a - g á t . Találkozzunk vele a Chimborasso tetején, vagy a derzsi-gáton, Palmira romjain, vagy Vilcek földjén, mint a török mondja: I h o n i . Magával viszi az unalmat, a theát

két lány tojással, a bibliát, a mixpicelt, és s á b e s z é n e k megtartását. — De a helyet, hová letelepszik, nagyon meg tudja választani.

Bagni di Luccáról elég lenne annyit mondani: itt n y a r a l n a k a z a n g o l o k .

*

Képzелjen a nyájas olvasó egy kőszirtes szűk völgyet, mély mederben, óriás kavicsokon, sebesen vágatva zuhog le a tiszta vizű Lima, — nagy «kiterjedésű maroni-erdők, kinyúló sziklás bércek közt roppant nagyságú fák, — rohanó patakok mellett keskeny út kígyózik mindenütt a Lima partján, — papírgyárak, gesztenyeőrlő-malmok, — a hegyek ormain elszigetelten egy-egy falu, hova csak gyalog, vagy számárháton lehet feljutni, — a verőfényen, a sziklák közt emberháton hordott földben szőlő plántálva, a kertekben nagy cyprusfák, az országúton platánus-fasor, ágaik egymásba nőve, lugast formálva, nap- és eső-ernyő gyanánt a nap és az eső ellen; — se kép elhúzódik több kilométernyi hosszáságban. Alant a völgyben narancs-, gránát- és citromfák, s egy órányi távolságra havasok fenyvesei a »grand cima d'I t a l i« aljában.

* *

*

E tündérszép vidék lakosai, a legeredetibb nép a világon. — E jó emberek közt laktam én öt évig, szerettek ök engem úgy, mint édes apjokat, — nem neveztek másképen, mint »a mi magyarunk.« Aki nem hiszi, kérdezze meg Türttől, Csernátonytól, Pulszkytól, s mindazon emigránsoktól, kik szerencsétettek s eljöttek hozzám: *prendere il fresco*. És mint Jókai: »dész-csizmadia,« úgy voltam én »tiszteletbeli figurista.«

A népesség legnagyobb része *figurista*. Furcsa egy kis mesterség ez, — drótotótság nagyban, díszkiadásban, gvpszszobor vignettekkel díszítve.

A suhanc-gyerek egynéhány gypsz formát felrak a hátára, s azzal neki megy a világnak, — szárazon és vizen, nem válogatva: melyik világrészbe, Chinába, vagy Boldog-Arábiába, Szibériába, vagy az egyenlítőn túlra megyen-e, — mint a bolygó zsidó; — megy egyenesen vagy vargabetűt csinálva, halad előre mindig, s hátán a gypsz-forma. Odaül hosszú-hosszú időkig, elment mint suhanc, s visszajön fehér szakállal, mint én az emigratióból.

Katona-kötelezettsége idejét eltölti Csin-Csán-Csonnál, a nagy Mogulnál, vagy Hohenzollern Károlynál.

Ha egy kevés pénzecskét összekapart, haza jön, s legelső szavával »nécsit« kér, s aztán megvesz egy darab kősziklát magának.

Mi az a »nécsi«, a mit nem felejtett el soha, ami után úgy eped? A legroszabb kófic, ami valaha embernek torkán lement; — édes testvére a juh-faggyas piláfnak, — gesztenyelisztből izzó vason süttött hamvas pogácsa.

Menjen fel az ember a figuristák városába: Bárgába, vagy falukba: Bran delio, Coreglia, Pallegio, St. Marcellóba, ott beszélhet aztán oroszul, spanyolul, japánul, törökül, magyarul, angolul, németül, tán még a Manasses nyelvén is.

Volt egy jó emberem, Ponte a Móri ano-ban lakott, Angelo-nak hívták. Harminc évig lakott Magyarországon, de csak huszonhetet számít, mert három évig a pesti lánchidnál dolgozott, s addig nem volt figurista; úgy beszél magyarul, mint bármelyikönk.

Van egy gyenge oldaluk a figuristáknak, s ha valaki jól meg akarná magát veretni általuk, arra nézve ezt, mint biztos receptet kommandálhatom.

Menjen fel Bárgába, tegyük fel egy vásárnap délután, nézzen be a korcsmába, s kérdezze egyszerűen csak ezt:

— Kivel találkozott Columbus Kristóf legelőször Amerikában? — A többi aztán az ő dolguk; — de hogy nem jön le ép-kézláb Bárgából, arról aztán már én kezeskedem.

Ennek az a históriája, hogy azt mondják: mikor Kolumbus Kristóf kikötött Amerikában, a legelső ember, akivel találkozott, egy Bagni de Lucca vidéki figurista volt, ki első Napoleon gypsz-szobrát árulta. (?)

Mint mondtam, engem nagyon szerettek azon a vidéken, de azért ezt a kérdést sohasem mertem kockáztatni.

. . . . Innen volt az ismeretség az én figuristámmal, s véletlen viszontlátásomon az ő nagy öröme és gyönyörűsége, Kolozsvárnak városában.

MIKOR ÉN »MÁTYÁS« VOLTAM.

— Szíves üdvözlét H a r a y V i k t o r n a k . —

Furcsa egy kis ember volt az öreg Bem apó az ő nagyszerűségében; egész shakespeare-i dráma abban a kis pályákban; a fekölt magasztosság és a burleszk komikum egy kalap alatt, anyai jószívűség s caliban-i ravaszág, erély és kitartás, mint Columbusban, s szeszély annyi benne, mint egy másodrandú táncosnőben.

Besztercén voltunk a tél derekán, komisz Urbánt hajtotta az öreg úr maga előtt; megpihentünk a vendégszerető szászok közt, megmelegedni és jóllakni; az ingyen gazdálkodás keményen tiltva volt, parázzpénzzel fizettünk úriasan, mint a köles; több vénasszony szemlesütve emlékezik még ma is rólunk.

A hadjárat alatt — Szathmártól Kolozsváron át Besztercéig — megnyertem az öreg

úr kegyét; zsémbelt is rám egyedül annyit, mint a fél hadsereg; dorombolásával adta jelét irántami vonzalmának.

Én voltam az öregnek mindene, száraz dajkája, pennás embere, szóval olyan intendáns-féléje. Ha valami eszébe jutott, éjjel avagy nappal, rögtöp hivatott. Török — az ordináncom — úgy tudta már a mi sorunkat, hogy csak szó nélkül adta a kardot és sipkát, a mi azt jelenté: a tábornokhoz!

Némán, mint a hal, harcsa-bajuszú Török hozá a kardot és á sipkát — szokás szerint, — bekopogtatok a tábornokhoz, épen reggelizett, kanalazta a mindennapi köménymag-levest. — Bem alatt utáltam én meg azt.

— Mennyi sarcot vessünk Besztercére? — kérdé.

— Mennyit gondol tábornok úr *i*

Mondott egy összeget.

— Sok lesz tán? — mondám én.

— A ki nem verekszik hazájáért, s még ármánykodik ellene: az fizessen!

— Nincsen is nekem az ellen semmi kifogásom, az összeg meglesz; csak a kivetés módján méltóztassék változtatni.

— Hogyan?

— Vannak e vidéken nagyon gazdag és népes falvak: Teke, Bátos, Vajola s a többi; szíveskedjék azokról is m e g e m l é k e z n i .

— Jól van, köszönöm!

— Szabad még egy megjegyzést tennem?

— Mondja!

— Parancsolja meg, tábornokom, hogy a sarcot magyar bankókban fizessék.

— Mit gondol ön az istenért? . . . magyar bankóban?!

— Igen, magyar bankóban.

— De hát miért? — kérde nagy mérge-
sen, — hiszen ezeknek nincsen magyar ban-
kójuk.

— Ha a tábornok úr kegyeskedik egy
kis türelemmel — s ezt hangsúlyoztam —
kihallgatni, megmondom; — épen azért, mert
nincsen magyar bankójuk, tőlünk kell, hogy
váltsanak; ők befizetnek, a tábornok úr újra
visszaváltja tőlök, s lesz osztrák bankója a
külföldi szükségletekre, s ez azonfelül a ma-
gyar bankók hitelét is roppantul emelni fogja,
mert azt mondják majd: Bem tábornok ahadi-
sarcot is magyar bankóval fizetteti.

— Jól mondja! — s lecsillapult, mint a
lejleves, hozzám jött, két kezét a vállamra
tette s szemeimbe nézett azokkal az intelli-
gens, szép nagy kék szemeivel, melyek moso-
lyogni is tudtak.

Nem értem még kvártélyomra, már újra hivatott. Töröknek nem kellett legalább a kardot és sipkát hozni nagy szóval.

— Hány napra van profiantírozva a sereg?

— Négyre.

— Rögtön intézkedjék úgy, hogy e négy napon kívül még tíz napra való legyen, — még pedig 48 óra alatt.

— Lehetetlen, tábornok úr!

— Nem szeretem ezt a szót! — Ha lehetetlen te nem csinálnánk, úgy még most is csak ott volnánk Kápolnánál, vagy legfeljebb Déés körül, Urbán pedig Kolozsvárit... Tehát csak intézkedjék rögtön; személyesen felelős, s ha nem: — tévé hozzá homlokát összeráncolva — »je vous ferai fusilier!« . . . (Szász Károly így mű-fordítaná le: »főbe lövetem önt!«)

Ezt a szólamot nagyon szerette.

* *

*

. . . Szerelmes Jézusom, mi lesz már én belőlem?! . . . Prófontért lőjjenek engem agyon, édes anyámnak egyetlen fiúgyermekét?! . . . Dagasztó teknyő legyen az én koporsóm?! . . . Furcsa kis állapot!

Elmerengtem gondolatban.

Van nekem egy jó barátom, Haray Viktor hívják; a mi földünkön mindenki ismeri, s a mi több: szereti is; együtt nőttünk fel s öreg időt értünk együtt, s a fiatal barátsággal tesznek bennünket a gyeper alá, mert soha egy percre sem csalódtunk egymásban.

Rara avis!

Mint mondám, elmerengtem gondolatban, lesütött fővel, hátratett karokkal, habozó léptekkel, mint valami faluzó Hamlet; úgy járkáltam szobámban.

Így talált Haray Viktor barátom.

— Mi baj van őrnagy úr? Mert azt látom, hogy baj van, — mondja Viktor.

— Van ám, még pedig nagy! — s majdnem dicsekedtem vele.

— De hát mi, az istenért?

Elmondtam a történeteket.

— Már most mit csinálunk?

— Épen azon gondolkozom.

Egy rémdrámában a szerző a színésznek azt teszi instructioba: »fel s alá jár, és gondolkozik Balduin ájáról.« — Én is ilyenformán gondolkoztam fel s alá járva a — prófontról. Végre gondolatim kováján egy eszme csiholódott. A tapló fogott.

— Viktor! Eredj rögtön a tábornokhoz, kérd ki a rendeletet írásban s németül; on-

nan menj a polgármesterhez, mondd neki, hogy egy perc alatt gyűjtse össze a pékmes-tereket, s jöjjenek ide.

Úgy lőn, a mint mondám, s nagy sza-porán.

* *

*

Kevés idő múlva nálam volt a polgár-mester, a városi tanács egy része, s az egész pék-céh.

Elővettem az öreg úr ukázat, előszóval s érthetően felolvastam előttök, s hozzá tevém:

— Uraim! Ez katonásan van rendelve s katonásan lesz végrehajtva. Ha önök a pa-rancsolatot nem teljesítik: engem a tábornok föbe lövet; de becsületszavamat adom, hogy mielőtt még ez történnék, én lövetek az urak közül vagy hármat agyon! Mentsük meg hát egymás életét, ezzel egymásnak tartozunk.

Mindnyájan aggodalmasan távoztak.

Pár óra múlva jön Haray s jelenti, hogy a pékek céhmestere felakasztotta magát, — s engem a tábornok hívat.

Felmentem hozzá. Az előszobában szív-zagató asszonyi sírás fogadott; — a pék özvegye s több gyermek anyja ... zokogott keservesen, s nekem a szívem majd megrepedt, s égető kínnal furdalt lelkiismeretem, hogy

azon ember halálának 3 ezen asszony keserves fájdalmanak némileg én vagyok okozója.

Sokat ki tudok állani, de kettőt nem: a nő-sírást és a kérdezősködő, unalmas embert . . .

Az én tábornokom olyan volt, mint egy kis dorckings-kakas, mikor viadalra bocsátják; dúlt-fült, kapart lábaival, csakhogy épen nem kukorikolt. Rám támadt dühösen:

— Mit csinált ön?

Hallgattam.

— *Fait es peur aux gens, qu'ils travaillent, — mais non pas qu'ils se pendent!* — (Ijeszszé az embereket, hogy féljenek, — de nem, hogy felakaszszák magukat!)

Nem mondva csináltam én azt, — gondolám magamban.

— Jól van! Ha 48 óra alatt a 10 napi készlet nem lesz meg, már most duplán lövetem önt föbe! Elmehet!

Elmosolyodtam s távoztam, azon gondolkozva: hogyan lehet valakit duplán föbe löni? — Bizonyosan úgy, hogy 12 legény helyett 24 ministrál a lőporos requiemem.

Dies irae! . . .

* *

*

Vannak nagyszerűen válságos idők, s ezen időkben végzetszerű emberek, kiknek személyiségétől függ az ügy diadala, melyért édes-örömetest halunk meg. Leonidás a Thermopiléknél, Columbus Kristóf a hajón, Bonaparte az arcoli hídon, Garibaldi Calafatiminél . . . ilyen volt az öreg Bem nekünk mindig!

Nem mondom, hogy kellemetes volt, — azt sem, hogy bánásmódja mindig következetes és egyforma; de meg volt az a genieje, hogy a bántalmakat tízszeresen, százszorosán jóvá tudta tenni, egy pár szóval, egy mondatral el tudta boronálni a sértés barázdáit.

Meglátjuk mindjárt.

Tudtam én azt, hogy az a »főbe lövés« csak olyan szokásos szólásforma, — hogy az el nem készült prófontért még soha senki nem lett mátyr, — hogy holnap, vagy holnapután az öreg úr kedélye piroslani fog, s ha főbe akarnának löni, még ő kiáltaná: nem kell bántani a magyart! — De fájt és bosszantott, hogy akaratának nem tudok eleget tenni, s hogy tevékenységem, mely eddig nem mondott csütörtököt — most megbicsaklik.

Az ember mikor bajban van: gondolkodik, vakarja a fejét, vagy rágja a körmeit, szakállában motorász, vagy bajuszát pödri, —

a burocrata hideg vizet iszik, — a hős színész tragikai léptekkel rőföli a szobát, — a diplomata mosolyog és dörzsöli a markát, — a baka fűtyörész, — a huszár káromkodik, — az asszony könyez, sír vagy óbégat, — a cigány tépi a haját, — az örmény imádkozik, — az oláh danol nagy keservesen; — én lefekszem, keresem az álmot, s Morpheus többnyire megvigasztal.

Lefekvém a pamlagra, behunytam szememet mint a vadpáva, — vártam az álmot, s az álommal az álmodást; tudtam, hogy *pro-
font tál* álmodom.

Alig szenderedtem el, jön Haray Viktor; felszerkenek, szerettem volna, ha máshol lenne.

— Őrnagy úr, gondoltam egyet!

— Én sokat, de egy sem ér semmit.

— Hallgasson meg, én megyek.

— Menni magam is szeretnék, de hát

hova?

— Tekébe.

— Mit csinálsz te Tekében?

— Kenyeret és szalonnát, marha- és juh-húst, szóval 10 napra való eleséget. Teke, Bátos, Vajola, Debrád, mind nagy faluk, ráijesztek a szászokra, s holnapután estére itt lesz minden. Az őrnagy úr csináltasson itt annyit, amennyit tud, a »r e s z t e« hozom én.

— Pompás gondolat! Megyek, jelentem

a tábornoknak, s felkérem, hogy rendeljen melléd egy csapat huszárt.

— Nem kell nekem.

— Tán csak nem mégysz egyedül?

— Nem; ha elengedi, viszem Törököt magammal.

— Tőlem viheted akár a három táboripapot, s nem bánom, ha vissza sem hozod őket. De hát mit fogsz te ott másod magaddal, ellenséges földön csinálni?! . . .

— Még magam sem tudom, majd a körülmények szerint fogok cselekedni. A fuvaros alatt vár, viszem Törököt. Isten áldja! — S azzal távozott.

Vájjon mit fog ez a bolond ember csinálni?! . . .

* *

*

Szorítottam a dolgot Besztercén, mindig ott ültem a pékek nyakán, csakhogy magam nem dagasztottam.

A tábornok hivatott, irtani neki, s kérttem, hogy ha csak valami igen fontos parancsolatja nincsen, hát akkor hagyjon dolgom után látni, mert remélem, sikerrel működöm, de veszíteni való időm nincsen.

A városházához mentem. A »patres conscripti« (összeírt atyák) a »Stadt-

Han«-nal élükön, permanentiában ültek, tanácskoztak, tanakodtak és félték.

A pap — az összeírt atyák szája — zsolozsmás kenetteljességgel, imaszerűleg, a szász nagy L-et bassusba véve, megközelítő őrnagyságomat s rákezdé illeténformán:

— Ha meg nem bánthanám, azt a kérdést merném kockáztatni és ezt nem kíváncsiságból teszem, mert nem természetem, hanem inkább az ügy érdekében és a dolog szerencsés kimeneteléért, mely úgy az őrnagy úr, mint a város, az egyház, mint saját magunk érdeke is és annyival inkább, mert amint mondani méltóztatott: emberélet, mondhatnám többes számban: emberek élete forog kérdésben

— Süsse el már tiszteletes úr, ne célozza olyan nagyon hosszasan, — majd mikor a p l a t z r a visznek, mondja el a népnek; — vágtam közbe én.

— Tehát csak egypár szóval?

— Úgy ni, katonásan.

— Amint méltóztatik, — tehát: miért kell az a tízezer részlet egyszerre?

— Tudja mit: legyen szíves, menjen fel a tábornokhoz, s kérdezze meg tőle, — magam is nagyon kíváncsi vagyok rá.

Jól ismertem az öreg urat, tanulmányoztam természetét, szokásait; hivatalomnál fogva folytonos személyes összeköttetésben lévén vele, kérdéseket kelle hozzá intéznem, s ez volt legnehezebb feladatomban, mert a titoktartás volt jellemének egyik kitűnő jellege; — ha a kíváncsiságnak csak árnyalatát sejté, összeráncolta homlokát, s többnyire azt mondá: »vous m'interrogez, comme un juge d'instruction!« — (ön engem vallat, mint egy vizsgálóbíró!) — s ha rász kedve volt, még azt is hozzátevé: »je vous en prie, ne m'acpabelez pas de questions!« — (Nagyon kérem, ne halmozzon el kérdésekkel!)

Gondolám, ha ez a szerencsétlen szász pap felmegy hozzá s hosszadalmas prózájával megkérdezi, hogy mire kell a tízezer részlet egyszerre: lesz ennek drága dolga.

A pap felvevé palástját, s neki indult a veszedelemnek; — megszántam s visszatartóztatám.

A hadjárat alatt sok szász pappal volt dolgom, s én elismeréssel szólhatok róluk, mert *nolens-volens*, mint az olasz mondja: »si prestavano gentilmente« (adták megokat kellemetesen).

Különös; — kevés kivétellel, modorban egyik olyan, mint a másik, — ki egyet látott,

az egész synodust látta; — olyanok, mint a pogácsa-kard: nagyobb, vagy kisebb egyik a másikánál, de egyforma.

* *

*

Rendre jártam a pékmestereket; a munka javában folyt. Nincsen ösztönzőbb, serkentőbb, bátorítóbb szer a félsznél! — Ha az emberiség csak öt percig nem félne, a széles nagy világ összeomlanék, — s Tisza Kálmán nem lenne miniszter.

Elfáradva, kimerülve mentem reggelfelé szállásomra. A katonát semmi sem meríti úgy ki, mint az álmatlanság és szomjúság; — láttam én már menve aludni, s a szomjúságtól, kiaszott kórót rágni.

Álmos voltam iszonyatosan, — alighogy leoldtam kardomat s rávetém magamat az ágyra: elalvám, mintha agyonütöttek volna.

Alig alhattam pár órát, érzem, hogy emelnek ki az ágyból, állítanak talpra s reám kiáltanak: »I g a z o d j!« — Képzелhetik, milyen jól esett ez az ártatlan kis tréfa! — Szerettem volna gyilkolni.

Szegény Mikes Kelemen, Szalbeck Gyuri, Bethlen Gergely, Kiss Sándor és Riczkó Náczi! — ezek jöttek utánam, hogy menjünk együtt a tábornokhoz.

. . . S ezek — kik engem akkor talpra állítottak, — jó barátok, jó pajtások, jó cimborák, gyémánt-tisztalelkű hazafiak, hősök, — mindegyik egy egy Roland — nincsenek többé! Mikes, Szebennél mellettem, oly közel hozzám esett el, hogy estében lovamat érinté; — Riczkó Wargerdorfsnál halt el a bátrak halálával; — Kiss Sándor a tömösi csatában sebesülten fogatott el, Csernovitzba vitetett, komisz Urbán haditörvényszék elé állította, nem akart egy kérdésre sem felelni, s a törvényszék előtt vette be azt a mérget, melyet egykor én adtam neki; — (majd egyszer elmondom e méregnek a történetét is;) — Szalbeck Gyuri bújában örülten halt el; — Bethlent a száműzetés, a hontalanság, a honvágy lassan gyilkolta, — hazahozta ugyan testét, s itt porlad a hazai földben, de szelleme kinn maradt, s róla is el lehet mondani: obiit in exilio! . . .

* *

*

Volt az én tábornokomnak egy bőrnadrágja és egy posztóbundája; a bőrnadrágot titkolta, mert egy posztóból alkotottat viselt felette, de a bundát nyilvánosan hordozta s nem csinált belőle semmi titkot; — ez volt neki a legkedvesebb s z e r s z á m a, — amint a főhadiszállására érkezett, levetkőzött a bőr-

nadrágig, s a bundával befödte a titkot, a térképet maga elé tette az asztalra, s fennállva nézte, két karjára támaszkodva, s úgy fújta a követ.

Ezen állásban találtam őt többnyire, így fogadott rendesen; mintha most is előttem állana.

Bekopogtattunk az öreg úrhoz, ugyanazon állásban volt mint leíráim, s minden előjáró beszéd nélkül rákezde, ilyenformán:

— Uraim! az osztrák táborig postát elfogták, ott van az asztalon; Bethlen, Teleki és Riczkó őrnagy urak üljenek össze rögtön, bontsák fel a leveleket s vegyék jegyzőkönyvbe. Teleki őrnagy úr a fontosabb irományokból kivonatot csinál, et vous me l'apporterez n'est-ce pas, — (és ön elfogja nekem hozni, nemde?); — jól indultak dolgaink, okom van hinni, hogy még holnap jó hírt mondhatok önöknek; — meghajtá magát, s mi indultunk kifelé.

— Mikes alezredes úr és Teleki őrnagy úr, maradjanak!

— Hogyan állunk az élelmezéssel? — kérdé tőlem.

— A lehető legjobban, tábornok úr.

— Határozottan?

— Egész bizonyossággal; — s el mondtam Haray tervét.

Az öreg úr szemei — azok a szép szemek — ragyogni kezdtek; megfogá mindkét kezemet, s jóságának teljes szeretetével mondá:

— Köszönöm! tudtam, mert ismerem önt; — már Krassón felkértem, hogy maradjon mellettem, — nem fogja megbánni; alkalmat fogok adni, hogy hazájának kiváló szolgálatakat tehessen, s ez idő szerint ez nem kötelesség, hanem jutalom és megtiszteltetés. Önök még fiatalok, tanulják meg tőlem, hogy a rendetlen hadsereggel, mint amilyenek mi vagyunk, nagy dolgokat lehet véghezvinni, mert szabad: hazafinak lenni, gondolkodni és lelkesülni; a Marseillaise dala sok üteget pótol, s a lelkesülés az emberből katonát, a katonából hőst csinál, — iparkodjanak ezt fenntartani és terjeszteni. — — Megszorítván kezeimet, hévvel folytató: önnel teljesen, tökéletesen meg vagyok elégedve és ismételve köszönöm!

De mintha megbánta volna, hogy tán igen sokat is mondott a jóból, komolyan hozzá tévé:

— Önnek két hibája van, — egy az, hogy igen könnyen veszi a dolgokat, — a másik meg, hogy nem szeret írni.

Voltak ritka pillanatok, mikor szabad volt előtte — kivált nekem — egypár sületlenséget mondani, s ezt, a mikor csak lehe-

tett, nem is szalasztottam el, s ez alkalommal is kockáztattam:

— Én azt hiszem, tábornokom, hogy ez mindakettő előny és erény.

— Hogyan?

— Ha nehezen venném a dolgokat, tán nem lenne szerencsém most a tábornok úr mellett lenni, s otthon őrizném a vármegyét,

a másikra nézve pedig nem volna baj, ha nemcsak nem szeretnék, de sőt nem is tudnék írni, mert akkor nem írtam volna annyi váltót alá; — különben ez nem nagyon geniróz, mert most, ha hitelezőmmel találkozom, — és ez nagyon ritkán történik, mert azok ugyan nem dongják a tábort — úgy köszöntöm: »morituri te salutant!« — s még ők ijednek meg.

* *

*

Összeültünk; — magunk mellé vettük még Komis Albertet, s bontogattuk a leveleket. Sok érdekes, de még több érdektelen dolgok voltak ezekben; térparancsnokok jelentései komisz Urbánhoz; — aggódó szülők levelei katonáskodó fiaikhoz; — szakácsnők szerelmi turbékolásai a kanonírhoz; — szobaleány epedező vágya az un t e r - o f f i c i e r után gitárhangon tartva; — nemes erjedésnek indult német gouvernante ódája Félix lajdinánt-

hoz, ezen phrázissal: »ich bin, oh Félix! glaube mir, immer häuslich, gemüthlich und sentimental!« . . . egy száz papnak a levele, melyben kéri Hans Fabri- ciust, hogy az 1 frt 38 kr. scheint küldje meg, mert ha nem küldené, kényszerítve lenne a regimenthez írni, mert ő nem maradhat kár- ban; — s a többek közt egy tudósítás a Puch- ner és Gedeon hadosztályainak létszámáról, — ez volt a legfontosabb, fel is küldtük rögtön a tábornokhoz.

Én nagyon álmos lévén, szunyókálni kezdtem; — egyszerre — mintha darázs csípte volna meg — Bethlen Gergely felugrik, el volt halványulva, egészen kikelt az arcából, s nagy dühösen egy levelet nyújt át nekem.

— Olvasd! . . . olvasd az utóírást!

Én aztán olvastam:

»U. i. Még egyre figyelmeztetem alezre- des urat. Egyik legtevékenyebb ellensége: gróf Teleki Sándor; ő az anyját végtelenül szereti; — ha nagyságod a grófnét Kolozs- várit elfogatná, azt hiszem, ezzel nagyon le- hetne fiára hatni.« Aláírva; gróf -----

Nevét elhallgatom; vannak igen derék, becsületes utódai; az almák nagyon messze estek a fától.

— Mit csinálunk a gazemberrel?! — Kérdé Bethlen Gergely egész dühvel.

— Semmit! — hagyjuk rothadni nyomorultságában; — válaszoltam, s a levelet két darabra téptem, — de több darabba szakítani már nem volt időm, mert Bethlen Gergely kikapta a kezemből.

— Tudod, hogy a gazember itt van?

— Tudom.

— Megyek a tábornokhoz ezzel a levéllel, s akasztatom fel a lábánál fogva! . . . A grófnét, azt a szent asszonyt akarja elfogatni a hóhér! . . . Hát gróf az?! . . . tolvaj cigány! — ez volt a szavajárása. — Különben nem megyek sehova, hanem én lövöm le az utcán, mint a kutyát, s óval, mert golyót nem érdemel; — megbotoztatom, háromezret vágatok rá, s úgy vettetem a vízbe, oda a malom alá! ... S te is miféle fiú vagy? — Aztán ez az a híres fiúi szeretet?! . . . Az édes anyját fogják el, és ő szundikál, mint egy részeg optikus! . . . — Ez is szavajárása volt.

Akik ismerték jó Bethlen Gergelyt, ráismernek a stylusára.

Kezdém únni a monológot, ismervén természetét, tudtam, hogy szívéhez szólva, rögtön lecsillapúl.

— Gligi! — így kényeztettük, — szabad nekem is egy pár szót szólani.

— Azt várom, mondjad, — mért nem beszélsz?

— Hány esztendő az az ember?

— Nyolcvan, vagy azon is felül van.

— De nekem mindegy, ha három esztendő is.

— Mi elegyedjünk a halál dolgába? — s mondják azt, hogy a Bem emberei nyolcvan esztendő gyámoltalanokat fogatnak el, s vetnek tömlőcbe ... hisz ha ott lenne is, kieresztenéd! — Aztán látod, öregem, az isten sem akarta, hogy ez a gazság megtörténjék; — ez a levél már több hete, hogy tévelyeg a postán, s nem került az Urbán kezeibe; Ő, megjehet, megtette volna. — Lásd, én ott voltam Spanyolországban, mikor Porredon tábornok a Cabrera 80 éves vak anyját főbe lövette, — s mikor Don Ramon Cabrera az esetet megtudta, egész hidegvérrel azt mondá: »Gyújtsunk fáklyát az anyám temetéséhez!« — s minden hadifoglyot agyon kartácsoltatott, s mikor vége volt, azt kérdezte: »Hány fáklyát gyújtottunk meg?« — A segédtszít felelé: »százon jóval felyül!« »Szép temetés, — mondá Don Ramon, — de azért az anyám még sem támad fel!« — Ebben látod van nagyszerűség, a bosszúnak poézise; de tak ... ni egy vén számmal: ez nem hozzánk méltó.

Gergely pajtásom lecsillapult, s újra dühbe jött.

— Csak legalább ne lettem volna nála tegnap tisztelegni! — tört ki keserű hangon.

— Áhán! — mondtam nevetve, — hát itt a bibi! . . . Felvetted-e a kamarás-kulcsot?

Erre aztán olyat mondott, amit csak Hugó Victornak szabad Cambronnal mondatni.

* *

*

Volt nálunk a táborkarban egy gróf Seeher-Thos nevű nagyon kedves kis porosz-német; — ennek az volt a bogara, hogy ő m agy.ar. — (Be jó lenne, ha ez a szenvedély ragálylyá válnék, s Albrecht főherceg is elkapná!) — Nem igen ismertem én jobb magyart az én kis németemnél; derék, becsületes, értelmes, lovagias úri ember, bátor, mint a fringia, ha jó kézben van; — végig harcolt Bem alatt, pezderkedett, verekedett, s szidta a skriblereket. — Ocsvayt, Kőváryt úgy hívta: »Euere Zeitungs-Juden,« Petőfiről azt mondta: »Ein nichts-nutziger Versenfabrikant, der sich auf dem Helden spielt,« Zerfyvel is volt valami kellemetlensége, ha jól emlékszem, meg is pofozta. — Kijött az emigratióba, velünk volt tizennyolc esztendeig; a porosz háború alatt a magyar légióban szolgált Klapka alatt, elfogták az osztrákok, s csak azzal volt

szerencséje, hogy Bismarck azt íratta, hogy a fegyverszünet alatt fogták el, a demarcationális lineán belül; kiszabadult, hazajött velünk, letelepedett Mármarosba, ott él és uralkodik egy nagy erdőben s szidja ma is a »Zeitung s - Judo kat.«

Sceher-Thost küldte a tábornok utánam, hogy menjek rögtön, lóhalálában, okvetlenül beszélni akar velem.

Ahogy megyünk, a kapu alatt találom Földvály Józsit, Lázár Albertet és még egy pár idegen tisztet, a kiket nem ismertem, — olyan egyenruhában, a melyet én még nem láttam.

Az a festői a nem rendes hadseregeknél, hogy meg van egy bizonyos szabály, mely szerint mindenkinek ahoz képest kellene öltözködni, de azt mindenki a maga képzelődése és ízlése szerint változtatja. A Paganini »V elencei karnevál«-jának nincsen annyi variatiója, mint a mennyi különböző egyenruha előfordul. Vannak egyének, kik a sorból rögtön felléphetnének »Rinaldo Rinaldini«-, »Zampa«-, »Fra-Diavolo«-, vagy »Moor Károly«-ban; — s azt tapasztaltam, hogy aki nagyon sok fegyverrel halmozza el magát, ritkán használja azokat, mert többnyire megszalad; — a sok fegyver a gyávaság jele.

— Épen hozzád indultunk, — mondja. Földváry Józsi, — itt van egy levél Haray Viktortól; na hiszen szépen kaptuk mi Harayt! — s átadja a levelet.

— Meddig maradtok itt? — kérdém.

— Az a tábornoktól függ.

— Tudjátok mit, nekem most épen rögtön a tábornokhoz kell mennem, — azt hiszem, egy negyedóra alatt végzek vele. Hol láthatlak benneteket egy félóra múlva?

— Mikes Kelemennél.

— Hol van Viktor?

— Tekében i s k o l a m e s t e r k e d i k .

— Megbomlott?

— Eredj csak a tábornokhoz, majd aztán elbeszélünk mindent; annyit mondhatok, hogy jót fogsz nevetni.

Útközben felbontom a levelet, s olvasom:

»Örnagy úr! Minden rendben van; ne aggódjék, élelem van elég, tán még több is, mint a mennyi kell. A szekereknek egy része útban van Beszterce felé, magam is kísérem őket. Törököt még itt hagyom. Holnap este Besztercén vagyok. Előre is tudassa a tábornokkal. — Haray V. százados.«

* *

*

Megnyugodva, megeleégedve, a siker örömetől lelkesülten, kopogtatok be az öreg úrhoz, azzal a szent meggyőződéssel, hogy midőn elmondom neki, hogy rendben van minden, nyakamba fog borulni s mindketten örömkönyeket fogunk sírni.

Igen ám, — majd ha fagy!

Kopogtatás után, még azt sem vártam, hogy rámondja: s z a b a d ! — benyitottam, úgy mint Ruy-Blas a miniszteri tanácsba, spanyol méltósággal és castiliai büszkeséggel.

Az öreg úr mosolygott, nagyon jókedve volt. A kis-nyíresi hegy óta nem láttam ilyen derült hangulatban. — Akkor azt a hírt vittem neki, hogy komisz Urbán nem szállotta meg a hegytetőt, — mire ő mosolyogva csak annyit mondott: » E s e l ! «

Nem várva, hogy ő szóljon, én kezdtem:

— Tábornok úr! jelentem, — s itt posztot vettem, mint egy tizenkétfontos üteg, — minden készen van; hova parancsolja, hogy az élelmezést szállíttassam l..... Vártam az ölelést . . .

— Már n i n c s e n s z ü k s é g e m r á !

. . . Ha a mennyeknek minden tüzes istennyilája egyszerre belém csapott volna, s van annyi időm, hogy egy pillanatig gondolkozhatom: nem lepett volna úgy meg, mint e néhány szó: már n i n c s e n s z ü k s é g e m r á !

Hát ezért fáradoztam, küzködtem, törekedtem, tettem éjjelt nappallá, gyötört hiúságom s kötelességérzetem, megrémlett agyamban az öngyilkosság eszméje, ha nem tudnék eleget tenni annak, a mi szinte a lehetetlenséggel határos;— megvillant képzelődésemben a pékek céhmestere, s özvegyének keserves sírása, Haraynak önfeláldozása, az a sok kínos munka, melyet egy egész vidékre ráerőszkoltam,— ezért, hogy: már nincsen szükségem rá!

Az öreg úr észrevette zavarodottságomat, vagy jobban mondva fájdalmas meglepetésemet, leült a pamlagra, s intett, hogy üljek mellé, — megtiszteltetés volt; — s mondá:

— C a u s o n s ; — beszéljünk. — Találkozott a székely tisztekkel, kik Maros-Vásárhelyről jöttek? — Azt mondák, önhöz mennek?

— Igen, az utcán egy pillanatra; ők hozták a Haray jelentését, hogy az élelem készen van.

— Nekem az volt a tervem, hogy üldözsem Urbánt egész Csernovitzig, s betörjek Bukovinába; ezért kellett olyan sietséggel az élelem, mert az a vidék nagyon szegény s a D o r n á k a t Urbán felemésztette; — most az összeköttetés váratlanul megnyílt a székelyekkel, fel kell használnom minél gyorsabban ez

alkalmat, Szeben felé vonulni; először meglepni Puchnert és Gedeont, másodsor pedig segítséget küldeni a székelyeknek. Ha látni fogja ez a hős nép, hogy gondolunk rájuk, még jobban fog lelkesülni, lesz katonánk elég!

Felállván, s jobbját gépiesen a térképre csapván, folytatá:

— Ezt a hadjáratot nem annyira fegyverrel, mint l á b b a l csináljuk, Maros-Vásárhelyen túl, — itt valahol! — s ujjaival egy pár helyre mutatott a térképen.

És úgy is lőn; Puchnerrel Gálfalván volt első csatánk.

— Ismeri-e ön Gábor Áront? — szólt tovább.

— Nem, tábornok úr! Azt sem tudom kicsoda.

— Nagy férfi! — a székely mozgalom lelke; közönséges paraszt ember, s önt ágyúkat, készít z ü n d e r t, s szervezi és vezeti a sereget, mindenütt elől. Úgy vettem ki a székely tisztektől, hogy ő csinál mindent; Gál Sándor a száj és penna, Gábor Áron a tett, és minden. Ismeri ön a székely tiszteket, kik ide jöttek?

— Igen, gróf Lázárt, — s Földváry József nagyon jó barátom,

— Kérdezősködjék a székely dolgokról

s emberekről tüzetesen, körülményesen, részleteket kell, hogy tudjak.

— Szabad egy pár kérdést tennem?

— Tessék!

— Minekutána Vásárhely felé megyünk, azt hiszem, célszerűbb lenne, ha az érlelmi szereket nem fárasztanám ide, hanem a vásárhelyi útra utasítanám.

— Mit gondol az istenért?! — A mit mondtam, csakis önnek mondtam, a legnagyobb titokban, s elindulásunkig senkinek nem szabad tudni, hogy merre, hova megyünk, — de sőt ellenkezőleg. — Az élelemnek egy részét küldje Dorna felé, ott vannak az Alexanderek.

— Tegnap küldtem nekik.

— Semmi, küldjön bőven; és azt tanulja meg, hogy mikor az ember rendkívüli katonai dolgokat akar végbevinni: legelső a fegyelem, utána a lelkesülés; az elégedetlen ember nem lelkesül, azért mindent el kell követnünk, hogy seregünkben, amennyire csak lehet, minden ember elégedett legyen; előléptetni mindenkit érdeme szerint, hamar, gyorsan, jól tartani a sereget, s fizetni dúsan. Engem tudom vádolni fognak, hogy pazarlóm a pénzt, de majd a hadjárat végén, az eredmények után látjuk meg, hogy ki harcolt legolcsóbban. — Nézze, a rendes hadseregeknél

a gratificatio majdnem ismeretlen, — látjuk is, hogyan verekszenek! — Én minden nyert csata, minden nagy város bevétele után, meg fogok jutalmazni mindenkit, ki tényezője volt az eredménynek: a szász urak elég gazdagok, hogy fizessék a mi dicsőségünket. — És most hallgasson rám! Ha bírnám a magyar nyelvet, nem halmoznam el önt részletekkel, mert tudom, hogy a sok részlet az összes egész kárára van, de kénytelen vagyok vele; önben sok a jóakarat, s én azt felhasználom; nekem egy biztos, elszánt, bátor emberre van szükségem, olyanra, aki akar és tud meghalni is a hazáért.

— Olyat, tábornok úr, kapunk akár-mennyit.

— Nem olyan könnyen, mint azt gondolja. Mint mondtam, tervemet megváltoztattam; Csernowitz helyett Szebennek megyek, s azt a leMBERGI forradalmi bizottmánynyal tudatnom kell; mert azok várnak minket, s pénzt is kell, hogy küldjék nekik. Kit tud ön, aki alkalmas lenne e fontos és nehéz küldetésre?

— E percben még senkit sem, tábornok úr, de gondolkodni fogok. Mikorára kell az ember?

— Holnaputánra.

— Meglesz.

Az öreg úr felállott, kezét nyújtott, s egy pár dicsérő szóval eleresztett.

Mikor az ajtónál voltam, visszaszólított, s mosolygva mondá:

— Nem haragszik-e, hogy az élelemre nincsen olyan égető szükségem?

— Nem, tábornok úr, csak a péket sajnálom.

S mindketten elkomolyodtunk.

* *

*

Mikes Kelemen alezredeshez menteni, hol a székely tiszték vártak.

Mikes Kelemen közeli rokonom, s igen jó barátom volt nekem. — A két nagyanyám édes testvér volt, mindkettő Mikes leány, a pápa engedte meg, hogy apám az unokahugát vegye nőül.

Mikes Kelemen igen szép férfias alak volt, hosszúra pedrett vékony bajuszzal, gesztenyeszín hajjal, egyenes, vékony görög orra izmos, erős vállakkal, széles kidomborodott mellel, erős karokkal és combokkal, nagyon kicsi kezekkel és lábakkal, gyönyörű fehér fogakkal; pipere nélkül mindig elegánsul öltözködött, látszott rajta, hogy az aristocrata egyenruhát öltött, vagy hogy a katona fekete frakkot vett magára; gyönyörűen lovagolt,

szép csengő hangon vezényelt, s bátor és kitartó volt, mint a másik Mikes Kelemen, aki: »egyedül hallgatta tenger mormolását, tenger habja felett futó szél zúgását — nagy Törökországban.«

A Kendeffy Ádám és Wesselényi Miklós iskolájából került ki, mely iskolának jellege volt: a férfiasság, hazaszeretet, bátorság és jellem.

Komolyan víg, és okosan csinálva bolondokat, — mosolyában és szemeiben volt valami elmerengő mélaság, s ha kitörő jó kedvében, pohár körül, cigány mellett, az asztalra ütve elkiáltá magát, abban az ujjongásbán volt valami, melyen hallatszott, hogy a velőből a szíven át jött a torokba.

A seregnél nagyon népszerű, ezredénél szeretettve a bálványozásig; ezredének ő parancsnoka, ezredese, de mindenekfelett a pja volt.

Én csináltam azt a rász baka-viccet, hogy — boldog az első huszárezred, mert két keresztapja van: Kossuth Lajos és Mátyás király, az ezredes apjok, őrnagyok Bethlen Gergely a frau mama, s én vagyok a »herbergs-mutter«, mert kiválóan jól tartom Őket.

Belépvén a szobába, mindnyájan rám agyarkodtak:

— Miért jössz te olyan későre? — kérdezé Mikes.

— Mert az öreg úr nem bocsátott el előbb.

— Hej, mert szeretsz is te diskurálni, látszik, hogy csak olyan burger c i b i l - k a t o n a vagy; — mondja Bethlen Gergely, aki elhitette magával, hogy ő az osztrák hadsereg-nél szolgált és régi katona.

— Pedig együtt szolgáltunk a németek-nél; — válaszoltam neki.

— Hol, te cigány? — ez volt a szavajárása.

— Hát a nagyváradí várban, a strafkompániánál.

Nem is kellett ennél több I — Szeretném én látni és olvasni azt az író, aki kerülő szavakkal, bevehetőleg, felcukrozva és bokré-tázva, el tudná mondani, amiket ő nekem el-deklamált; azokat a pilulákat nem lehet meg-aranyozni.

**

*

Mikes, báró Löventhal Samunál volt bekvártélyozva. Házi gazdája kedves, kelle-metes, vendégszerető ember volt, az egész ország úgy hívta: L i b i !

Szásznak született, németnek nevelték, s kinötte magát magyarrá. Szenvedélye volt a

kártya, s annak minden neme, minden fajtája; a passiancetól a baccaratig, a tarokkon, lhombrán, whisten keresztül a kalabriászig, — márvásozott, ferblizett, beziguezett, equartezott, piquettírozott, lengyel kutyázott és filkózott, s játszott olyan játékot is, melyet soha nem játszott más senki; hanem mindezt csak kicsiben, mert a báróné volt a pénzügyminiszter a háznál és spórolt, mint Zsedényi. Szenvedélyes medvevadász, de ezt is inkább a kártyáért, mert hosszú őszi és téli estenden, a víg vadásztársaság nem vesztegette a drága időt. — Nagy gyümölcsész is volt, s mai napság is híres a kucsmái cseresnye.

Húszán, harmincán ebédeltünk, vacsoráltunk nála, s mikor már jól kiették, akkor jutott eszünkbe, hogy a kijárandó me'názst főzessük meg nála. De kinek lesz bátorsága, azt élő szóval előadni. — Bethlen Gergely vállalkozott rá. A báró szabadkozott, hogy ő nem kosta, mi meg nem vagyunk kálvinista diákok . . . Eleinte csak simán ment a negotiatio, aztán vastagabban, végre darabosan; mi meg majd agyon neveltük magunkat. S mikor már épen tele volt a mérték s csordulni kezdett, közbeszól Mikes:

— Jó, nem erőltetjük, menjünk a kocsmába, ott megfőzik a menázst, s nem teszik ki a szűrünket.

Erre a mi jó bárónk úgy megijedt, hogy csak elhalt a szó a szájában, s búsan nézett maga elébe. — Én megszántam s mondám:

— Én nem megyek, itt maradok mind halálig!

A báró szánalmasan rám nézett, testvériesen nyújtá jobbját, felsóhajtott s elérzékenyülve mondá:

— Köszönöm! — Igen, de te . . . (egy sóhaj közben) nem j á t s z o l ! . . .

A Sphinx szólott, a rejtély fejtve lőn.

* *

Térjünk vissza Harayhoz.

— Hol találtátok V i k t o r t ? — kérdém.

— Tekében; — felelt Földváry Józsi.

— Mit csinál?

— Oskolamesterkedik.

— Nem dühödött tán meg?

— Közel van hozzá.

— Kérlek mondjad hát hamar, — szerfölött kíváncsi vagyok rá.

— Majd elmondja a pajtásom a mi históriánkkal együtt, én meg majd bevégzem.

Magyar ember nem tud röviden beszélni, törökfaj vagyunk, k e l e t n é p e .

A történetet — dióhéjban adva — a

székelytiszt, ki mészáros is volt, s kinek nevét elfeledém, így beszélte el:

— Neszét vettük, hogy Bem tábornok üti a németet, s halad előre. Merre, hova? nem tudtuk; azt sem, hogy miképen. Össze-
gyűltünk, s úgy szokotyáltuk, hogy a
kitől telik, úgy ni, önkénytesen, neki indulunk
s addig megyünk, ha mindjárt a világ végére
is, míg rábukkanunk. Úgy is lett. Felültünk
a lóra. s neki egyenesen Marosvásárhelynek,
— ott tán tudják, a világ sorát. Kerültük a
németet, s jobbára éjjel ballagtunk, — az oláh
falukat mikor lehetett kerülve, mikor nem:
hát pisztoly a kézbe, kard a portopén, a
karon; — egyelőre egy hátul, a többi köz-
ből, mert hát öten vagyunk, gróf Lázár és a
mélt sás úr hetedik, mert ő csak Marosvá-
sárhelyről jön, nem mint mi: Háromszékről.
— Vásárhelytt azt mondták még az okosak
is, hogy nem tudnak semmit, úgy funda-
mentumból, — az bizonyos, hogy Kolozs-
várit volt, az is való igaz, hogy onnan elment,
de hát merre? — Mert kétfelé osztotta a tábo-
rát, egyiket Tordának, másikat Deésnek küldte.
De hogy ő hol van: ki tudja? — Mikor az
ember valamit nem tud, hát okoskodik. A
mélt sás úr (Földváryra mutatva) jól tref-
feite a dolgot, s bölcsen mondta, épen úgy
is van rittig; — az a sereg, mely Torda

felé megy, az Enyednek tart, s onnan Balázsfalvára, a másik Deésen keresztül Besztercére; más á vá nem mehet, mert Nagybánya felől jöve, miért menne oda vissza? — Már most csak abban kellett választani, hogy Tordának-e, vagy Besztercének? — Én azt mondtam, hogy hát húzzunk, a méltás úr azt mondta, hogy Besztercének; azután oszténg erre felé jövünk, s ehen — itt vagyunk ne, szépen.

— Hát Haray Viktor? — kérdém.

Erre aztán kaptam egy igazi székely feleletet:

— Én aztat azurat nemes mérem, — azt mondja el a méltás úr.

* *

*

. . . Szabad-e egy kis kitérést tennem, s közbevetőleg és csevegve, a székelyt jellemzmem?

Tárcacikkeimnek nincsen követelésük, nem öltöztetem én azokat p r á d é b a, hanem úgy írom őket, mintha a nyájas olvasóhoz Költőn, a portámon lenne szerencsém s úgy vacsora után, egy téli este a kandalló előtt, berkeszi bor és bányai borkút mellett elfecsegnénk; s elmondaná a vén ember, a miket átélt s a mi emlékében maradt. Én is

tudnám azokat tormaába önteni, iparkodhatnák a classicitást majmolni s lehetőleg unalmas lenni, de isten úgyse: nem fizetné ki magát!

Arra, hogy tanítsak: nincsen elég tudományom; hogy úntassak: nem természetem; sokat élve, sokat látva, megkísértem mulattatni s ha a kort és tárgyat, melyről irok, híven, igazán és valóságosan rajzolom s néha-néha olvasóm elmosolyodik, elmondom Kölcsyvel: »más koszorút nem óhajtl!«..

De lássuk a medvét!

Fura egy nemzet az a székely náción, mely csak Bach óta vált néppé; a mágnás, a regalista, a prior, a pixidarius, a lófő, a fiúleány, a potior és a ficsor egyaránt — fizeti az adót s nagy egyenlőségben él az adótabellának defterében s a végrehajtó előtt mindenki egyenlő.

A »natio bellicosissima« sok erény-nyel bír s én büszke vagyok, hogy véremnek fele székely. E nép hősiezen bátor, elszánt, kitarító, csodákat tett s ha nem lennének az Aporok, a Béliiek, a Mikesek, a Kálnokiak, a Mikók; Kőrösi-Csoma, Benkő, Nagyajtai, Kovács, Mike Sándor, Jakab Elek és még hányán! azt mondanám: itt van Kiss Sándor és Gábor Áron I

Elég ebből ennyi.

S hol vannak még a háromszéki asszonyok s Dózsa György uram Dálnokról?! . . .

Betört a török: mint eleven chinai falat — ott találta a székelyt; járt a tatár: álltak elébe, kinek nem volt fegyvere, parittyával sújtotta agyon; jött a labanc: guzsalylyal verte agyon a székely asszony. Tanácskozásra hívták őket össze: az érvelés kartácsccsal történt; ott van Mádéfalva! . . .

Rájok adták a fegyvert, őrizni a határt s mázsaszámra mérték külföldön a székelyhúst.

Nálok a só a napot nézi: hány martyrja van e kőnek? . . . Oláhországból csempészik a portékát, mert a tőlünk vitt só olcsóbb ottan, mint nálok; azért van olyan nagy keletje a portékának.

A kis üstöt kotelja a finánc, a góbé keletnek vándorol, mint a daru s leányait kinevelik Prediáltól-Kairóig Egyiptomba.

Csoda-e aztán, ha perlekedő, ha bizalmatlan, ha soha nem ad egyenes, határozott feleletet?

. . . Gyergyó-Szentmiklóson leégett a fél város, a főutcán egy nagy sárga ház épen maradt; kíváncsi voltam tudni, miféle ház lehet az, s egy felém jövő siculustól kértem:

— Atyafi, miféle ház az ott ni, a melyik nem égett le?

A székely rám néz, gondolkozik s végre furfangosan azt feleli, szokás szerint vontatva a szavakat:

— Az a sárga nagy kőház? ... az uram — épület.

. . . Makfalván kancákat vásároltam; egy pár erős izmos mackó volt egy borvizes fakó szekérbe fogva; innen állva, nem láthattam jól a túlsó lovat, kérdem a bakon szunyókáló embertől:

— Kanca-e vagy paripa az a nyerges ló?

— Nincsen itt a gazdája! — lőn a felelet.

... Hát Haray Viktor?

— Én aztat az urat nem esmérem.

S minek utána a székely tiszt Haray Viktort nem esmért e, Földváry Józsi folytatá:

— Megérkeztünk Tekébe kora délután, nem mehettünk tovább, lovaink nagyon el voltak fáradva, beszálltunk a korcsmába, lovainkat bekötöttük az állásba, egyikőnk ott maradt strázsának, a másik őrt állott a kapu előtt. Én véletlenül benyitok egy szobába, — majd kővé váltam csodámban, mikor látom Viktort az asztal mellett ülvé, két gyermek

közt. Az asztalra kiteve egy pár pisztoly s Viktor németül felolvasást tart a gyermekeknek.

— Hát maga ugyan mit csinál itt? — kérdém.

— Tanítom ezeket a kisdedeket.

— Nem értem!

— Mindjárt megmagyarázom. (G e h t e s spielen, meine Kinder, dort im Ecke, aber nicht hinaus!) — Teleki Sándor őrnagy úr küldött ide, vagy jobban mondva én küldtettem magamat ide az őrnagy úr által, hogy süttesek és főzsek a sereg számára. Magamhoz rendelém a bírót és a papot s kiadtam a parancsolatot, hogy te-remsenek elő tízezer emberre való eleséget — itt és a környéken — 24 óra alatt, mert Bem tábornok holnapután seregével ide érkezik. Azonban másodmagammal ellenséges földön lévén, nem éreztem biztonságban magamat, tehát ide rendeltem a bíró és a pap fiait azon fenyegetéssel, hogy ha legkisebb bántalmunk lesz, én mind a kettőt agyonlövöm. A dolog sikerült s minden a legjobban megy. És most oktatom a kisdedeket.

Beszédközben kezembe veszem az egyik pisztolyt, Viktorra nézek s mondom:

— Ezen a pisztolyon nincsen k á p s z l i ?

— Nincsenek megtöltve — felelt rá.

— Hát aztán?

— Azt hiszi ön, hogy megtudnám löni ezt a két kis majmot?...

Bethlen Gergely elkiáltotta magát: Bravo Viktor!...

*

Kit fogok én olyat kapni, aki Lembergbe menjen?

Az öreg úrnak igaza volt: »nem olyan könnyen, mint azt gondolja.«

Ubi est, et laudabimus ilium! — Bevárom Viktort s megbeszélem vele a dolgot.

E közben megjött. — Elmondá ő nekem, én meg neki a történeteket, csakhamar tisztába jöttünk mindennel, de nem kaptunk embert, akit Galíciába küldjünk.

Végre türelmét vesztve kiálta'fel Viktor:

— Elmegyek én!

— Tudod-e, hogy mire vállalkozol?

— Mire?

— Majdnem a bizonyos halálra!

— S aztán? . . . Hát miért jöttünk mi ide?!

E szavakban: »hát miért jöttünk mi ide?!« benne van szabadságharcunk genesis, filozófiája.

Számot vetve magunkkal, indentifikálva magunkat a haza ügyével, hitvallásunknak

vallva a »szabadság — egyenlőség — testvériség!« nagy tanát, az újvilágnak e szentháromságát, mint Krisztusnak apostolai, mint Cromwellnek katonái, mint a Conventnek emberei, elszántan, nyugodtan, hittel és reménnyel várva a jövőt, — szembe nézni a halállal, elesni a csatatéren, meggyilkoltatni orozva, lemészároltatni, mint Enyeden, Zalathnán, Krakóban, — kínoknak kinszenvedésével, martyr-halált halni, mint Huszár Zsigmond Kis-Nyiresen, — feldicsőíteni a vesztőhelyen, mint Aradon a tizenhárom!..

Azért jöttünk mi ide!..

* *
*

Viktor útra készült, s útra kelt; meg is járta szerencsésen, s igen fontos és nevezetes tudósításokat hozott a külföldről.

Kossuth Lajos rendeletére Bem ötezer forinttal jutalmazta meg. Ő vonakodott azt elfogadni, mire az öreg úr, az ő szokott lakonikus lapidár stylusával csak annyit mondott:

— Köszönöm fáradságát! — Ön ügyesen elvégezte a rábízottakat; a hadipénztárnál nyugtázza a kiutalt ötezer forintot . . . Nem vagyok hozzászokva, hogy jutalmazásomat ne fogadják el!.. S most elmehet a százados úri

* *
*

Volt a tábornok irodájában egy kis debreceni kálvinista deák, Bauer titkárnak jobbkeze, az öreg úrnak kedvence. Kedves, kellemes, furcsa kis alak; sűrű, tömött felálló hajjal, villogó szemekkel, ajkain mindig mosoly, szájában mindig szóbeszéd, mert üres semmiséget nein mondott soha, mindig, minden körülmények között víg, jókedvű, tele élccel, humorral. Az öreg urat nem hagyta el soha; a csatákban a főhadiszálláson mindig mellette, mintha belőle nőtt volna ki, mint a nyírfa, a fenyő gyökeréből.

Mikor az öreg úrnak rossz kedve volt s restelltünk bemenni hozzá, őt küldtük be előbb. Az öreg úr rendesen elmosolyodott láttára, s zsémbelve kérdé: hát ma g á n a k mi kell már megint? — Mondott aztán egy pár furcsaságot azzal az ő utánozhatlan modorával, az öreg úr elnevette rá magát, — az út meg volt hengerelve, s azután bátran bemehettünk hozzá.

Ez a kis ember ma is él. — Mi ketten vagyunk még életben, akik Bem tábornok közvetlen közelében valánk, — itt felejtett maradványai az öreg gárdának.

Ez a kis ember megtartá humorát, jellemét, jó szívét, irántami barátságát; cimborám, pajtásom a múltból, igaz jó barátom je-

lenleg; megtartá a fehér haj és szürke szakái alatt is ifjúságát. — E derék kis ember neve: Kiss Sándor, hírneves volt intendánsa hosszú időn át a debreceni színháznak.

* *

*

Az utcán találkoztam vele s mosolyogva mondá:

— Épen az őrnagy úrhoz indultam, figyelmeztetni akarom valamire.

— Mondja, druzsám, mire?

— De el ne áruljon! — Az öreg vén fene indul holnap a sereg egy részével Bukovina felé; az eleséggel legyen készen.

— Hiszen nekem azt mondta, hogy Marosvásárhelynek tart, — hát újból lóvá tett?

— Most kaptuk a holnapra szóló napi-parancsot, s Bauer kéreti, jöjjön fel hozzá, beszéljék meg együtt a dolgot, mert a napi-parancs csakis holnap olvastatik fel.

Felmentem.

Mint Kiss Sándor Bauernek, úgy Bauer Bemnek volt a jobb keze. — Ő csinált mindent. Igazgatta a hadi irodát, írta a titkos iratokat, vezette a létszám-kimutatásokat, s vitte az öreg úr háztartását, bevásárolt neki, ruházta s ápolta is. Ő volt az egyetlen, aki előtt a tábornoknak nem volt titka; tapinta-

tosan tudta Bauer, hogy kinek mit és megnyit lehet mondani abból, a mit a tábornok belé temetett.

Megbeszéltük Bauerrel a dolgot; s én láttam a dolgom után, mely meg volt nehezítve Haray Viktornak elutazása miatt. Nem lévén megbízható emberem, minden legkisebb részletben magamnak kellett cselekedni.

* *

*

1849. január első napjaiban történt.

Virradat előtt összes kis seregünk a beszercei főtéren volt felállítva. A sereg kinyugodta magát, meglehetősen fel volt ruházva, s jól élelmezve.

Virradni kezdett; ködös, homályos, téli idő volt. — Félórai várakozás után megjelent a tábornok, gyalog, botjára támaszkodva biccegett, szürke bundájában, fején csákovával s ezen a történelmileg híres kócsagtoll-forgó, — fegyvertelenül.

Az egyes csapatok előtt álló vezénylő tisztek »t i sz t e l e g j!«-et parancsoltak, zörrent a fegyver, pergett a dob, harsogott a trombita, a zászlók meghajoltak; s midőn ez az igénytelen külsejű, törpe kis csúf emberke az első soroknál megállott s Mikes Kelemennek azt mondta:

— Alezredes úr, nyitasson sort! — az egész sereget egy villanyszikra futá keresztül, s ott állottunk elbűvölve, mint a bujdosó zsidók a sínai hegy alatt, midőn Mózes megjelent a lángoló tűzbokor mögött, kezében tartván az Úrnak törvény-tábláit.

A sorok megnyíltak, s lőn síri csendesség; vezérünk végigjárta a sorokat, zárkóztatott. — Bethlen Gergelyt magához parancsolta, halkán mondott valamit neki, mire Bethlen Gergely vezényelt, s a Kossuth-huszár-csapattal előőrsul indult. Lova ágaskodott, bókolt, ficandirozott, s ő ült rajta, mint egy római senator a márvány curulli széken. — Szép volt ezt az embert látni!

Utána a bécsi-légio, az ő hetyke könnyűségével, tollas kalapjokkal, puska tusájok égfelé a vállon, mindaddig, míg nem az ellenség oldalbordájában; szuronyaikat oldalukon hordták, s csakis akkor tűzték fel a puskára, ha közel volt a német, az ők landsmannjai. Szemen-szedett, művelt, bátor, könnyelmű gyerek-nép, még rajtok az iskola pora, — s a halál lehellete.

Utánok a többi, — mint Hugo Viktor mondja: »És menjünk a még jobbakra!«

Közbül az ágyúk, az öreg úr elkényeztetett »selyem - gyermekei«, szerelmének tárgyai, reményeinek horgonya, — s midőn

elhaladtak mellette, édes anyai mosolylyal nézett beléjük, s majdnem látszott, hogy azt gondolja: *in tempestate securitas!*

* *

*

Leszállottam lovamról s megközelítém vezérünket és jelentém, hogy minden rendben van.

— Épen önnel akartam beszélni. — Ön itt marad, s nézzen utána, nehogy fogyatkozás legyen; írjon Nagybányára, hogy küldjenek mennél több *m u n i t i ó t*, és minél előbb.

— Tábornok úr, az isten áldja meg, tán csak nem teszi velem azt a csúfot, hogy itt hagyjon? — mondtam.

Láttam, hogy megszánt.

— Igen. de ha velünk jön, fogyatkozása lesz a seregnek.

— Az aztán az én dolgom.

— De ki áll nekem jót, hogy nem lesz baj?

— Én és a nyakam!

— Na jól van. Küldje előre lovát, velem fog jönni a kocsimon; most rendelkezék, két óra múlva indulunk.

* *

*

Haray helyébe adta nekem az isten Teksztoriszt.

Furcsa egy hosszú szász volt az én Teksztoriszom. — Mint magyar érzelműt, elfogták az oláhok, megverték s behasították a fejét. Mint német érzelműt, elfogták a mieink, megverték, s hátrakötötték a kezeit, úgy hozták valami tyúkászok hozzám, azon gyöngéd kérelemmel: akasztatnám fel.

Azelőtt ismertem már, s első szavaiból átláttam, hogy ártatlan. Lekáromkodtam a tyúkászokat, s Teksztoriszt szárnyára eresztém. Hanem a tyúkászok propagandát csináltak ellene s nem volt nyugodalma a jámbornak; hozzám jött s rimánkodott, venném be a seregbe.

— De hát minek?

— Nem bánom én, ha dobosnak is.

Egy eszme villant meg agyamban, s kérdém tőle:

— Tud-e maga muzsikálni, s ismeri-e a kótát?

— Minden szász tud muzsikálni, s a kótát is ismeri.

— Na hát akkor tudja mit, telepedjék meg maga az én szárnyaim árnyékában addig, míg bandát szervezünk; olyan takaros ezred-dobos lesz magából, hogy ritkítom párját, — hiszen az isten is arra hízlalta magát!

Meg volt lepetve, de hát — periculum in mora — nagy kedvetlenül ráállt.

Felhasználtam aztán az élelmezésnél s kinötte magát egyik legjobb élelmezési tisztemmé.

Egy pár kényeztető szóval felserkentetem benne hiúságát, a profont-osztás szenvedélyévé vált, s úgy hozzánk simult, hogy akár a tűzbe ugrott volna ügyünkért.

Rábíztram a teendőket, elláttam utasításokkal, s mentem a tábornokhoz.

*

A nagybányai minorita-barátoktól vett négy lova befogva állt a kapu előtt; jelentém magamat. — A tábornok jókedvű volt, mint mindig, mikor csatára kelt; mint mindig, mikor csatát nyert vagy veszett. Különös jellege volt, hogy a legkétségbeejtőbb helyzetekben is megtartá hidegvérét, s akkor volt rosszkedvű, zsémbes, szeszélyes, ha tétlenül kellett vesztegelnie.

Felültünk a kocsiba, s hajtattott a sereg után. Hárman valánk, ő, Bauer és én. Hosszas hallgatás után megszólalt:

— Nem szivaroznak?

— Csak pipázunk, tábornok úr!

— Hát gyújtssanak rá. — Én nem dohányozom, sohasem tudtam hozzászokni, pedig gyakran megpróbáltam. — Szeretem a katonát, ha pipázik; jobban állja az éhséget és jobban tűri az álmatlanságot. Ha Marosvásárhelyre érünk, ott szerezen be jó nagymennyiségű dohányt, s rendesen kell majd osztani a legény-ség közt. — A dohány olyan a katonának, mint a só a lónak.

— Tábournok úr! mi Bukovinának tartunk, s ha embereink Marosvásárhelyig nem pipáznak, nem lesz füstös a foguk és sárga a bajszok.

Elmosolyodott.

— Ön mindig tud valami furcsát mondani; jó kedélylyel áldotta meg az isten.

— Nem is adnám én azt a Rotschild zsidó vagyonáért! — Mit is érne az: ott kottolni a pénzes ládán, lesni, hogy derül-e vagy borul a börze, dagály vagy apályban van-e a rente, állani a metalliqu e-ot, mint vizslakutya a fúrjet, hason csúszva húzni az állam-adósság szalonkájára, ólálkodni a statuskölcönökután, mint kígyó a békára; aztán lenne egy csúf vén zsidóné a feleségem, egy csomó borzas zsidó-purdém, akik úgy hívnának, hogy; t h á t e l e! . . . pfuj! — így, tábornokom! örvendek, ha jól megy dolgom, s ha rosszul: reménylem, hogy ismét jól fog menni. — Szá-

mot vettem magammal, jöjjön, a minék jönni kell! — Engem, jót állok, készen talál!

Az öreg úr jóízűen nevetett e boutadra, kezdett felolvasni, s halkán azt kérde tőlem:

— T u d e a kocsis s az ordinánc németül?

— Nem hiszem, — monda Bauer.

— Kérdezze meg!

— Tudnak-e magok németül? — szoltam ki hozzájok.

— Én oláhul tudok, — felelt a kocsis.

— Én egyikkel sem élek, — válaszolt a württemberg-huszár ordinánc; — a ráchoz konyítok, de csak vászon néppel, meg a korcsmában. — Kún-Rzentmiklós nem tűri a németet; nálunk csak a slájferos német, de az sem lakik ott, csak úgy oda jár; országút annak a hálótanyája. — A Smila zsidóval vartyognak, de azt is inkább pólyákul.

— Was sagt er von Polen? — kérde a tábornok.

Bauer megkísérté lefordítani, de lemaradt a textusról Az öreg urat nem igen láttam így nevetni.

*

*

*

— Nem telik el sok idő. őrnagy úr! — kezdé, — s vehet dohányt Marosvásárhelyen. Hallgassanak ide, elmondom tervemet.

Mi egészen füllé váltunk.

— Urbán állást vett Tihucánál. — Tihuca, — mint a térképen látom — természet-től alkotott erős vár, kivált most, ebben a nagy hóban megkerülhetlen; bevenni majdnem lehetetlen. — Mi be fogjuk venni! Ha Tihuca a miénk, Urbán el van veszve. Két dolog áll előtte: vagy leteszi a fegyvert, de ezt nem fogja tenni, — vagy visszavonul Csernovitzig. Én nyomban követem őt, folyton, szakádatlanul, mindaddig, míg ki nem merülünk, úgy hogy összerogyunk. — Nagyon sajnálom, sok áldozatba fog kerülni, de ennek meg kell lenni. — Holnapután Erdély északi része, azaz fél Erdély a miénk. Nagyszerű eredmény! — aki megéri, gyönyörködhetik benne.

— Csak a tábornok úr kímélje magát! — mondá Bauer.

— Aki másokat halálba küld, annak elől kell járni! — IV. Henrik mondta: »Nem előre, hanem utána m!« — Az őrnagy úr figyelemzetett már párszor erre, kérem legyen ez az utolsó!

Bauer lesütötte szemeit, én hallgattam; az öreg úr folytatá:

— Meddig üldözöm Urbánt: az bizonytalan s a körülményektől függ, de mindenestre addig, míg össze nem morzsolom. — Ennek a fanfaronnak ki kell hogy vegyem a fulánkját! — Utálok a lovagiatlan katonát. Aki asszonyokat korbácsoltat, gyermekeket gyilkoltat, fegyvertelen népet mészároltat: az bot alá való és kötélre l . . .

Elhallgatott. Nekem nagyon ínyem szerint beszélt.

* *

Elértük a sereget. Kértem a tábornokot, engedné meg, hogy lóra üljek és rendelkezem.

Az öreg úr többnyire kocsiban kísérte seregét, leghátul. Midőn a meghálási helyhez közeledett, vagy előre akart menni, a mellette ülő tisztnak parancsolá: csináltasson utat! — Ez rákiáltott a kocsija mellett lovagló huszárcsapatra: utat a tábornoknak! — s ez végig hangzott a seregen; a szót átvették s tovább adták az előlmenők, s az eleven tömeg ketté vált, mint a tordai hasadék.

Elérvén ordináncomat — a harcsa-bajuszú szóvalan Törököt, — leszálltam a kocsiról, felültem a lovamra, s visszalovagoltam a társzekerekhez.

Szokásunk volt, hogy megérkezvén a táborba, az élelmi társzekereket ütegbe állíttattam fel, s nappal vörös zászlót, éjjel lámpást tűztem ki, mindig a sereg legvégén, a fő- és az utócsapat közt. Ide jöttek az egyes szakaszok, kikapni a porciót. A kiosztásnál, mikor csak lehetett, személyesen jelen voltam.

Nehéz feladat az éhes katonával okoskodni; mindegyik első akart lenni, s többnyire szép szóval ugyan, de néha kardlappal is csínáltuk a rendet.

A főhadiszállás egy viskóban volt, alig tért el benne egy pár ember a táborcarból Bementem jelentést tenni s a másnapi parancsot átvenni. Benn volt Mikes Kelemen és Bauer.

Nem igen láttam az öreg urat ilyen komolyan, majdnem ünnepélyesen; nyomta a lelkét a következő napnak felelőssége. Felém fordult s mondá:

— Önt vártuk. El van-e látva a sereg?

— El, igenis!

Erre Mikeshez fordult:

— Jól jár-e az órája? — s nagy arany zsebóráját kivevén zsebéből, összehasonlítja a Mikesével.

— Jól van! — Holnap reggel öt órakor gyűlőt veret; a gyűlhely ott lesz, a hol a pa-

tak kanyarul, ott egy tágasabb helynek kell lenni. — Bauer írjon! s diktálta:

— Mikes alezredes úr személyesen fogja kiállítani az előőrsöket Tihuca felé. Egy század gyalogságot küld mindaddig, míg az ellenséget megtalálják; az első puskaszóra, futást színelve, visszafordulnak. Az út árkában rejtessen el egynéhány embert, s ha lehet, csináljanak egy pár foglyot. — A IV. honvédszászlóalj fogja az előőrsi szolgálatot tenni, s úgy a nagy őrt is adni. A bécsi-légió, és az Alexanderek rezervában maradnak. Az élelem-kiosztás reggel öt órakor lesz . . .

— A többit reggel fogom megmondani. — Jó éjszakát!

1849. január 3-dika!

E napnak emléke nem mosódik ki agyamból.

Amit ezelőtt harminc évvel láttam, most is látom; felujul képzeletemben a gigasok harca; szeretnék Virgilius lenni, hogy leírjam Aeneast, a Bem apó személyében. Miért nincsen Voltaire-ünk, hogy »Henriád«-ot írjon arról a kis pólyákról? — Cserhalom környékén történt, de nincsen többé Vörösmartynk, aki bronzablára vésné a csúf kis ember hal-

hatatlan nevét. — Petőfi megénekelte s a dal még most is szól.

Szabad ég alatt táboroztunk, 26 foknyi hidegben; a zúzvara ránk fagyott, jártunk fel s alá, fehéren mint egy eleven szemfedél; a tűz pattogott, égetett, de nem melegített; a szél vékonyan fűjt, s koronként szemeink közé csapkodá a havat s hasítá arcunkat.

— Ez aztán a paprika! — mondá a huszár.

— E má' d ö fi! — felelt rá a baka.

Nem zúgolódott senki, nem türelmetlenkedett senki, nem káromkodott senki.

Fáztunk, fagyoskodtunk, — de melegített a hazaszeretet, és a kötelesség érzete, — nagy forróságai bír az!

— Ne aludjatok fiúk, mert jéggé fagytok, s csak a más világon olvadtok ki; különbet is fáztam már én a muszka gránicon! — mondá egy három kapitulációt szolgált vén huszár, kinek mellén díszlett egy nagy rézcsillag, e szóval: »VETERANIS.«

A lépteknek hangja volt, melyeket visszhangzott a hó recsegése.

— Állj, ki vagy? — dideregve kiáltá az előőrs,

— Jó barát! — vacogá az őrcsapat vezető.

— Mi a jelszó? — s az megsúgá; és mintha csak telephonba szólt volna: füleinkig

jött a hang, a hidegtől megritkult, összeszorított, condensalt levegőn át.

A holdvilág fényesen sütött, sugarait belövellé a zúgva rohanó, jéggel zajló hegyipatakba; a táj megvolt világítva, s éjszaka — nappal volt.

Keskeny, szűk völgyben táborozánk, óriás fáktól környezve, nem lehetett megkülönböztetni fajukat, hóval borítva egyformák voltak, mint iker-testvérek; a nagy hideg hangot ad, a fa szől ropogásával.

Mint milliárd fénybogár: csillámlott a megfagyott hó; s mint a sima tenger vize az evező lapát alatt: phosphorizált.

A csillagok ragyogtak ékesen, szépségesen, a vén fiastyúk hűségesen őrzé csibéit, a göncölszekere ott állt változatlanul. — Vajh, mi sors vár reánk? . . . Sors bona, nihil aliud!

**

*

A nagy hideg a legjobb étvágycsináló, természet alkotta pepszin, nem kell absynth, hogy étvágyunk legyen.

A főző-edényekben sustorékolt a bugyborékoló víz, a fagyos hús kényelmesen melegedett, elkészült a vacsora, s nem megkészíteni, de megenni: volt a kérdések kérdése.

A huszár nyalka, kényes, hányivető, alig tudja hova legyen nagy dicsőségében; a baka élelmes, találékony. Minden bakában van egy parányi adag Columbusból, egy milliomodnyi részlet Watht-ból, egy pehelynyi Foultonból.

Kenyerünk konccá fagyott; a hyppopotamus agyara beletörne, nincsen az a vadállat, mely megtudná rágni.

— Hogyan esszük meg, édes tanító apám? — kérde a huszár regruta a csillagos öregtől.

— Hát hiszen majd csak megesszük édes szógám valahogy! — felelt rá, s gondolatokba merült.

— A hús még csak hús, de a kenyér édes tanító apám?

— Hát az meg kenyér, édes fiam.

A baka ez alatt szó nélkül vette a forró húst, rátette a fagyos kenyérre, s meglocsolta meleg levessel; a kenyér kiolvadt s a hús meghűlt . . . Columbus tojása! — *necessitas cunctas artes docuit!*

**

*

Sebesen vágatva rohan sokszor az idő, de gyakran ólomszárnyakon repül; vagy vil-lám, vagy csiga. Ha szeretőnk ölünkben: vil-lany az, nincsen kezdete csak vége; a szen-vedésben vége nincsen.

A halálra ítéltnek a vesztőhely a világ végén van, a boldognak nem jár az órája s mégis üt; az »e g y e s«-be zárt rabnak egy év mathusalemi idő; a szerelmes új házaspár mézeshetei egy nap, mint a rózsa élete.

A szenvedélyes kártyásnak a játékasztal mellett, a korhelynek a csapszék asztala körül: agár az idő nyúl után, Próbálná csak a d e r e s e n !

... 26 foknyi hidegben, vékony zephir lengedezése mellett, talpon állva táborozni: hosszúra nyúlik az éjszaka.

Istenem, mikor lesz már öt óra? 1 . . .

* * *

*

Kemény János önélete leírásában beszéli, hogy kimentek Lengyelországba, a fejedelem mátkája után. Az arát kísérő küldöttséggel útközben találkoztak, megálltak, sátrakat ütöttek fel, s táborba szálltak.

Az erdélyi küldöttek mentek előbb hódolni a leendő fejedelem-asszonyhoz.

Visszatértek sátoraikba, s már ott találtak a lengyel küldöttséget.

Ezeket visszakísérték, emezek meg újból vissza őket; így kíséreztek egy darabig ideoda járva, mint a fali óra; míg végre abban állapodtak meg, hogy a fél úton egyik jobbra,

a másik balra megyen; — s azzal végzi: »és volt nagy frekventzia, mind a két részről.«

Nálunk is ez éjjel nagy frequentia volt minden részről.

Egyik csapattól a másikhoz, a lovasságtól a tüzérekhez, onnan a honvédekhez, az élelmi társzekerekhez; — szóval: nagy frequentia; de az idő még se telt.

Végre valahára elkiáltja Mikes:

— Trombitás, gyűlőt kell fűjni!

A trombitás befűj az instrumentumába, de ez olyan hangot adott, mint a báró de Manx trombitája, mikor a nóta fölolvadt benne s magától szólt. Kínlódott, nyomorkodott, erőlködött, de nem boldogult: a trombita be volt fagyva. Ennek a hangjától ugyan nem dőltek volna le Jericho falai.

— Lódulj! — mondá Mikes — húzd nyársra s olvaszd ki. Dobos, gyűlőt!

Reá pergetett dobjára, de ez is z e r u s o n a l ó l szólt.

* *

*

Hadjáratok alatt a legérdekesebb momentumok egyike az, midőn virradat előtt a sereg útra kél. Az a sürgés-forgás, járás-kelés, tipegés-tapogás, lótás-futás, zaj, láрма,

kiabálás, a legények káromkodnak, az altisztek zsémbelnek, a tisztek rendelkeznek, olyan az, mint a rajzó méh, vagy egy óriás hangyaboly.

Végre megindul az első csapat, utána a többi, a kirendelt helyen sorakoznak, elolvassák vagy elmondják a napi parancsot, s minden egyes csapatnak a teendőjét.

A nagy úton végig, végig! . . .

Ki tér vissza? ki marad ott? kinek lövik el karját vagy lábát? ki fagy meg a hó tetején? ki hal meg a forró nyár hevében?

»A haza minden előtt!« s vígan kutyagol a honvéd.

Menne haladtunk, a szivar nem égett, a pipa nem füstölt a nagy hidegtől, a pálinkás bütykös járta, s fagyott az orr és fül egymásra.

A tábornok kocsijához lovagoltam. Az öreg úr szundikált, feje be volt kötve egy nagy keszkenővel, csak szeme, szája, orra volt látható; úgy nézett ki, mint egy rórát á r a menő vén banya; olyan idétlen, jelentéktelen, félkegyelműen nézett ki, hogy nem tudtam: sajnáljam-e vagy nevessem? Valóságos torzalak, C a l o t t e tollrajzaiból.

És ez hát a mi vezérünk? . . . nevetség!

Fejével nagyot bólíntott s fölnyitá szemeit.

— Parancsol-e valamit a tábornok úr?
— kérdém.

Dadogva, akadozva mondá:

— Mondja meg Mikes alezredes úrnak
— a címet nagyon ritkán szokta elhagyni —
küldjön egy csapat huszárt mindaddig, míg
az ellenségre bukkan s őrnagy úr jöjjön
vissza.

Behunyá szemeit s elaludt.

Küldetésemben eljárva, újra visszatértem
kocsijához; Bauer ült mellette, intett, hogy
hagyjam aludni s halkán mondá: egy sebe
fölbomlott, nagy kínjai voltak s egész éjjel
nem aludt.

Kevés idő múlva jött Mikes s jelenté,
hogy az ellenség Tihucánál van. A szegény
öreg le akart szállani kocsijáról, nem tudott;
leemeltük; lovat rendelt, föltettük rá; előre-
hátra billegett, úgy ült a lovon, mint egy ré-
szeg szenes oláh.

* *

*

» A r m a v i r u m q u e c a n o ! « . . .

Tihuca elé értünk. — Keskeny völgy,
nagy hegyek közt, erdővel környezve; —
hosszá oláh falu. Tihuca olyan erősség, me-
lyet csakis ballonnal lehet bevenni. Mi bevet-
tük gyalog és lóháton.

Az ellen készen várt, tudta jöttünket, a csatározás megkezdődött. Sem mi, sem ők nem tudtuk terjeszteni erőnket, össze voltunk szorítva e Mackbet boszorkányainak katlanában, komisz Urbán főzte az ármány dögkóficát.

A csatározás hosszasan folyt; sem mi előre, sem ők hátra nem haladánk; a IV. zászlóaljából két század csatározott, s csatározott hosszasan.

Az öreg urat leemelték lováról, mi is leszálltunk s követtük.

— Maradjanak helyeiken!

Én kísértem tovább.

Megfordult.

— Mondtam, maradjon helyén!

— Nincsen vezényelem alatt semmi csapat, az én helyem a tábornok úr mellett van.

Reám nézett s mondá:

— Jöhet!

Elértük a IV. zászlóaljat; — mondja:

— Hívják elő a parancsnokot!

A parancsnok előállt.

— Örnagy úr! Csatározzék további rendeletig, s változtassa a legénységet, — szoktassa a tűzhöz őket,

— Szokva vannak azok, tábornok úr!

— Igaz! hisz ez a IV-ik.

A tömeg és a csatározók közé ment; mi követtük. Hosszasan vizsgálta a helyet, (ma úgy mondanák: a terepet). Visszajött, leült egy kőre, behúnyta szemeit s elkezdett szundikálni; én beszélgettem az őrnagygyal.

A sereg hátul fagyott, s türelmetlenkedni kezdett. A csatározás folyt hosszasan, unalmasan. Sok idő telt bele; az öreg úr szundikált, néha-néha felnyitá szemeit, s tekintetével újra átvizsgálta a helyet.

Szaladva jön egy altiszt s jelenti:

— Őrnagy úr! a mieink hátrálnak, — azt kérdi a százados úr: menjen-e h ü l f r e?

— Was sagt er? — kérde a tábornok tőlem.

Lefordítám.

Az öreg úr teljesen fölébredt, kitörlé szemeit, s levevé a nagykendőt fejről.

— Hagyja hogy hátráljanak, — s ha a csatárok közel lesznek a zömhöz, veressen t a k a r o d ó t.

— Fel tudom én tartani, tábornok úr!

— Ne okoskodjék!

Az öreg szemei villogni kezdtek, dörzsölte kezeit és mosolygott . . . a k ő f ú j v a v o l t .

— Menjünk!

Midőn az ágyúkhöz értünk, a IV-nél t a-
k a r o d ó t vertek.

Mikes vágatva oda lovagolt.

— Jelentem tábornok úr, az előcsapatnál
t a k a r o d ó t vernek; megyek s felfogom
őket.

— Veressen ön is takaródót!

Mikesben elfagyott a szó; mi sóbálvá-
nyok levénk.

— A lovamat! — Feltettük a lóra.

Megfűjták a v i s s z a v o n u l ó t .

A sereg ott állt álmélkodva, mint a borjú
az újkapu előtt . . . »Conticuere omnes,
intentique óra tenebant!«

* *

*

A bécsi légiótól jön két legény, előve-
zettetik magokat a tábornokhoz. Megáll előtte
a két virágszál legény, mint öntött vas-szobor,
— s mintha Pygmaeon lelket lehelt volna
beléjük — s z a l u t á l n a k . A vén ember ösz-
szeráncolja homlokát, szemeivel kemény te-
kintetet lövell rájuk, s durva, parancsoló han-
gon kérdi:

— Mi kell?

— Tábornok úr! mi megesküvénk, hogy
hátrálni nem fogunk; előre megyünk, de hátra
nem! Ezt akartuk jelenteni.

— És önök ma eszközök lesznek! —
 Mit tudja a kéz, hogy mit akar a fő? — Egy
 tiszt felé fordulva: Vezesse elém a légiót! —
 Önök kövessenek.

Megindulánk visszafelé. Mindenki káromkodott, s éktelenül szidták az öreget.

Egy félórát hátráltunk, az ellenség hajtott bennünket. A keskeny völgy kanyarulatánál tágasabb helyre értünk, a tábornok előre lovagolt, Mikest maga után parancsolta.

E közben a légió megérkezett; az öreg úr maga körül gyűjté őket, s csak annyit mondott: .

— Meghalni könnyebb, mint engedelmeskedni! — Honnan tudja a kéz, mit gondol a fő? — El vannak-e látva élelemmel?

Bámulva nézett a légió; parancsnokuk durcásan felelt:

— El!

— Van-e pálinkájok?

— Nincsen.

A tábornok felém fordult:

— Töltesse meg a légió kulacsait.

— Falatozzanak, pihenjenek, estig nehezen fognak enni. Látják azokat a hegyeket? — meredek és kősziklásak; — megtudják-e mászni?

— Megkísértjük.

— Ide hallgassanak! Önök felmásznak a sziklákra, elrejtik magukat az erdőben, hagyják az ellenséget, hogy üldözzön bennünket. Ha lehet — és ezt szeretném! — kerüljenek hátokba, ha nem sikerül, támadják oldalba. Ne lőjjenek, előre a szuronyokkal! Önöktől függ a mai nap győzelme. — Ha visszaverem őket: egyidejűleg érkezzenek velők Tihucára, ha lehet még előbb. S most mehetnénk — in Gottes Namen — isten hírével!

A hályog lehullott szemeinkről.

A légió lelkesülten elkiáltá magát:
V i v á t B e m a p ó !

Hajtott a német bennünket, s mi hátráltunk hűségesen, — nagy kedvünk telt benne. Állásokat foglalva, azokat védve, hagytuk magunkat belőlök kiveretni.

Egy völgykanyarulatnál megált az öreg úr. A sereg mogorván, kedvetlenül, szomorúan, szégyenletesen haladt el mellette. Mi tudtuk a hadicselt, ők nem is sejték.

Midőn az ágyúk e helyre értek, magához rendelé az ütegparancsnokot.

— Látja ön azt a helyet ott?

— Látom; — felelt a tüzértiszt roszkedvűen.

— A négy utolsó ágyút állítsa ott fel, amennyire csak lehet rejtegütegben; — kettőt jobbra, kettőt balra, ott a domb aljában;

— ez a leghosszabb távlat az úton; ide vágytam. Vegye célpontul az országút közepét, abban az irányban, ahol az a fa áll; — töltesen kartácscsal. Elmehet!

A sereg hátrált, az ellenség diadalmasan üldözött. Midőn az Alexanderek mellett elhaladtak, megszólítja a zászlóalj parancsnokot:

— Keller őrnagy úr! Ön két századdal ágyú fedezeten marad, a többit tartsa rezervában. — Teleki őrnagy úr vágtasson Mikes alezredeshez, mondja, ahol alkalmas helyet talál, állítsa fel a seregét, s legyen készen; a lovasságot rezervába!

Én csakhamar megtaláltam Mikest, s átadtam neki a parancsot. Mikes mosolygott.

— Fene ember az öreg!

— Kani gyerek!

Visszatértem a tábornokhoz, — épen akkor vették le lováról.

Az öreg úr szénája rendben volt.

* *

*

Odasántikált az ágyúkhöz, felnyitatta a lőszer-ládákat, beléjük nézett, — s mint édes jó anya, rég nem látott gyermekének hazatértét az anyai szeretet boldog mosolyával üdvözli, s elmereng tekintetében: úgy nézte

ő kedves magzatait, azt a négy darab hatfontos ágyút.

Az öreg úr kezdett átszellemülni.

Búsan lépdelt a IV-ik, ők szaladtak meg és nem tudták miért . . . Amint a tábornok mellett elhaladtak, lesüték szemeiket. Hani-bál serege Capnánál, a magyarok Várnánál.

— Messze van-e az ellenség? — kérde Bem.

— Nyomban követ benönket!

— Gyors léptekben hátráljanak; helyre van szükségem! Sebesen hátráltak.

Hallatszott a dobszó, az ellenség üldözött keményen. Az osztrák-német verte a »K o s s u t h k u t y á k « - a t ! . . . Bem megszaladt! . . . Éljen a g l e i c h b e r e c h t i - g u n g . . .

Kibukkantak az útkanyarulatból.

Az öreg úr egyik ágyújára hasalt, s hal-kan mondá:

— N i c h t s c h i e s s e n ! — Nem kell löni!

Végig nézett két ágyúján, s közelebb inté a parancsnokot:

— Egy gondolatnyival lejjebb, — inkább a lábat, mint a főt, az talál!

Hagyta őket jönni, közeledni.

Mikor a célponthoz ért a hadoszlop közepe, elkiáltá magát:

— Jetzt schießen! — schnell
 laden! — Most löni! sebesen tölteni!

Λ rézbika bömbölt, a hó porzott, a
 »kájzerlikek« hullottak rakásra, mint a
 kéve, — az öreg úr magasztosult . . .

A colonne megállott, habozott, nem tudta
 előre-e vagy hátra? — Egy tiszt kiugrott a
 sorból, s elkiáltá magát:

— Fällt das Bajonnet, — im
 Sturm!

A négy rézbika egyszerre bömbölt, a
 füst elfedte a láthatárt, el az üteget; nem
 látszott semmi; csak egy rikácsoló hang ki-
 áltá folyvást: sebesen tölteni és löni!

Így folyt ez percekig a sötétben, csak
 a közelgő dobpergés hallatszott, — mind kö-
 zelebb, mind közelebb.

A rikácsoló hang újra hallatá szavát:

— Alexander! szuronyse-
 gezve előre!

S megindult az ember-kőfal. — Hallot-
 tuk a csata rivalgását, a fegyverek ropogá-
 sát, a szuronyok pengését, az ágyúk menny-
 dörgését, jajkiáltást és káromkodást; — de
 látni nem láttunk semmit. Éjszaka volt nap-
 pal, és sötétben ment a gyilkolás, árnyékban
 a mézszárlás, sűrű füst és ködben az öldöklés.

És ez tartott jóidéig!

Végre a szél lecsapott a havas ormárol, s magával ragadta a füst felleget; a nap kisütött, a láthatár fényben ragyogott, s mint ködfátyolképen: élénk tárult egy nagyszerű, egy irtózatos, egy borzasztóan szép jelenet.

Az Alexanderek pale - male a császáriakkal. sűrű tömegben összekeveredve, mint tengerbe a hering-uszat, ember-örvény a gyilkolás tengerében, forgószél a halál mezején.

A halálos szúrás volt kegyelem, a szívbe mártott szurony az irgalom, a halálos vágás a megbocsátás.

És ott állott átszellemülve, megdicsőülve, az a kis pisze orrú, sebes pufájú, csúf vén pólyák; glória övezé dicső fejét, szép szemei ragyogtak a meggyőződés gyémánt sugarától; félegyenesülve, mint a haladó, vezérlő tűz szlop, a vándorló nép előtt, a bujdosás pusztáján, a menekülés sivatagjain.

Olyan volt ő ott, mint az Úr transfigurációja, színátváltozása; a katonának a hősbé, a szabadság katonájának az evangélistába, a polgárkatonának az emberbe!

Ott állott átszellemülve, megdicsőülve, az ő ragyogó szépségében, lélekemelő nagyszerűségében — Bem József tábornok, — »Osztrolenka véres csillaga!«...
*

A tömeg nem haladt sem előre, sem hátra; ott kavargott, mint Scylla vagy Charibdis örvényei; forgott, mint ördögmotollája a gyűlöletnek, óriási ember-helise a gyilkolásnak.

Ott ült lován felegyenesedve a véne m b e r, kezében tartá ostorát, egyetlen fegyverét, — s nem a csatát nézte, hanem fűrészte a helyiséget, mintha a táj-képet akarta volna levenni.

A csata folyt halkán, csendesen; az ágyuk hallgattak, a puska is csak gyéren szólt, úgy egybe volt keveredve a két harcoló fél, hogy ágyút használni nem lehetett.

Sok ideig tartott ez így.

Nekem úgy rémlett, mintha a mieink hátrálnának, de majd csaknem észrevétlenül.

Végre megszólalt az á t v á l t o z o t t e m b e r:

— Na, hála Istennek! ezt vártam. Hívják ide Mikest.

Mikes megjött.

— Édes barátom! — e megszólítást ritkán, csakis ünnepélyes alkalmakkor használta. Látja ott azt a helyet, hol a patak legkeskenyebb, a felett van egy kis fensík, — a hó meg van fagyva, megbírja az embert, — küldjön fel oda egy századot, ha fele feljut, az is elég; tegyenek onnan egy néhány lö-

vést az ellenségre, s aztán haladjanak Tihuca irányában. Ön egy egész zászlóalj és egy csapat huszárt magához véve, idejön; s aztán nézzen egy heccet! . . . Tihuca be van véve!

Amint Mikes hadoszlopával megérkezett, s a század átgázolt a patakon, — majdnem övig a vízben, 26 fok hidegben, — (a hegyi patak, a havasok meredélyein oly rohamos sebességgel zuhog alá, egész sziklaköveket ragadva és görgetve magával, hogy a legkeményebb hidegben sem fagy be medre, s csakis a partok mellett jegecül és zajlik) — a tábornok t a k a r ó d é t veretett, a mieink kezdtek kiválni a vegyes tömegeből, s szép rendben hátráltak, Koller őrnagyi élükön.

A tábornok Mikeshhez fordult: .

— Alezredes úr! figyeljen! — Két század Alexanderrel fogja fel a hátrálót, s mikor túlhaladták őket, akkora tömegeben, a mekkorát a hely megbír: szuronysegezve nek i ! vegye be Tihucát; én követni fogom.

A két Alexander század f e l f o g t a a hátrálót, meggyéríté sorait, szuronysegezve az ellenségbe hatolt, — a hegyoldalról is megkezdődött a lövöldözés, — haladtak előre. — Az ellenség sebesen hátrált, Mikes üldözé; mi nyomban követtük.

Az ellen hátrálása futássá vált. — Azon

helyen, hol a légió felmászott volt, futásuk vadult; — kezdték a hornyukat vállaikról letvetni, s elbújni a bokrok, fák, sziklák mögé.

A sebesültek úton-útfélen fetrengtek, irtózatossá volt jankiáltásaikat hallani, a vér alig folyt, a seb kétszeresen fájt, mert a forró golyók-lőtte lövéseket, a szurony-szúrásokat, a kard vágásait a hideg megvette, a meleg vér ráfagyott, s a zúzmara ellepte.

Tihucához közeledtünk, — de a harc már nem folyt, csak a vad futás és a sebes üldözés hátul; jaguár-csapat gazellákat üldözve.

A légió Tihuca előtt állt tömegben; odaérkezésök előtt az ellen inár elhagyta a falut s komisz Urbán megmenekült ágyúival. — Egy néhány tisztet fogtak el.

A légió előre szegezé szuronyát, s az ellenség két tűz közt idestova szaladgált, nem tudván merre menekülni. Oly irtózatossá zavar támadt köztök, melyet leírni lehetetlen.

Fegyvereiket nem teheték le, azt futás közben dobálták el; a légió csak immelámmal puskázott közójük, — únta, restelte a fegyvertelenekre lödözni.

Végre Mikes előre lovagolt s a légióra kiáltott:

— Hagyjátok őket futni; nem kell fogoly, mert drága a kenyér!

Aki akart mehetett, vagy jobban mondva szaladhatott isten hírével.

Felállíták a sereget a főúton. A tábornok a csapat elébe lovagolt. Mikes jelentett. A tábornok halkán odaszólt valamit Mikesnek, mire az intett kardjával, s harsány hangon vezénylél:

— Figyelj! A tábornok úr beszédet akar mondani.

A mellettem álló Salbeck fülembe súgja erre:

— Ez bizony el is maradhatott volna ebben a nagy hidegben.

— Nem lesz az hosszú, — válaszolóm.

Azonban a tábornok Mikeshez fordult:

— Kérem ezredes úr! — az alezre-desből ezredes lett; vezényeljen: »V á l l h o z!« s fordítsa le, amit mondani fogok.

Az öreg úr meggondolta a dolgot, — gondolára magamban, — s hosszasan fog beszélni, mert »v á l l h o z « - t parancsolt.

Mikes is összeráncolta homlokát, s feszülten figyelt, hogy majd szószerint mondja utána.

A tábornok a sereg felé fordult:

— G y e r m e k e i m ! — (e megszokott megszólításért csinált belőle a székelygóbé

» B e m apó«-t); — Gyermekeim! üdvözlöm önöket; — fél Erdély a mienk!

Ezt ugyan könnyű volt lefordítani.

* *

*

Én követtem a s z ó n o k o t főhadiszállására. Útközben azt mondja:

- Szép nap volt ez a mai!
- És nagyon hideg, tábornokom.
- Nem is éreztem. — Igazán hideg van?
- T e s s é k ! — gondolám magamban.
- Mit fog ön most csinálni?
- Elmegyek, kiosztatom az eleséget.
- Jól van; ha elvégezte jöjjön hozzám.
- Értem.

* *

*

Tágas udvaron oláh parasztház, magas, füstös, szalma-fedéllel, keskeny lantornás ablakokkal, közepén a pitvarkonyha, nyitott kemence a füstfogó alatt; tűz ég, mellette nagy fazékban a forró víz sziszegve bugyborékol, e mellett egy másik fazék, puliszka maradék az oldalához száradva, benne a puliszka-keverő. Frissen vágott nyersfa az egyik szegletben, nyers juhbőrök a gerendákra aggatva; a tűz mellett az oláhné remegve, kócos gyermekek a tűz mellett dideregve.

Jobbra a lakóház, vert-agyag padozattal, egyik szegletben nyílt kályha, habos könyekkel, sir benne a nyersfa, a láng küzd a szénnel, de a füst győzedelmeskedik, — tertius gaudet. — A másik szegletben osztováta, fekete harisnya szövődik rajta, a nád szálak kiáltanak belőle; a harmadik szegletben poloskás faágy, a párnák sokadalmával majdnem padlásig rakva; a negyedik szegletben vizes cseber, három lábú alacsony padon, mellette két zöld korsó, a víz megfagyva bennük. Falhoz szegezve a tálalás, néhány tulipános, tarka-barka madaras tányérral, pléh fakanáltartóban fakanalak, két cintányér » e z ü s t n e m ü k n e k , száraz majoránna és zsálya-bokréta illat és fűszerül, c s a p é c s o r a s z k e egy csuprocskában, festékül a római hölgynek. A fal egyik oldalán fogas, lopó-tök, avult kender kötőfékek, szeges szerszám, az elválasztandó szopós borjú homlokára, egy pár szolgálaton kívül helyezett bocskor, alamizsnának szánva, zöld pálinkás-butykos ü r e s e n a tetődeszkán néhány hasadt fazék, drótos után epedve; — az egyik ablakdeszkán apró sárga dísz-tökök narancsnak kirakva; az átelleni falon fekete rámában S z a n t a M á r i a , hét gyilokkal szívében, szent Márkus a szárnyas oroslányon ülve, szent György tarka lovon, a sárkányt lándzsájával leszúrva, szent

Péter a kulcsokkal, szent Pál a daraascusi úton, szent Illés a tüzes szekéren, és több szent képek, a hírneves m i k u l a i oskolából aranyozott alappal, byzanti stylben festve. Nehány czifrán varrt kendő, párnahaj és katinca, a falra, ablakra, ajtóra aggatva; a szoba közepén X lábú asztal, hurkolt abroszsal leterítve; a fal mellett végig nyúló padok, négy szalmaszék, s a tulipános »Wertheim-kassa.«

Pár órával előbb e lak volt az osztrákok főhadiszállása, s most a Bem tábornoké.

* *

*

Míg én az eleséget kiosztottam, az alatt a tábornok beköltözött főhadiszállására.

Bementem hozzá.

Ha festő lennék, a közelebbi mütárlatra ezt a képet festeném.

A fent leírt szoba. — A kemencében lángol a tűz, mert száraz fát raktak rá kerítésből, és az asztalon égő egy szál faggyúgyertya világítja be a szobát. A tábornok, a nyitott kályha előtt lócán fekszik, két kocsipárna a feje alatt, fejét bal karjára támasztja, arcát a lángoló tűz rózsaszínű fényben világítja meg, míg testének többi része árnyékba vész el, sűrke bundája van rajta, s h a r i n a-posztó

botosok lábain. — Az asztal mellett Bauer halkán diktál Kiss Sándornak, Mikes, Bethlen, Riczkó mellette állanak, én a tábournok lábainál; oláh házigazdánk térdepelve rakja és fűjja a tüzet, s az ajtó melletti sarokban, egészen árnyékban, egy fogoly osztrák-tiszt áll.

— Tiszt úr, kérem egy szóra! kezdé a tábournok.

A tiszt előlépett, hosszú, vékony, száraz, sápadt h e p t i k u s alak.

— Hogyan fogták el önt?

— Betegen feküdtem az ágyban.

— Kiss úr, kérem, adjon egy széket, tessék leülni, mi baja van?

— A mellem fáj, és vért hányok.

— Nem bántalmazták?

— Nem, igen jól bántak velem, az ágyban hagytak; jószántomból öltöztem fel s jöttem ide, magamat jelenteni.

— Mennyiből és mikből áll seregök?

— Nem tudom.

— Mi a terve Urbánnak?

— Nem tudom; s megbocsásson excellenciád, (az öreg úr e szóra elmosolyodott,) ha tudnám se mondanám azt, amit nem szabad; én hűséget esküdtem császáromnak, s azt mégis tartom, tudom, excellenciád is méltányolni fogja ezt. — Különben azt hiszem, hogy Urbán ezredesnek határozott terve nincsen is. Mi

Beszterce és Naszód előtt pocsékká voltunk téve; úgy voltunk meggyőződve, hogy ez a hely bevehetetlen, s itt is csak a katonai becsületért küzdöttünk. A lehetetlen megtörtént . . . Fájdalommal és szégyennel vallom be, amit különben exellentíád is jól tud, hogy seregünk teljesen demoralizálva van: mindenben hiány, lőszerünk fogyatékán, élelmünk szűken, féladagra leszállítva, elrongyosodva, mezítláb, előőrseink elevenen fagynak meg, s Ott kapjuk őket reggel halva, gyógyszerárunk elmaradt, vagy elfogták, a fegyelem megszűnt, mindenki parancsol, senki sem engedelmeskedik, kórházaink nincsenek, sebültjeinket nem ápolja senki, lovaink eldögöltek, alig voltunk képesek az ütegeket előre küldeni; mint mondám, itt csak is a katonai becsületért küzdöttük az utolsó csatát; boldog aki elesett, bár köztök lennék én is!

. . . s fájdalmasan lehajtá fejét; minket, s a tábornokot is, nagyon meghatott e beszéd

— Mit akar ön tiszt úr? — kérdé a tábornok.

— A fogolynak nincsen akarata.

— De a beteg embernek lehet.

Parancsoljon a tábornok úr, én engedelmeskedem, úgy sincsen már sok hátra! . . . A mellbeteg ezt a hideget nem állhatja ki . . .

szeretnék csendesen s meleg szobában meghalni.

— Teleki Örnagy úr, holnap vissza fog menni Besztercére, önt beviszi, elhelyezi s gyógyíttatni fogja. Kiss úr! kísérje el kérem a tiszt urat előbbi szállására, ha el volna foglalva, üríttesse ki rögtön, tudja, én parancsolom!... — Ez mindig nagy szó volt. — Mehetnek!

— Hogyan tudom ezt meghálálni? rebegé a fogoly tiszt elérékenyülve.

Gyógyuljon meg!

*

Így bánt hadifoglyaival a »rablócsapa t v e z é r«, a »bandita főnök« a »törvényen kívül helyezett lázadók feje«, a »Rebellen führer«, mint ahogy Bem tábornokot a lovagias komisz Urban kiáltványaiiban nevezni szokta.

Az öreg úr folytatá, Mikeshez szólva:

— Holnap délben a sereget állítsa fel, addig kipihenhetik magokat; azok akik ma tényleges részt vettek a csatában, itt maradnak az ezredes úr parancsnoksága alatt, kivéve a légiót, — őket viszem magammal. Én egy csapattal, azokból kik önkénytesen vállalkoznak, betörök Bukovinába; most itt

a legkedvezőbb alkalom, hosszú időre lerázni nyakunkról. Rickó őrnagy velem jön, Teleki őrnagy visszamegy Besztercére s ott erélyesen folytatja a szervezést; — a fogoly tisztet magával viszi, kérem legyen gondja rá. Bauer, lesz ma vacsoránk? Éhes vagyok.

Bauer Kissre nézett, Kiss meg én rám.

— Mindjárt kotyfolunk valamit, tábornok úr, s ha megengedi, én is itt maradok vacsorára; — mondtam.

— Tudja őrnagy úr, hogy mindenkorra meg van híva.

Kimentünk Kissel; a főzésnél nem az az első dolog, hogy legyen mit főzni, hanem az, hogy legyen aki főzzön. Kiss előkerítette Törököt; Török neki gyürkőzött, s főzött egy olyan vacsorát, melyet csakis 24 órai koplálás és 20 fok hidegben lehet megenni.

Vacsora után az öreg úr szundikálni kezdett.

— Meg vettessem-e az ágyat? kérdém.

— Tanulja meg, hogy faházban, paraszt embernél, sohase feküdjék az ágyba, s ne vetközzék le; ha nem alszik is, de legalább nem kínozzák, s ha elszokik a mosdástól, a többi aztán magától jön.

Sokat tanultam én az én tábornokomtól!

Az öreg úr a lócán elaludt, a tűz világított, a római rakta és fújta a tüzet. Bauer

ledőlt egy padra, feje alá tett egy csomó irományt, én bundámat tevém az osztováta alá s ráfeküdtem, a tűz világított, az ágy üresen maradt; egyszer aztán bejött az oláhné is három gyermekével, lehúzta csizmáit, nedves kapcaít kiterítgeté száradni az osztováta fölé, s mind a négyen belefeküdtek az ágyba, az ágy megtölt, a tűz világított . . . T a b l e a u x !

Jó éjszakát!

* *

*

Délben a fogoly-tiszttel Beszterce felé indultam.

Irtózatoss hideg volt; a hó Csikorgóit a kerék alatt, a lovakból füstölt a pára, mely hóvá fagyott rajtok, mint a stalachit barlangban: úgy csüngött a jégcsap bajuszainkról; szakállunk, szemöldökünk, szempilláink havassá váltak, lábaink elzsibbadtak, füleink égtek, a szó elfagyott szánkban, csak a kocsis biztatta didergő ajakkal lovait: gyí b i c s k á s ! n e p a t k á n y !

Végre megérkeztünk Besztercére. Ott tudtuk meg, hogy 28 foknyi hideg van.

Az öreg úr haladt Bukovina felé, az éjjel szabad ég alatt fog táborozni, ő halad előre, az ellenség szalad előtte.

28 fok a hideg! . . . Csúf dolog az a háború! . . .

Besztercén folytattam a szervezést. Harminc éve épen.

Futár jött Kolozsvárról, leveleket, rendeleteket hozott az országos kormánybiztostól. Az időben teljhatalmú országos kormánybiztos B e ö t h y Ö d ö n volt.

Beöthy Ödön — a »k i s ú r« — nemes Biharvármegyének volt tekintetes első alispánja, majd ugyanott főispán, s hírneves követe ugyan e megyének több országgyűlésen. Nem alak, hanem t y p u s; eszményképe a táblabírónak, nem megyei, de országos rámban. Fiúmetól Borzásig, minden írástudóember ismerte; az egyetlenegy, aki, ha az országgyűlésen Kossuth Lajos után beszélt, nem hagyott tengert közöttük.

Törpe kis ember, akkora mint Thiers, vagy Luis Blanc, fehér hajjal s bajuszzsal, villogó szürkés-kék szemekkel, melyek szikráztak, mint a hiuzé, eleven, mozgékony, szenvedélyesen ideges, szóval e m b e r - ö r ö k - o z d o n y, az ő nyughatatlanságában.

Minden nagy dologért, nagy elvért, nem hogy lelkesült, hanem kigyúlt, s égett, mint az örökfény, s világított, mint a szüzek lámpája Veszta templomában.

A lengyel ügyben, e szerencsétlen, elárult, elkótyavetyélt hős népnek védője, mint

Cicero, házának, s vádlója a bitangoló zsrnokoknak, mint Fouquier-Thonville.

A vallási, a vegyes házassági kérdésekben Luther hangján, Voltaire elveivel korbácsolta a jezsuitizmust, lerántotta az álnokság álarcát a Tartuffe-pofákról, s odavágta azt a sekrestyék küszöbéhez. A kurta és hosszú kabátú jezsuiták egyaránt gyűlölték.

. . . Hírét vitték egy főpapnak, hogy Beöthyt megütötte a guta.

— Meghalt-e?

— Még nem.

— Ha a nyelvét külön agyon nem ütik, még szónokolni fog a vallás és papság ellen!

. . . Üdvözöllek óh keresztyén szeretet, a te irgalmasságodban!

Aki tudna hozzá, írhatna egy érdekes kötetet e cím alatt: »Beöthy-adotnák.«

Futólag elmondok egy párt.

Beöthy Ödön és Tisza Lajos ellenségek voltak Nagyváradon, mint Montechi és Capuletti Mantuában, Orsini és Doria Genuában, Bárdi és Buondelmente Firenzében.

A Beöthyek és Tiszák: mint a Gwelfek és Ghibellinek.

Két pártra volt osztva B i h a r - o r s z á g ,
s mint Rómeóban: a cselédek is egymás ellen
verekedtek.

Beöthy satyrával, iróniával, sarcasmus-
sal, ékesen szólásával és csúf n y e l v é v e l
harcolt, Tiszahajdúkkal felelt.

Széchenyi lejött Tiszát szabályozni. Az
alföldi parasztok nem jó szemmel nézték, hogy
bántják, háborgatják, s nem hagynak békét
annak az ártatlan, árva folyóvíznek, hadd
menjen az ott ni, a maga útján, lassan, szép-
csendesesen, mint ahogy már régcsrégen meg
szokta.

Beöthy eleibe ment Széchenyinek, a me-
gyei tisztelgő küldöttség élén, ékesen elmondta
mondókáját, s Széchenyi felelt rá illendően.

Kimentek a Tiszára. Széchenyi mindun-
talan per »K o l l é g a * címezte Beöthyt. Ez
csak hallgatta egy darabig, végre nem áll-
hatta tovább, s azt mondja:

— Nagyon kíváncsi volnék tudni, miért
k o l l é g á z engem nagyméltóságod? én nem
vagyok e x c e l l e n z , s nagy méltóságod nem
alispán?

— Igaz, felelt rá István gróf, de mind
a ketten Tiszát szabályozunk, s így
kollégák vagyunk.

. . . Beöthy Ödön nagyon nyájas, kel-
lemes társalgó volt, szívesen, örömet felelt

mindenre, mindenkinek, s órákon át képes volt elmulatatni egymaga egész társaságot, de ha dolgozott, s akkor háborgatták: dühbe jött, s neki agyarkodott az embernek, mint egy vadkan.

Egy ízben alispáni évnegyedes jelentését írta a vármegye házánál, s a hajdúknak fejevesztés terhe alatt meg volt hagyva, hogy élő lelket be ne ereszszenek hozzá.

A hajdú valami sürgős dologban eltávozott az előszobából, s az alatt véletlenül két ember besuhant a szobába, hol Beöthy dolgozott. Ödön úr észre sem vette, s mélyen elmerülve dolgozott tovább.

A bejöttek közül az egyik, háta mögé lopózik, s egyszerre csak rákezd nagy fenszóval, azon a reszketős, fel s alá hullámzó, kenetteljes hangon, melyet a prédikáló székekből ismerünk:

»Tekintetes el-ső alis-pán úr! Nagy-érde-mű haza fi i !

Beöthy felugrott ülőhelyéből, s mint felbőszült tigris, a szoba közepén termett; szemei szikráztak, hajszálai kezdtek égnék meredni, de a szónokot ez azért nem hozta ki sodrából, s azon módon folytató:

— Én vagyok az a s z e r e n c s é t l e n evangeliko-reformált vallású lelkész, kinek nagy reményű csikóját, ezen ember poltúras

kancája, egy meggondolatlan rúgással, örök időkre tönkre silányítá

Beöthy a fejéhez kapott, hirtelenében még szóhoz sem tudott jutni, s csak elordlta magát, mint egy oroszlán a sivatagon:

— Hajdúk! — — l ö k j e n e k k i —
e n g e m e t ! . . .

Mondott-e valaha Shakespeare e k k o -
r á t ? !

* *

*

Csengeri Antal a »Magyar szónokok és államférfiak« című jeles munkájában így jellemzi Beöthy Ödönt:

»Szónoklatának vegyülete belső életében, jellemében is mutatkozott. Nyugtalan, zsémbes természet, ingerlékeny véralkat, nehéz helyzetekben sok mérséklettel. Kedélyében jó adag kíméletlenség, kihívó dac, megvetés, gúny mellett — sok gyöngédség, s még több netnes érzés. Kedvesapongása, ha más tárgyból kifogyott, önszemélyét állítja pellengérré, oly kíméletlenséggel, mely elleneit vérig bosszantó; s legyőzött ellenei iránt nagy-lelkű, engedékeny, majdnem a gyöngédségig.«

Igaz! — ilyen volt a » k i s ú r ! «

* *

*

Forradalom alatt a polgári hatalom a katonai hatalommal a parlament a hadsereggel szemben bizalmatlan. E bizalmatlanságra ok van elég. Ott van: Caesar a Rubiconnál, Cromwell a tönk-parlamentben, Bonaparte 18. Broumair, Görgey Vácon s később Világosnál, a kis Napoleon december 2-án.

Beöthy Ödönt, a honvédelmi bizottmány leküldte teljhatalmú kormánybiztosúl Erdélybe, — először azért, hogy az »*excelsum regium gubernium*«-ot ugrassza szét, mit ő *con amore* meg is tett, — aztán, hogy újból szervezze az országot, s végre hogy Bem és hadserege felett örködjék.

A *conventet* utánozták; ezeknek valami alfélé: »*Représentant du peuple, commissaire du gouvernement auprès de l'armée*« — (népképviselő, teljhatalmú kormánybiztos a hadtest mellett,) kellett volna hogy legyenek.

Beöthy nem ismerte Bemet, s még kevésbé jellemét. — Teljhatalommal akart rendelkezni, parancsolni, — az öreg úr zsebre rakta a rendeleteket, s boszankodott. Beöthy első fellépése rögtön súrlódást idézett elő köztük, — Bem panaszkodott Kossuthnak, ez közölte a vágást, s olyan »sem hal, sem hús« politikát üzött. A súrlódás folyton nőtt.

Én kővárvidéki főkapitány voltam és

kormánybiztos, midőn Bem a hadjárat kezdetén Szathmárra jött; eleibe mentem, mindjárt megkedvelt, s kért, maradjak mellette. — Őrnagygyá nevezett s a sereg főfelügyelőjévé.

Rögtön beadtam lemondásomat a főkapitányságról, de a honvédelmi bizottmány nem fogadta el, s azt rendelte, hogy maradjak a tábornok mellett, s ideiglenesen főkapitányt helyettesnek Hosszú László barátomat nevezte ki.

Hűségesen, meggyőződésből, előszeretettel, majdnem szenvedéllyel teljesítettem kötelességemet; a tábornok mindinkább jobban megkedvelt. — Az igaz, hogy nagyon sokat zsémbelt rám, de az nem fogott én rajtam; haladtam a magam útján, s hagytam az öreg urat dorombolni.

Midőn javában folytatom a szervezést Besztercén, egy jó reggel beállít hozzám egy úr, s azt mondja nagy meglepéssel:

— Én Oláh Mátyás vagyok.

Gondoltam magamban: szép dolog.

— Mivel szolgálhatok? — kérdém.

— Rendeletet hozok az országos teljhatalmú kormánybiztostól

Felbontom a fermánt, s olvasom az ukázból, mely nagyon kurtán volt parancsolva, s meglehetősen goromba hangon, hogy

rögtön adjam át az intendatúrát az ujonan ki-
nevezett főintendánsnak, tisztelt Oláh Má-
tyás úrnak.

Elmosolyodtam, s gondolám: ha az öreg
úr visszajön, lesz ennek a jámbornak drága
dolga, — nem szeretnék a bőrében lenni.

— Igen tisztelt Oláh Mátyás úr! A
kormánybiztos úr rendelkezik, a tábornok
parancsol, — ő távol van; illendő lenne talán
ha bevárnék, — mit gondol ön? — én azt
hiszem, jó lesz, ha addig itt m u l a t j a magát.

— Az országos teljhatalmú kormánybiz-
tos úr azt parancsolta, hogy rögtön vegyem
át az intendatúrát. — A gróf úr pedig menjen
rögtön Kolozsvárra.

— Hm, de nagyon sietnek azok az urak
Kolozsvárt — Engedje meg, igen-igen kérem,
hogy legalább elbúcsúzhassam a tábornoktól,
— aztán szaladok. Ajánlom magamat!

*

Pár nap múlva a tábornok visszatért
győzelmes útjából, — kimerülve, idegesen.

Lelkendezve szalad hozzám Kiss Sándor,
egészen ki volt kelve a képéből, s lihegve
mondja:

— Kérem, jöjjön rögtön a tábornokhoz.
 — Azt mondta, szaladva jöjjenek, s az ablakból nézte, hogy szaladok-e; én úgy jöttem, mint egy kengyelfutó.

— Baj van?

— Olyan dühben sohasem láttam még az öreget; féltem, hogy megüti a guta.

— Oláh Mátyás miatt, úgy-e?

— Az hát, verje meg az isten!

— Menjünk.

A tábornok — mint egy hyena kalitkájá-

* * *

ban — meggörbedve, mankójára támaszkodva, bicegő léptekkel került szobáját. — A hogy megpillantott, felém sietett, s asztaláról egy írást ragadva fel, mérgesen felém nyújtá:

— Olvassa!

Futólag belepillantva, mondám:

— Megkaptam én is.

— S mit mond rá?

— Amit a tábornok úr parancsol.

Az öreg úr fölegyenesedett, kezét nyújtá, s szelíden kérde franciául:

— Hát megmarad továbbra is az én „Mátyásomnak“.

Elnevettem magamat.

— Meg én, mindenkorra.

— Kiss! — kiáltá mérgesen, — küldje be azt az e m b e r t !

Oláh Mátyás úr megjelent, méltóságteljes komolysággal, búsan, mint Banquo szelleme, vagy mint Hamlet apjának a lelke.

A tábornok rátámadt németül:

— Hallja! — én önnek csak annyit mondok, hogy rögtön takarodjék, különben Kolozsvárra toloncoltatom! . . . s mondja meg a kormánybiztosnak, hogy nekem van „Mátyásom“, — nekem más „Mátyás“ nem kell, — én más „Mátyást“ nem fogadok el! — *P a c k e n S i e s i c h !*

Oláh Mátyás úr aztán erre iparkodott minél hamarább eltűnni szem elől.

Hanem az előszoba ajtaja nyitva volt, az ott levők mindent hallottak, s leírhatlan nevetésbe törtek ki.

Én sem tarthattam tovább, elfogott a görcsös kacagás, s a falnak dőlve nevettem. A tábornok ott állt bámulva, ő is elmosolyodott. — A röhögés folyt.

— De hát mi lelte önöket?

Nem tudtam felelni a nevetéstől. Az öreg úr már majdnem türelmetlenül kiáltott fel s kérdé újból:

— Önök mind megbolondultak! — mondják hát mit nevetnek?

— Tábornok úr a »Mátyás« szót
intendáns helyett vette.

— Hát mi az?

— Keresztnév és — madár.

— Bánom is én! — Azért ön még is az
én „Mátyásom“ marad!

. . . . így lettem én »MÁTYÁS.«

AZ ORSZÁGOS VÁSÁR.

Ajánlva G o r o v e I s t v á n n a k ,

az országos szabadelvű-párt választási elnökének.

(Nagybányán, 1878. augusztus 14.)

Sokszor föltettem magamban, hogy országos vásárba, meg képviselőválasztásra ne menjek. — Azt hiszik, megállom?

Dehogyan állom! Erősebb az nálamnál.

Még az országos vásárral csak hagyján, mert hát nem mérgeződik az ember; de minden képviselőválasztásnál kiömlik az epém s megfekszem sárgaságban; a feleségem nem győz kúrálni sárga répával, azt mondja: az annak az orvossága.

Az országos vásárban kinéz az ember a barompiacra, lát, hall, tapasztal és tanul. Ott van a szolgabíró, bús hazafi vagy víg cim-bora, de mindig az önértet, méltóság, megelégedés, saját magát-bámulás szalonnájával spēkelve, kezet nyújt s leereszkedik hozzánk, alászáll, mint a megrepedt sárkány.

Ott van a csendbiztos úr, a megye lelki házának szellemi mestergerendája, dupla pandúrral, mert rendszeren hárman vannak, mint a szentháromság; nyalka szál legény mind a három, kivált a majszterek, — ki nem látott olyat? — testének legcsillogóbb része a lovagostor, hozzá van az növe, mint az ag-gcserhez a vén folyopdár, hatalmának jelvénye az, mint a királynak a jogar; veressel szegélyezett kipytykézett nadrág s zsinórral kiteremtettézett pruszli, kacskaringós sugár bajusz, kifényesítve illatos dohottal, — úgy csüng rajta a fegyverek sokadalma, mintha középkori király lovagterme lenne, csakis a lándzsa, helebard, meg a hóhér bárdja hiányzik. Tőle remeg a vásár, a cigányság irtózik, mindenki frontba áll, nehogy hátát érje; szarvasnyakú, madárhúsú lováról lenéz a világra s fogai közül kifecscsent a földre és szinte roskad a dicsőség alatt.

A cédulaház körül a színe-java, a döntő kör; argonautái a lábas jószágnak, areopagjai az adás-vevésnek, választó polgárok, virilis urak, gazdag birtokos s bukott mágnás, uzsorás zsidó és falusi plébános, lókupec és zsíros mészáros, képviselő, vagy olyanok, kik az akarnak lenni, gazdatisztek, messze földről jött bizományosok marhában, életben és aszalványban s tán még maga az alispán is.

Közel szomszédban a »L a c i - k o n y h a « ;
 Totyog a kolbász, sustorékol a hurka, sül
 a cigánypecsenye, szagával is jóllakhat a
 koldus.

... Két címeres ökröt hajt az a r a n y -
 p a r a s z t , pengőzött szíj lapul homlokukon
 Végig s felnyúlik az öles szarvakra, melyek-
 nek végén piros szőr-bojtok libegnek; szőrük
 sima, vakítón fehér, reng rajtok a faggyú,
 csaknem csepeg róluk a zsír s párosak, mint
 két fehér galamb.)

A mészárosoknak veséjébe nyilallik, a
 kupec hajcsárjára néz s meghatottan kérdi:

— Mi az ára e két tuloknak?

— Ökörnek is megjárják! — S hajtja
 tovább.

Az ökör-szedő rávigyorít a mészárosra
 s önérzetesen mondja:

— Ez aztán bécsi portéka!

— Minek az? — Nálunk is megtudják
 enni; vagy már ebben is k i e g y e z t ü n k ?
 Majd visznek oda Boszniából!

. . . Elöl megy az oláh, utána a tehén,
 hátul az oláhné.

Oláh kezében kötél, tehénnek nyakára
 kötve, oláh asszonynak markában a tehénnek
 farka, emígy lelkesítik a jámbor kérőző álla-
 tot a menésre.

Melyik soványabb e háromságban?

A cédulaház előtti döntőkor nem tudja megállapítani s Juvonasék bokáznak tovább, utánok az én »Pulyka zsidóm« ballag; nem vetek neki három napot s a sovány tehén húsából én is eszem Költőn.

. . . zsidó meg cigány, mindkettő nagy mestere a lónak, a zsidó venni, a cigány eladni tud. Melyik a nagyobb dolog?

Egy jó emberem egyszer azt kérdezte tőlem: »Te sokat jártál-keltél, sokat láttál s tapasztaltál, mondd meg igazán, melyik a nagyobb dolog: a v a s ú t - e vagy a g ő z h a j ó ? «

A zsidó gyalog dolgozik, a cigány lóhátról, kézzel és lábbal, nyakkal és derékkal s leginkább nyelvvel; a zsidó hallgat s lesből lelövi a vadat, a cigány támad s kiveszi a párából az utolsó szuszt; vasút és gőzhajó, zsidó és cigány: mindkét rendszernek egyaránt van előnye is, hátránya is.

Kivétel lehet és van is, de általánosságban a hyppicában, a lókupecségben a zsidó phlegmatikus, azaz angol, a cigány sangvinikus, azaz — cigány.

. . . Irgalmatlan röfogés, országos vinyogás, porzik az út s a távolból két alak sebes vágatva szalad; formájokat nem lehet kivenni, mert hol az egyik, hol a másik van elől, hol mind a ketten elől is, hátul is. Mi az isten csodája? Tán a garaboncás diák szál-

lőtt le a földre felhő sárkányával s szét-
riasztja a vásárt?

Nem; egy római — mint »Normá«-ban éneklük — megfertőztetem Irmenzul templomát . . . nem, nem fertőztetem meg semmit; . . . nem kell félni.

Egy római egy nagy tüskés disznót hajtott a vásárba s hogy könnyebben peregrinálhassanak en bonne compagnie: kötelet kötött a hátulsó lábára, mint az már atyáinktól öröklött szokás. Útközben befordultak a csárdába; a római megöntözte torkát a nemzeti nektárral, melyet a roszakarat spiritussal föleresztett s vízzel jól megkeresztelt törköly pálinka-csavickának nevez; a mérték nagyobbacska volt a szokottnál, azaz hogy biz akkora volt az most is, mint rendesen — extra félliterest nem öntenek az üveg-csűrben az ő számára — hanem a meleg volt nagyobb; a meleg bódít és elálmosít, Morpheus gyötörni kezdte, mi telhetik tőle? derekához köti — mint nemes nyelven Racine mondta — az ocsmány állatot, mely makkal táplálkozik, s Morpheus karjai közé veti magát. A római elszendereg, a disznó elmereng; béke a földön az emberek között.

Ámde felleg támad nyugatról, szél indul az irányból; római hölgy járva kel, vörös kötő veri elejét, gazdag piros csizma kotyog

lábain, pávatoll leng fülei mellett, üveg-kláris nyakán, áraor szívében, tarka kendő kezében, szépre festve c s á p e - c s o r a s z k e - v a l majoránna orra alatt — így halad az erény és vásár útján, keresve őt, ki után »szíve vérzik, szíve fáj.« Szél lebben és a vörös kötőt a disznó orrához fújja, a mangalica megijed, rőkönnyöz, nagyot ránt a rómain, ez fölugrik álmából, mint a bokorból kiriasztott nyúl, a disznó erősebb, mint a gyenge lábon álló római s úgy elragadja, mint Phaetont szárnyas lovai s röpíti a vásártéren.

Az út árkához érnek; nagy zökkenés mindkét részről, — ember, állat egy tömeggé lesznek lent az árokban, talpra mindketten, s a frenetikus futás tart mindhalálig; — d e r - b y z n e k a gyepen, K i n c s e m disznó K i s - b é r oláhval.

Végre egy bivalyheverő pocsolya vendégszeretőleg fogadja; a római eltűnik, mint Hamlet tatájának a lelke, csak gubája jelzi hollétét, — a disznó m o s t is szalad.

. . . Sápadt, vézna, száraz női alak, rancos kézzel, s még rancosabb pofával, rongyba fagyva, elaszott emlőkkal, reszkető fővel, fejős kecskét árul.

Ennek az asszonynak is van g e n e z i s e .

Ilia, a pandúr beszélte el nekem.

Kimentek az erdőre fát vágni, — a fa lehulltában agyonütötte a férjét, hazavitték halva; otthon volt négy kis gyermek és egy fejős kecske, meg tíz forint adósság, minden forint után hetenként öt krajcár, meg egy napszám kamattal.

Az embert eltemették, a »pompes des funébrés« került két forint negyvenöt krajcárba, a pópát és fetujt oda nem számítva. — ezek azt mondták: várnak aratásig.

A jég elverte az aratást, az uzsorás elvette a földet, de meghagyta a kecskét.

Jött a »B a u d i s z-járás.«

Az adót fizetni kell, — olyan az mint a halál; nem tud várni.

A kecskét eladták! — Megmaradt a négy gyermek. Ki fogja szoptatni őket?!

. . . Az ilyen látott-hallott dolgokért nem szeretek én országos vásárba járni!

* *

*

... Szabad a vásár!!!

A kutyabagosi, a piprócsi, a p.-perecsenyi választókerületbe s et caetera, megérkezik a választási elnök, s tudtul adja urbi et orbi, hogy a választás megkezdődik, s szavazhat ki-ki kénye kedve és meggyőződése szerint.

Szabad a vásár!

Lutriznak a helyre, a szavazási rendre,
— tíz ember felállíthat egyet; — tán én is
csak kaphatnék annyit.

Ha a kormánypárt kisebbségben marad:
megbomlik a világ.

Caveant electores! . . .

A nagypiacnak közepén, a szökő-kúttól
jobbra, (én Koltó felől jövök) áll a választási
bódé »sub tegmine fagi.«

Egyik párt jobbra, másik balra húz.
Uram isten! ki lesz ennek a dolognak a
megmondhatója?!

A cédulaház körüli »döntő-kör« meg
szaporodva, a választási bódét környezi.

A »m u s z á j« párt jelöltje csak pillanatra
mutatja magát, s eltűnik, mint Jézus a feltá-
madás után.

Egy kevéssé láttok, azután nem láttok.

— Kukk . . . az . . .

A jelölt hosszú, száraz, vékony alak, sár-
gás-fehér kecskeszakállal, horogra kent ba-
juszszal, Dóré »Don Quixotte« rajzának eleven
képmása, csakhogy már e r j e d é s b e indult;
Sancho Panzája hűségesen követi, lándzsáját
— egy fehér esernyőt — lobogtatja utána; a
főhadiszállásra vonulnak, mely Sanchonak a
p o r t á j a , — futárok jönnek-mennek, járnak-
kelnek, aggodalmas arccal, kétkedő mosoly-

lyal, — hisz a jövő az isten titka; hozzák a hírt, jelzik a veszélyt, — nagy az ijedelem Jerichóban!

A jelölt jeles gyerek; — a bányászok nagy törvényhozónak, a törvényhozók nagy bányásznak tartják, — s ilyenképen vakul a magyar és az oláh, mert hát Ő elvégre is csak: »B á n y a r é m «

Nagyvárosunk kis fehér kakasa, az özszeirt atyák a l m o c h e r i f j e izeg-mozog, fireg-forog, mint a buborék a fürdőben, — párthívei majdnem szédülnek a nagy melegtől; fehér esernyőjét — régi jó toledói kardját, villogtatja; nem leli helyét. F l a m b e r g a u v e n t ! !

A t r u p vajdája vastag, zömök, peckes alak, h i j d a n t a v a l a m i a borbély és chirurgus köze, — már nem borbély, de még nem chirurgus, most gazdag verk e s, mindaddig, míg a piaristák szentjének* tetszik neki e r e s z t e n i; fehér esernyőjére támaszkodva, búsan őrzi a nyáját, »szegény juhászlegény!«

Egy kurta kis prókátor, penész-színű arccal, hörcsög pofával kígyózik, csúsza mint a vipera, a kövezeten; ólálkodik: kivel tehetne rosszat, hol fújhatna ármányt, kit bánthatna alattomban vérig, hol tehetne lesben kárt; — ez emberben sok van

* Szt. Calasantius nevű bánya Nagybányán.

a höresögből és gyíkból, undorító, kártékony, de nem veszedelmes. Fehér esernyője, mint *Boa constrictor* nyelve, trillázik hóna alatt. Predikátuma:] Feltúrja, — címere: bárátkápa. — »Csókollak! — képeddel alszom el!« — mondja Dáma Náci.

Egy igénytelen hazafi, ki csakis következetlenségével kelt parányi figyelmet, nagy mestere a zsugorológiának, azt hírlik annyira — használjunk parlamentális szót — takarékos, hogy több pénzzel jött haza a bécsi világkiállításról, mint amennyit magával vitt legfőbb szellemi tulajdona: fehér esernyője.

Végre Sancho Panza, jelöltünk fegyverhordozója, gömbölyű kis húsgolyó, olyan jóízűen hömpölyög, hogy kedve jön az embernek, mint egy hordócskát hengergetni; feje tar, — pedig beh csúf a kopasz ember!

Ezek voltak «» muszáj — fehérparap-lis párt« templomának gránit fő-főoszlopai.

Szabad a vásár! . . .

A választó falkát behajtották a minek a rámba, a »mine«, hajdan pénzverde, hivatalos épület, — hivatalnokok bojtárkodtak, csendbiztosok terelték a nyáját, s mindenki szabadon követhette meggyőződését, — szabadon folyt az országos vásár.

Szomorító, undorító látvány, megutáltatja az emberrel a választást. — Miért nem tesznek úgy, mint Olaszországban? — Minden község saját községében szavaz, a választás meghatározott időben folyik, bepecsételt urnába; a választókerület székhelyén összpontosítatik a szavazat, s egy bizottmány nyilvánosan bontja fel és számlálja meg a szavazatokat.

És ki legyen választó? — Csakis az, aki írni, olvasni tud.

Bosznia helyett: népis kolákat. Hercegovina helyett: világságot!

És egyezzünk ki saját magunkkal!...

HOZOTT ISTEN!

— Liszt Ferenchez. * —

E városban nekem van legtöbb jogom
üdvözölni téged, mester!

Hozott Isten!

Mások vihetik neked tiszteletüket, bámu-
latukat, hódolatukat — én hozom: szere-
tetemet és hálámat!

Szeretet és hála: az emberi szív két leg-
szebb virága.

. . . Te dicsőséged kezdetén valál; én
pályám elején.

Téged már hír borított; én iparkod-
tam v a l a m i lenni.

Figyelmedre méltatál s tanítványod le-
vél, nem a zenében; nem értek én ahhoz,
hanem az élet útján.

Megközelítém lángelmédet, s nekem is
jutott belőle egy szikra.

* Liszt Ferencnek, gróf Zichy Gézával való kolozsvári látogatása alkalmára, 1878. március 11 - én

Magad mellé vevél, s megmutatád fél Európát; vígan, kedvteljesen, tán kicsapongva is utazánk, hisz még mindketten fiatalok valánk. — Te otthon valál mindenütt, én otthon — melletted.

Dicsőség fényárja sugárza nevedet, nekem is jutott valami árnyékodban.

Hasonlóid megközelítőnek, s általad ismertem meg a világ nagyjait.

Ami sötét volt én bennem, azt te megvilágítád.

Te törted az utat; én, szerény követőd, tapogatózva haladtam utánad.

Mesterem, barátom, oktatóm, vezérlőm, útmutatóm valál fiatal koromban; vénségemben hozom hálámat értté.

H o z o t t I s t e n k ö z i n k b e ! ! ·

* *
*

Diák »bursch« valók a berlini egyetemen, bölcsészetet hallgatók. — Te mondad: akaszszam azt a szegre, nem lehet azt könyvből tanulni; jer velem s lapozd az élet bibliáját.

Tanuld ismerni önmagad, s általad az embert. — Szeresd a népet, kerüld a tömeget; az aranynak is van salakja, a népnek is csőcseléke.

Két dolog legyen előtted szent: hazád és becsületed.

Bármit alkotsz, e hármat ne feledd el: a természetet, az emberiséget és saját önmagadat.

A természet sugall; az emberiség a cél, önmagad az érzelem.

Szeress sokat, szeress mindent, de azért ne pazarold szeretetedet.

Törekedjél: ismerni az embert!
Ez az élet legnagyobb tudománya.

Magasztos fogalom és aljas pökedelem; tiszta erény és égbekiáltó bűn; önérdetelen hazaszeretet és cudar, honárulás, nemes törekvés a jó felé, nemtelen akadály ellenében. — Könyörület az önfeláldozásig, kegyetlenség a kízó eszközökig; Jézus a keresztfán; Nero a cirkusban égő Rómától világitva; János a pusztában hirdetve az igét, Omer Alexandriában égetve a könyvtárt. — Tamerlán emberkoponyákból építve gúlákat, Coriolán a rostrumon, s Önkénytesen a suplitiumon; Leonidas a thermopylei szorosban, Ephialtes a háta megett Xerxessel; Marcus Curtius lóháton, fegyveresen, a tátongó mélységbe ugorva, Judás a vérfilléreket számlálva; Columbus a haditörvény s Gallilei az inquisitio előtt; Milton a börtönben, Álba herceg Fülöp mellett a trón zsámolyán ülve; Mirabeau a szószé-

ken, Escobar a katedrán; Washington a fehér házban, III. Napoleon a montmartrei boulevardokon és Sedánál

Tanuld: ismerni az asszonyt!

Az asszony! . . . Mélységes, rejtélyes titok, megoldhatlan talány; fénylő, ragyogó déli napsugár, homályos árnyék az élet sötét éjszakáján, csöndes tó vize holdfénytől világítva, viharos tenger orkántól felkorbácsolva; anyának szeretete s rimának álnoksága, meghal szerelemtől s gyilkol szerelemből, feldicsőül az eszményiességig s lerothad az aljaságig. Jean d'Arc és Messalina; szűz Mária és Borgia Lukrétia. — Michelet mondja: »minden asszonyban megkapod az anyát!« — Shakspeare: »álnok mint a hullám!« . . .

Ezek fenn az emberiség eszményi magasságán, vagy alant a sülyedés pandemoniumában; s közöttük a nagy tömeg.

Ilyeneket tanultam én tőled! . . .

Hozott Isten!

* *

*

Nagy költőnk elpanaszlá:

» Hírhedett zenésze a világnak,
Bár hová juss, mindig hű rokon!
Van-e hangod a beteg hazának
A velőket rázó húrokon?
Van-e hangod, szív háborgatója?
Van-e hangod, bánat altatója? . . . «

Bár hová jutál: hű rokon valál, s lelkesült örömmel üdvözölt a nép; érzelmeket keltél, s szíveket töltél.

Elhozád a velőket rázó húrokat, s volt és van hangod a beteg hazának, érzed fájdalmait, bár sok örömében osztozhatnál!

Van hangod »szív háborgatója«; saját szívedet is eléggé háborgaták.

Ne legyen hangod »bánat altatója*»; boldogság környezze e hazát, s benne tégedet!

Hozott Isten, mesterem!

* * *

*

Van neked egy különlegességed: remeket teremteni.

Leülsz hangszered mellé, újjaidal érinted s lelket lehelsz belé és a gép él, a hang énekké válik, s ha akarod: halljuk a szeráfok dalát vagy a sátánok üvöltözését; fénylő napot vagy homályos holdvilágot varázsolsz képzelődésünk tájképre; megereszted az orkánt, s mint Lear mondja: »Fújj szél, ordíts vihar!« — s menydörög az, amit mások keze alatt zongorának hívnak.

Compositióid: az ember összes érzelme; magyar rhapsodiáid: a magyar nép öröme és búbánata; indulóid: a harc repülő lelke, Kaulbach »Hun nők harcá«-

nak képe, zenére téve; átírataid: a szerző bámulata: oratóriumaid, cantateid: a fölszellemült vallás magasztos zsolozsmái; szent Cecilia orgonájának megállandósított hangja.

De megbocsáss, nincs időm: kötetnyit írni.

Irodalomban utánozhatlan a modorod: ott vannak a cigányok.

És elvégre — remeket csinálsz az emberből; kilesed a lángészt, s felemeled magadhoz, — az emberből művészt alkotsz, s alkotásod hazánknak dísze, ha mindnyájan nem is itt születtek, de itt élesztőd a szent tüzet bennök. Csakis egypárt említek a sokból: Reményi, Remmert Mártha, Menter Zsófia, Zichy Géza; ennek az embernek egy keze van s játszik hat kézre, s művész mindenben, gondolkozik és ír, mélyen érez és költ, komponál.

És most engedd, hogy nyújtsam jobbot, fogadd a vendégszeretet kézzorítását; nemcsak én, de a város örvend ittléteden, s megtisztelve érezzük magunkat látogatásod által.

Hozott Isten!!!

UTAZÁS

a Kis-Szamosról a Nagy-Szamosig.

— Szíves üdvözlét: B á n f f y Á d á m n a k . —

Ha Karr Alfonse két kötetet írhatott e cím alatt: »Utazás szobám körül« és »Utazás kertem körül,« nem látom át, miért ne utazhatnám én is a Kis Szamosról a Nagy-Szamosig, azaz Kolozsvártól Déésig, s miért ne közleném, mint Lamartine, utazási impressióimat, e távol vidékről.

Ismertem egy családot Jersey-szigetén, melynek egy tagja sem járt St. Heliérben, a sziget fővárosában, mely tőlük három óra távolságra feküdt, s hova én gyakran kísétáltam. csupán a jobban emészthetésnek miatta. Emlékezem, milyen áhítatos figyelemmel hallgatták az elüttök csodaszerű dolgokat, melyeket a sziget fővárosáról beszélek.

A csatornán. Frankhon és Anglia közt, Guernesey-sziget közelében, van egy

óriás kőszikla, C a s q u e t - nek hívják; a szirt tetején világító-torony áll, e toronyban lakik egy család: az apa, anya, egy fiú és három leány; — ott éltek ők hosszú évek során keresztül, elszigetelten, egyedül; minden hónap elsején és tizenötödikén a sauthamptoni p h a n a r-igazgatóság elküldte élelmöket. s a kellő olaj-készletet, a gőzös megállt a szikla közelében, a csolnakot leereszték, az elemozsinával és az égetni való olajjal oda vezettek, lerakodtak a sziklára s távoztak; a család magára maradt, s éltek a világító toronyban, mint a bagoly odújában.

Én azon időben halászattal foglalkoztam. Egy száműzött francia tengerésztiszt barátom volt, Mauntbrand kapitánynak hívták; nagy bünt követett el: nem helyeselte a »kis« Napoleon államcsínyját, s azt találta, hogy esküt szegni, törvényt törni, bankot felverni, öreget, asszonyt, csecsemőt gyilkoltatni, kivégeztetni: mind nem catoi erény; e bűnéért lakolnia kellett, minden ceremónia és frázis nélkül, kitették n szűrét a hadi mari n á b ó l.

Némely ember úgy van alkotva, hogy ha élni akar: enni, inni, ruházkodni, fütöz-ködni, s még mosatnia is kell, sokan még dohányoznak is. Mauntbrand ez utóbbit nem

tette, mert csak bagózott, de a többit mind elkövette.

Pénz nélkül jární a búcsút nehéz; a »Mater dolorosa» lámpája sem ég olaj nélkül; mit volt mit tennie? Vett egy halászbárkát, s felcsapott halásznak; ismerte a tengert, s jó viszonyban volt a szelekkel.

Egy kenyeren voltunk, a száműzetés cipóján; egy korsóból ittunk, elveink ugyanazonosságából; egy tálból ettünk, a jövő reményéből. Hamar megbarátkozánk, s együtt jártunk halászni. Rossz idő, jó idő, az neki körülbelül mindegy volt, s ő engem vitt magával.

Egy napon, május havában volt, tengeri rákra mentünk. A tenger hullámzott, sűrűn verte a tajtékzó habokat a kikötő falához, a bárka horgonyát kezdtük felhúzni.

Fillion — a p i l o t t — odajön s kérdi:

— Mit akar kapitány úr?

— Megyek r á k r a ; nem jön Fillion úr?

— Nem kísértek istent! Ne menjen a kapitány úr se; meglátja, nagy vihar lesz.

— Kiállja azt a »M a r i e - A n n a.« Ez volt a bárka neve.

Én Fillionra néztem s aztán a tengerre. Mauntbrand észrevette habozásomat s mondá:

— Ha restelsz jönni, maradj.

Ha hívott volna, nem megyek; így szegyenem magára hagyni s kérdém:

— Te mégysz-e?

— Igen.

— Akkor én is!

Kiértünk a kikötőből, felhúztuk alá tin vitorlát, a szél beléje kapaszkodott, a bárka oldalra dőlt, mint a rémkirály lova a levegőt: úgy haslta a vizet, s mi haladtunk irtózatos sebességgel. S e r k sziget felé vitorláztunk, a szél hátban fújt, s a vitorlát nagyon kidomborítá, az árboc recsegni kezdett.

Húzd összebb a vitorlát; Serknek kormányzók s ott kikötünk és megvárjuk, míg a tenger lecsillapul; a májusi szél olyan, mint a kéjhölgy szerelme: nem tart hosszasan.

Elértük a S e r k - C a p-ot, azon helyen valánk, ahol Hugo Victor a »Tenger munkása it« dolgoztatja. De jól ismerem e helyet!

Serk sziget egy óriás nagy szikla. Egy spleen-ben nyavalygó angol megvette felét, Thebaidot akart belőle csinálni, hogy ott anachoretáskodjék, fürta a követ, sziklára sziklát rakott, mindaddig míg belebukott, s mint koldus: kigyógyult a spleenből.

A sziget kikötője egy nagy sziklameder, a kikötőből egy szikla-hasadékon kötélajtóján mászhatni fel egy lyukon át, s csak ezen a keskeny lyukon lehet felérni.

Akkor mindössze hat lakója volt. a spleénes angol családján kívül. A tenyészelet itt majdnem semmi, s állatja egy csomó tengeri nyúl.

Egy ide származott idegen vendéglőt tart, s a nyári évad alatt sokan látogatják.

E helyre akartunk menekülni.

Amint a kikötőhöz közeledénk, a sziget magas ormáról ránk csapott a szél.

— Vondd össze a vitorlát! kiáltá Mauntbrand.

A vitorla lehullott, s bárkánk — mint pereszlen — forogni kezdett. A szél zivatarrá, a zivatar fergeteggé, a fergeteg viharrá, a vihar orkánná vált.

Eszembe jutott Fillion mondása: mi istent kísérténk.

* ■*
*

Az ég elsötétült, a köd nyirkosán, vastagon szállt alá. alig láthatánk pár lépésnyire; az ég mennydörgött!, az orkán ordított, s mint millióm gőzmozdony: fűtyölt vésteljesen; Istennek nyilát nem láthatók, nehéz fekete fellegek szemfedelezték azt; ha oszlott a köd, a fekete nehéz felleg a tengerre borult, sötét éj lett nappal, s az árnyék eltűnt; a hullám dagadt, felragadta a bárkát tetejére, s azon pil-

lanatban alant valánk a hullámok völgyében; jgy labdázott velünk a vihar, egyik hullám átdobott a másiknak, a »Marie Anna« re- csegett, ropogott; gondolám magamban: aligha drágán nem fizetjük meg a tengeri rákot!

A bárka párkányzatához kapaszkodánk, menteni magunkat az átcsapó hullámoktól, egy-egy sirály, egy-egy fregatt-madár bárkánkra csapott, sivításaikat nem hallhatók, mert a vihar beszélt; egy-egy kormorán fel-felüté fekete nyakát a hullámok közül s utána mindjárt a másik is, mert párjával jár az, mint a zsanár.

Delphin-csapat követte bárkánkat, úsztak egyik hullámról a másikra ugorva, eltűntek a sós-vízben s ismét megjelentek a víz fölött, követtek hűségesen; azt mondják húsevő állatok.

Vitorla nélkül haladánk, iránytalanul, cél nélkül. A kapitány a kormányrúd mellett állt tántorogva, én az árbochoz kapaszkodtam; merre, hova irányul menetünk; nem tudók, a szél szeszélye vitt, hányt-vetett; a kormányt csakis annyiban lehetett használni, mennyiben kikerülhessük, hogy a szemben jövő hullám oldalba ne kapjon.

Beszélni nem lehetett; szavainkat a ten- ger igazán »túlkiáltá, mint nő-sírást az égiháború.«

Eszembe villant:

»Láttátok-e már a tengert,
Midőn fergeteg szánt rajta,
S vet beléje halálmagot?
Láttátok-c a fergeteget,
E barna parasztot,
Kezében villámösztrókéval?
Hahaha!«

De én nem kacagtam! Emlék volt e z is a múltból és az édes hazából a halál torkában; két nagy tenger között, mely egymás fölött állt. Alant a föllázadt, fölkorbácsolt, viharos, sötétkék tenger hullámhegyeivel, fölött a csendes, méla, tükörsima fekete tenger; a háttérben egy irtózatoss emlékek, az előtérben, homályban kéklő fellegek árnyalata közt, egy halványan csillámló reménycsillag ... tengerén a száműzetésnek!

Qui non seit orare: per gat a d
ma ré!

* *
*

»Májusi szél olyan, mint a kéjhölgy szerelme: nem tart hosszasan!« — mondá Ma unt - brand, s igaza volt.

A sűrű köd a tengerre szállt, mi tenger fölött vízben valánk, átázva, mint uszkárkútya apportírozás után. A szél emelkedett, a tenger mormolása fölülről hallatszott,

a fellegek vad futásban üzték egymást, egy-egy világos foltot hagyván az égen maga után, az eső megeredt s hullott nagy cseppekben; hallhatók már a dörgést s láthatók a cikázó villámokat; a hullámok nőttek, dagadtak. de nem rohantak oly dühvel; egy helyt a nap kilövellő halvány, kétkedő sugarait, de csakhamar visszahúzó azokat. Neptun még egy nagyot fújt s a vihar kiadá mérgét; meg voltunk mentve.

Meg, a tengertől, de nem ám a francia policiától.

A szél egyenesen a francia partoknak hajtott s ott mindkettőnkre a deportáció várt. — *Auch eine schöne Gegend!*

Én még csak ki tudtam volna vágni magamat a Teleki László és több más barátaim befolyása folytán, de hát a cimborám?

A milyen hamar föllázad, ép oly hamar csilapul a tenger; olyan az gyakran, mint a sanguinicus ember haragja, dühvei kezdődik s csakhamar — nem ritkán csókkal — végződik.

Hallók már a sirályok sívítását, mi is beszélheténk.

— Mit fogunk most csinálni? — kérdém Mauntbrandtól.

— Azt, a mit a sósvíz akar.

— Nem ismerem olyan közelről, hogy

kitaláljam gondolatát; te jobban ismered vén tengeri farkas; nem kerülhetnének ki azokat a v e n d é g s z e r e t ő partokat, hol — nagyon szívesen fogadnának bennünket?

— Épen az a földadat. A szél egy óra alatt lecsendesül s olyankor változni szokott; a kérdés az; milyen irányt fog venni? Most Cherbourg felé fúj, meglehet Jerseynek, Guerneseynek veszi irányát; ha megtartja fává-sát, akkor megfordítom a bárkát. Addig, reményiem, kiérünk a folyamból (current), melyben most vagyunk; a »Marie-Anna« nem elég erős, hogy ellene úszszék; a fődolgoz az: kijutni a currentből; ha kijutunk, a többi az én dolgom. — Hogy érzed magad? Nem vagy-e rosszul?

— Nem, de nagyon fádom.

— Jó természeted van, jól állód a tengeren.

— Sokat hintáztam gyermekkoromban.

* *

*

Tisztulni, világosodni kezdett, de a hullámok nőtten-nőttek; engem ez aggasztott, nyugtalanokodni kezdék s kérdém:

— Te, a hullámok folyvást nőnek, szavamra mondom, itt veszünk!

— A míg a veszély volt, nem féltél, most már megfogott. Pedig ez ment meg, mert ez

azt jelenti, hogy közeledünk a partokhoz; vihar után a partok közelében nagyobbodik a hullám, mert a föld visszaveri s azt jelenti, hogy a szél a földön van s még egy félóra s utólr. Már most hogy merre: az a kérdés? A f o l y a m b ó l kinn vagyunk, nem kell félni!

Az idő egészen kitisztult, az ég szürke színe átment a kékbe, a nap kisütött, déltájt lehetett, a tenger hirtelen változott. — Jól mondja Shakspeare: »v á l t o z é k o n y m i n t a t e n g e r!«

Mauntbrand kapitány fölegyenesült, lábujjhegyeire állt, bal kezét szeme elé tévé s végig nézett a láthatáron.

— Látod, jön már!

Én bizony nem láttam semmit.

Kanyarulatot vett s hirtelen megfordítá a bárkát.

— Húzd le a vitorlát, csak félig ereszd ki s kösd le keményen.

Alig volt időm rendeletét végrehajtani, rám kiálta:

— Kapaszkodj' meg jól! — S ő a kormányrudba kapaszkodott, előre hajtván lábait, én lefekvém a bárka fenekére.

Egy hullám keresztülcsapott a »Marie Annán«, mély sötétség borítá el szemeimet, azt hittem: a pokloknak mélységes fenekén

vagyok; ütött az óra s eltört a pipám, a mi tengerész nyelven annyit tesz, hogy »re-
quiescat in pace!«

A »Marie-Anna« recsegett, az árbóc — mint tisztelgő zászló — meghajlott, a vitorláról csörgött a víz, a bárka oldalra dőlt s versenyzett a sirályok repülésével és mi ro-
hantunk a vizen, mint futócsillag az égen.

Serk szigetének roppant sziklái előttünk álltak s tetejük fölött egy óriás szivárvány.

— Pár óra alatt kikötünk Serkben —
szólt Mauntbrand.

— Mikor megyünk megint rákászni? —
kérdém tőle.

* *

*

A milyen szerencsétlenül indulánk, olyan szerencsésen érkezünk. Nem volt időnk Guer-
nesitybe, Bt. Pierre-Portba átevezni.

Behajtánk a serki kikötőbe. A benn-
szülöttek — mindössze is néhány pár halász s az említett vendéglős — élőkbe jöttek és segítették bárkánkat a partra húzni.

Elvégezvén teendőinket, s biztosítván a csapkodó hullámoktól a Marie-Annát, a szikla-
lyukon át, a kötéll segélyével feljutánk a sziget tetőzetére s elszállásoltuk magunkat a vendéglőben. Ellátásunk szűk volt, kétszersült, egy kevés füstölt hús és almabor.

Beállt az est. — Tüzet raktunk a kandallóba, a kőszén vígan percegett, *egy-egy* lángoló gáz-tűzvesztő felcsapott a kéménybe, rózsaszínben világítván meg a kandalló körül ülő csoportozatot.

A tűz mellett pléh ibrikben bugyborékkolt és sípolt a forró víz, messzire lövelvén gőzoszlopát. E „semmi“ fogamzott tneg Wath Jakab agyában s teremté a gőzgépet.

A házi asszony piros-pozsgás menyecske, kurta derékkal, izmos veres karokkal, lábain fapapucs. — Fél méteres norman-patyolat fejkötő félig fedé hollófekete-kékszín dús haját, ibolyaszín szemeivel, édes mosolylyal — gyöngyfehér egyforma fogait láttatva — üdvözlé a menekült száműzötteket. Kezében tálca, üres poharakkal, sárga tört cukorral, hóna alatt cylinder kőkorsó ginnel, ezekből vegyül a g r o o g, a tengerész mindennapi itala.

Groog mellett megeredt a szó, s folyt a szóbeszéd.

Veszedelem után nyugodtan pihenni, nem kis örömelevezet. A túlélte veszélyes kaland elmondása rokonszenvet s bizalmat kelt. — Mauntbrandt vitte a szót, a menyecske élénken figyelve mellé lapult s a férjnek öröme telt benne.

— Úgy ni, kapitány úr! ugyan ölelje már meg azt az asszonyt!

Mauntbrandt megcsókolta a menyecske homlokát.

— Lejebb is veheti, kapitány úr! — Tudom én kivel van dolgom; én is a tengerészeinél szolgáltam, találkoztam is önnel. — Én a Paurfaulon voltam, kapitány úr a Vénus fregattán; vizet vittünk hajóinkra. — Ön akkor másodhadnagy volt; mondták legényei, hogy érti a mesterséget s ismeri a szelek járását; azt is mondták, hogy jó hazafi; nekünk meg volt már akkor Viktória királyné, nem kellett róla gondolkodni. — A kötelek az árbocokon feszesen állottak, a fedélzet tisztára volt súrolva, a gép jól megolajozva, köszönünk volt elég, vizünk is bőven, mi hazafelé vitorláztunk, önök Chilibe; mi jöttünk, önök mentek. — Lássá, jól emlékezem rá még ma is!

A mi emberünkben megeredt a beszéd; láttuk, jól esik neki elmesélni élményeit, figyeltünk rá. hagytuk hadd beszélje ki magát.

Akkor mentem keresztül másodszor az egyenlítőn (equator). — Úgy hozta magával a szolgálatom sora. hogy mindig olyan hajókon matrózkodtam, amelyek hosszú utat tesznek; ez a szerencse dolga. — Van olyan, az istenadta, amelyik alig megy ki a

southamptoni kikötőből, s a Weit szigettől a Themséig kitölti idejét; én megkerültem háromszor a földet, jártam a jeges tengeren, Éjszak- és Dél Amerikában, Chinában, Japánban, Ausztráliában, szigeteken, szárazföldön. — Kezdtem mint mous, 11 éves koromban, bevégeztem mint ács-kormányos, kiszolgálván időmet és azonfelül még három kapitulációt; a vége is az lett, hogy megkaptam a földi betegséget, s most gondomat viseli itt ez az asszony.

— Hová való kegyed? — kérdém az asszonytól.

— Messze földről! — Vágott közbe a férj, — Granvilleből; tetszik tudni hol van?

— Igen.

— Sokat utazott ő is; elhoztam Granvilleből idáig; hét egész órát jöttünk. Az igaz, nem fújt kedvező szél, az az, hogy a szél jó irányban fúj, de nagyon habzott a tenger.

— Beteg volt úgy-e? — kérdé Mauntbrandt.

— Jaj! kapitány úr, ne hozza elő; mert már is émelyedik a gyomrom

— Ugyan mondja csak, szép asszony, hogy volt? — kérdém tőle, vágyván látni gyöngysor fogait.

— Mondjad na asszony, — de kezd elöl-
ről; — biztatta a férj.

A menyecske megigazgatá fejkendőjét,
s kedves bizalmassággal húzódva férje mellé,
rákezdé:

— Hát kérem — — én halászember
leánya vagyok. — Apám míg jól bírta magát,
saját hajóján járt *Terre-Neuve*-be, tok-hal
halászatra; ebből készítik a bakalát, a
*stokfisch*t, meg a hal-májolajat;
egypárszor az a szerencse is érte, hogy cet-
halat fogott, s jól megrakodva tért haza. De
ő is gyengülni kezdett, úgy látása is; a
köszvény — a tengerész ellensége — nem
maradt el. a sok nyugtalan nappal, nyugtalan
éjek válták fel, eladta hajóját, s az árán egy
halászhárkát és négy tehenet vett. — A bár-
kával kijárt halászni, én meg Margót testvérem
készítettük az írósvajat; tetszik tudni, azt a
szép sárga granvillei vajat, melyet csak nálunk
Normandiában csinálnak Nincsen abban
sáfrány, kérem, egy sőszemnyi sem és mégis
olyan sárga az, mint a békanyál virág; — a
mi tejünk, kérem, kivált a *Brunettáé*,
olyan, hogy megáll a kanál benne, a harminc
és negyvenedik fordításra már hallatszik, hogy
válík el a vaj az írótól, s már kotyog
nekünk is van itt egy tehenünk, de nem ér
fel az egy normandi kecskével sem. — Mon-

dom is az uramnak, hogy adjuk el, s vegyünk helyette egy kecskét, de az aztán kecske legyen, olyan mint Roquefort vidékén; tudom én a roqueforti sajtot is készíteni, aztán itt a kősziklák közt épen úgy megérik, mint a roqueforti barlangokban, csak nem tudom: megkapja-e azt a penészt, ami elvégre is, hígyje el a kapitány úr, nem penész. — Ugy-e emberem (mon hőmmé), eladjuk a tehenet?

— Az a te dolgod, édes asszonyom.

— Igen! — A kecskénél hagytam el . . . most már azt mondom el, hogyan ismerkedtem meg evvel az emberrel, s hogyan utaztam ide.

— Nagy út! — jegyzé meg mosolyogva a férj.

— Nekem nagy, mert elhagytam szülőimet, s nem élek hazámban. — Margót testvérem sirat engem és én őtet siratom, még a tehenek is érzik, hogy nem vagyok velök ... de úgy-e uraim, ne mondjunk szomorú dolgokat? — S a szép asszony édes-bús mosolylyal nézett reánk, s folytató bőbeszédű kedves csevegését:

— Apám tengeren volt, harmadmagával, — sóira ment, s turbot is remélt. — Délután volt, épen vaját forgattunk Margóttal; egy szállítmányt kellett küldenünk I.ondonba,

Felicité anyó rendelte meg. — Tetszik ismerni Felicité anyót? — Azt a kövér, vas-tag asszonyt, aki Jerseybe is viszi a halat, de inkább vajban dolgozik; Segnieure veszi meg tőle s küldi egyenesen Londonba.

— Az is olyan, mint az urak; tudja olyan . . . ejnye, hogy is mondják? . . . akinek nem szabad hazamenni . . .

— Száműzött; — segíté Mauntbrandt.

— Nem úgy, máskép hívják.

— Emigráns?

— Az a! — De hát ez nem tartozik ide amint legjavában köpüljük a vajat, lelkendezve szalad felfelé, — mert a mi házunk sziklatetőn áll — Jean-Claud a félkegyelmű, (l'imbecile), — ez amilyen buta szegény, olyan erős; apám gőz helyett használja az evező rúdnál, s messziről kiáltoz:

— Margott! Georgette! — Engem Georgettnek hívnak; s módosan meghajtá magát.

— Szaporán, nagy baj van; jaj, jaj, jaj!

— E jajveszékélésre nagyon megijedtünk, s testvérem remegve kérdé: mi baj, az istenért?

— Jaj, jaj, jaj! — folytató a ripők, — nem lehet azt elmondani, olyan szörnyű dolog.

— De hát mi? Az isten kegyelméért!

. . . tán édes apánknak van baja?! — Kérdjük egyszerre mindaketten.

— Hm! — S elkezdett bután röhögni —
van ám a bárkának!

— Micsoda? — kérdém.

— Hát . . . öhöhöhö tele van
hallal.

— Szamár!

— Igen, — azért jöttem, hogy jöjjenek
le kosarakkal, s hordják fel a temérdek halat,
— van sol, turbot, maqueraut, rou-
ge t, aztán meg h e r i n g; — jajajaj! De mennyi
hering!

— Margot a vaj verővel hátba üté, én
nyakon kaptam, s mindaketten, az örömtől
nevetve, mondók neki újból: óh te ripők!

— Lefelé indultunk a sziklán a kosarak-
kai. Bámulatos volt látni azt a temérdek halat,
telylyel a bárka tömve volt, majdnem lesü-
lyedt a teher alatt.

— Szaporán édes leányaim! — mondi
apám, — rakjátok a porondra a halakat. —
Hering-menetre bukkantunk, s megyek rögtön
utánok, s ha utólérhetem, kicsinálom belőle
nászajándékodat Georgette, mert te vagy az
idősebb. — S édes jó apám jól megjósolta és
az nekem szerencsét hozott.

— Kiraktuk a bárkából a halakat, apám
távozott jó délkeleti széllel, mi meg hordtuk
a halakat. Mikor harmadszor vinnök felfelé,
szemben jön John, egy matróztársával

de ezt már mondja el maga John, én megyek, s addig megszojtatom a p i c i k é t (petitotte).

John nagyot kortyantott a groogos pohárból, s folytatá:

— Vígán tivornyáztunk egy lebuiban. — Én be voltam . . . tudja kapitány úr: ködös voltam. — Ez az asszony, itt né, most feleségem, szemközt jött velem; kosár volt a fején, tele hallal. — Reám néz, s úgy megnézett, hogy kijózanodtam, de én is úgy megnéztem, hogy a kosár megbillent a fején, s néhány hal kihullott a kosárból. Patrick, a pajtásom, egy veszett, részeges, veres orrú írlandi, felvette a legnagyobbikát s elakarta vinni. Ez az asszony, itt né, most feleségem, újból rám nézett; én Patrickra kiálték: te, add vissza azt a halat! — De ő sebesen iramlott lefelé, én utána, utólérem, ő megfordúl s boxba áll. — Én is neki rugaszko-dom, s egész erővel (foul la est) olyat pingálok a két szemén alól, épen a veres orrára, hogy az összelapult, mint a földhöz vágott főtt krumpli. — Patricknak nem kellett több ennél az egynél; megindult az orra vére, visszaadta a halat s azt mondta:

— John, maradjunk jó barátságban! — Te voltál a keresztapám az equator alatt, s ilyesmit nem könnyen felejt az ember.

— Tudod mit: segítsünk a kisasszonyoknak a halat felhordani.

Láttuk a parton a hal-rakást; Georgette megint reám nézett. — Úgy tetszék, mintha megbocsátott volna Patricknak, ezért, a gondolataért. — Nem volt nehéz elhatározni magamat. — Felkísértük a két leányt, ott kosarat adtak, s mi ketten Patrickkal, felhordtuk a halakat.

*

E közben bejött háziasszonyunk, karjai közt tartva, emlőin szoptatva édes gyermekét.

Nincsen festőibb, magasztosabb látvány, mint édes anyát látni, szoptatva édes gyermekét, adván neki — a kedvesnek — szeretettel életet. *A l m a m a t e r .*

Látni Raphael, Tizián, Sasso Ferato nagyszerű Madonna-képeit megelevenülve, az anyai szeretet legfenségesebb megtestesülését, az anyának *s z ű z i e s s é g é t .*

Beült az asszony a kandalló mögé, árnyékban, majdnem sötétben egész alakja, koronként a fellángoló kőszén-gáz megvilágító a csecsemő arcát, s az édes anya emlőit; melle hullámozott, a gyermek mosolygva feltekintett, az édes anya végtelen szeretettel

nézett bele az ártatlan szemekbe, s üdvözült örömmel mosolygott ő is, mint gyermeke.

Ha Geraldo de la Nötte lennék: e képet festeném le a l e l e n c h á z kápolnájába.

* *

*

— Most már én folytatom! — mondá az anya.

— Közeledett az este, én vacsorát főztem nekik, halat mormand szósra, egy ürücombot fokhagymáson, Margót almabor után ment, sárga vaját tettem az asztalra és édes sajtot. Mikor az utolsó kosár hallal feljöttek, így szóltam hozzájuk: köszönjük a fáradságot és becsületes munkájokat! — H a n e m utálják az én főztemet: legyen szerencsénk egy kis vacsorára; a hadi-tengerész úgy is ritkán eszik friss halat.

John Patrickra nézett, Patrick meg Johnra.

— De váljon elfogadhatjuk-e? — kérdé John.

— Bátran uraim! — Köszönöm e gyöngédséget, becsületes jószívúségre mutat; de a Jean-Jaques Dusol halászmester leányai, mindketten rózsákkal voltak már megkoronázva, s a rágalmon felül állanak. Különben Margót, ki almabor után ment, beszólt a ple-

bániára, s jelentette, hogy önök nálunk vacsoráinak.

— John lesütötte a fejét s mélyen elgondolkozott; nem tudom miért, de én is úgy megszorodtam. Margót megjött egy gallon ciderrel, vacsorához ültünk. John nézett engem s nem igen evett, én néztem Johnt, s a falat nehezen csúszott; Patrick nézte Margót s csak vájkált az ételben; csakis Margóinak volt jóétvágya. Vacsora után aztán becsületesen köszöntek s távozának.

— Másnap feljött John hozzánk. — Ki volt öltözve és nagyon jól nézett ki. Jobbját nyújtá fejem. megszorítá kezemet, s így szólt:

— A bárka jelezve van, nehezen jöhet, mert a szél ellenirányban fú, s így cotoyirozni kell. Úgy látszik, szerencsés volt a halászat, mert a bárka sok vizet fog: egy óra alatt itt lesznek, sőt ha a szél fordul a kanyarulatnál, még előbb is. — Nem mennék eleibe? Az úton egy kis mondanivalóm is lenne; Patrick a parton vár, Ő is segíteni fog.

Menjünk! — mondám, s leindulánk ketten, Margot otthon maradt. A homokra érve, leültünk egy sziklára. John megfogta kezemet s így szólt: Georgette, én szeretem magát! — Én hátat fordítottam neki. — Akar-e feleségem lenni? — kérdé gyöngéden; én

hallgattam. S aztán beszélt mindenféle bolondokat, de olyan szépen, olyan behízeltgőleg, hogy én könyeztem bele, s végre azt mondtam neki: beszéljen az édes apámmal.

— Ez alatt a bárka megérkezett, tömve heringgel, s kikötöttek. Apám el volt fáradva, de örvendett a dús halászatnak s jó kedvvel mondá:

— Jó hogy itt vagy! — Én megyek hordók után; itt a parton sózzuk be a halakat, — ügyelj lányom, míg kirakodnak, a halakat rakjátok vitorlákra! — Azzal távozott, mi pedig munkához láttunk.

A kis lányka sírni kezdett, az anya ringatta karjain, s egy breton bölcsődalt kezdett dúdolni.

— John mondja el a többit, — én lefektetem a kicsikét, — s azzal távozott.

Házigazdánk látható kedvteléssel hallgató csinos nejének előadását, koronként mosolyogva bölintott helyeslöleg fejével, s jókedvüleg vette át tőle a szót:

— Elmondom pár szóval, mert én nem tudok olyan szépen beszélni, mint Georgette. Sok verset, meg nótát tud ez az én asszonyom, azért megy neki olyan jól a szó, azokból veszi. — Hát egész nap sóztunk. Én mondtam az öregnek: menjen fel, s fekdjék

le, majd én elvégzem, — telehold van, folytatjuk az éjjel is.

— De hát ön voltaképen kicsoda? — kérde az öreg tőlem.

— Majd megmondom reggel, most nincs időm rá; — felelém.

— Mennyi napszámot kér, vagy inkább általában vállalja fel? — mondá újból az öreg; arra aztán megalkuvánk egy csekély összegben. — Reggelre be volt végezve a munka; az öreg meg volt elégedve a besózással, ki akart fizetni, de én Így szóltam ekkor:

— Megálljon! — Elmondom előbb ki vagyok, s mi kell tulajdonképen nekem. — Én a Derbicher William fia vagyok, Jerseyből.

— Óh, a Derbicher William fia? — Hagyjon csak kissé gondolkoznom! — mondá szívélyesen az öreg. — Nemde egy magas, izmos, erős ember? — folytatá, — stokfischra járt éjszakra, St.-Clementban lakik Samarez mellett . . . jól ismerem, mondhatnám: barátom. — Sok tokhálnak vágtuk mi már le együtt a fejét, meg egynéhány cetnek is, — hát mondja csak: hogy megy neki? — huzza-e még a hálót?

— Azt már csak ritkán; tejbén vajban és zöldségben dolgozik Angliának, — meg wareckre jár; hát csak úgy zökög-zökög;

a mindennapi csak kikerül s marad is egy kevés.

— Hát ön mi járatban van nálunk? — kérde az öreg.

— Dusol halászmester úr! — feleltem én nagy zavarodottan — jó, hogy ismeri ön apámat, s tudja, hogy nem vagyok sehonnai, s munka mellett megélhetek. — Egész életemet a vízen töltöttem eddig, — ácskormányos voltam a hadi tengerészeinél, most szabadságolt vagyok, íme, itt van obsitom, három kapitulációval; — s átnyújtám neki bizonyítványaimat. — Az öreg átolvasta s kezet nyújtva szólt:

— Erre büszke lehet! — szeretném, ha ilyen fiam lenne, — ámbár leányaimmal is meg vagyok elégedve.

— Ejnye, de jót emelt a dolgomon! — mondtam örömmel,

— Hogyan?

— Hát épen az akarok lenni.

— Mi?

— Hát a fi a.

— Az én fiam?

— Igen! — s nagy lón zavarom, s csak úgy hebegtem, akadoztam tovább.

— Igen . . . hát Georgette . . . tudja, Georgette, halászmester uram leánya aztán az édes apám, meg az édes anyám . . .

aztán a vendéglőt kibérelték Serkben a bátyámnak, az meghalt, az özvegye nem akar oda menni egyedül; mit is csinálna ott? .. . édes szülőim azt mondták, nősüljek meg és menjek én, én megszöktem hazulról, mert félek az asszonyféléltől, afféle nincsen a vizen, és én eddig csak olyanokkal beszéltem, akik igazabban nem is érdeklík meg a szót; tudja, úgy a kikötőkben. . . . Tegnap megláttam Georgettet, — megvertem Patrickot, — felhordtuk a halakat ... az éjjel sóztunk — aztán tudja már! — — halászmester uram, adja nekem a leányát!

— Ilyenformán beszéltem, kegyetlen zavarban és elfogulva. — Az öreg úr egy kicsit gondolkozott, s aztán leányai után kiáltott.

— Georgette, Margot! jöjjetek be! — A leányok bejöttek, s az öreg úr ünnepélyes komolysággal fordult hozzájuk:

Éz a tengerész-ácskormányos megmutatta bizonyítványait; olyan az mind, mint a sima tenger. — Atyját jól ismerem, becsületes jó ember, s olyan halász mint a fóka; Georgette leányom, megkérte kezedet tőlem, mit mondasz hozzá?

— Kérdezze meg édes apám Margotot.

— De itt rólad, és nem Margotról van szó!

— Épen azért. — Margot nem úgy nézi őt, mint én, azért okosabban beszélhet.

— Vagy úgy! — Na mondd hát te, Margót leányom! — Margót aztán így szól:

— Georgette szereti John ácskormányos urat s elfogadja kezét. — De azt kívánja Georgette, meg én, meg édes apám is, hogy John úrnak édes apja vagy anyja jöjjön el hozzánk, nézzék meg ezt a vidéket, Granville városát, a mi házunkat, azokat amik benne vannak; menjenek el a m a i r e úrhoz, a plébániára, a halászok chefjéhez, s tudják meg, hogy milyen erkölce van Dusol Georgettenek. — Aztán a többi az édes jó apám dolga.

— Jól mondd Margót, legyen úgy! — szólott az öreg. — Sok szó nem dagasztja a vitorlát . . . beleegyezel? — kérdé tőlem.

— Édes örömet! — felelém; s aztán . . . minden akképen történt.

Georgette bejött, férje vállára hajtá fejét, s mosolyogva hallgatá beszédét, és midőn odaért, hogy az esküvő után három napra elhagyták Granvillet, s »utaztak« Serkbe, a vendéglőt átvenni, közbe szól s folytatá:

— Beszálltunk a bárkába. Apám álk a kormánynál, Jean-Cloud a horgonyt húzta fel, John mellettem ült. Apám fordított s künn valánk a kikötőből.

— El voltam lankadva, bágyadva, ki-

merülve; fájt a szívem és mindenem; és mégis . . . boldog, nagyon boldog voltam! — Néztem Johnt és a tengert; John szelíden, nyugodtan nézett rám, a tenger hullámozott, a bárka hánykódott, fejem szédülni kezdett. — Lehajtam fejemet a John ölébe; ő levevé fejkötőmet, a szél kibontá hajamat, ő összeszedte s leszúrta a fésűvel, s ez nekem olyan jól esett! . . . Éreztem, hogy van emberem aki szeret, kit szeretek, ki megtud védni, kit én ápolhatok . . . párja lettem a kormorán-nak, melyek soha nem hagyják el egymást, s ha az egyik meghal, a másik utána vész. — A nap rám sütött, érzem melegét; a szél fúj, s fáztam tőle; — szívem telve örömtől, mert vele megyek, s csordultig volt a fájdalomtól, mert ott hagyom hazámat, apámat, Margotot, a teheneket, s azon partokat, melyeken csigákat, kagylókat, warecket szedtem ... ki fog a szűzanya lámpájába minden harmadik szombaton olajat tölteni? — A Serken nincsen templom, hol az oltár előtt térdelve elmondhassam: »Üdvözlégy Mária, malaszttal teljes!« . . . Fejem szédült, gyomrom émelygett, ereim kidagadtak, szívem dobogva vert, szemeimben könny fakadt, s éreztem, hogy ajkaim mosolyganak . . . és én olyan boldog ... és én olyan szerencsétlen voltam!

— Elszenderültem, elaludtam . . . s megálmodtam ezt a kis majmot, itt né!

— s kimondhatatlan szeretettel és gyöngédséggel csókolta meg alvó kis leánykáját.

— Mikor felébredtem: Serk alatt voltunk:

— és íme, ez az én »utazásom« kapitány úr!

— szólt, kedvesen meghajtva magát.

. . . . Olvastam »Anacharsis utazása«t, és sokat ásítottam rajta. — Négy-szer megjártam Görögországot; s megutáltam a görögöket.

. . . . Georgette »utazása« sugallott megírni:

»Utazásomat a Kis-Szamosról a Nagy-Szamosi g.«

II

Szüreten voltunk a peéri hegyen az Érmelléken.

Unalmas, ködös, nyirkos, permetelő idő volt, pedig nincsen unalmasabb multság mint rószi időben szüretelni. A szőlő vívizű, a must zavaros, a szedők lucskosak, a taposók undorítók, nem lehet künn laci-konyhát ütni, a mustos pecsenye többnyire odaég, a szűk kemencén a bőrös pecsenyét megverte az isten,

nem sül az a nyárson, a mustár-főzés alszik, a levelen-sültnek híre-hamva sincsen.

Én elátkoztam azt is, a ki a spaarherdet föltalálta; nálam e takarékony intézményben annyi fa elég, mint egy gőz-szeszgyárban s becsületes, emberséges sültet még sem eszem soha olyat, mint a régi időben. Mikor kimondják előttem azt a szót: «r h e r n» a vesembe nyilallik s átkozódom, mint a római pápa, hogy legyen a föld nehéz fölötte! nőj-jön ki a fű a küszöbén! hogy . . . hogy nyerjen egy ambót, a ki a sparherdet föltalálta.

A taposók melancholiával táncoltak, úgy néztek ki, mint Dürer Albert m a c k h a - b e u s i c s á r d á s t j á r ó i; az egy szál csimpolya szólt, de nem lelkesített, nem volt szava a táncnak, el volt kedvtelenedve a magyar.

Besötétült, este lett — jól tette; tüzet csináltunk a hangárba, sátoros cigányok módjára körülültük, az eső sűrűn permetélt, a pipák füstöltek.

Luzsenszky Lajos barátom mesélni kezdett s mondott szép dolgokat, tanultunk tőle s épültünk rajta; elmondta azt a mesét: »Hála istennek kész a kosár.«

Fogadom, nem tudják ezt a históriát, ugy-e? — Elmondom.

A kosárkötő be végzett egy nagy kosarat; sok időt, nagy fejtörést, türelmes szorgalmat vett az igénybe, de hát végre is készen volt s azt mondja a feleségének:

— Na fiam, kész a kosár; mondjad te is, lelkem: h á l a i s t e n n e k k é s z a k o s á r !

— De hát minek mondanám én azt? — bánom is én.

— Nem bánod? . . . tudod te jól, hogy az után élünk, hogy ne bánád?

— Nem én; de hát minek is bánám?

— Hát csak annak, hogy nekem is csinálj vele egy kis örömet, gyöngyöm!

— Örvend kend eleget a korcsmában I

— Te, hát megbodolondultál? járok is én a korcsmába?!

— Igen, de járhatna én miattam!

— Mi a fészkes fene lelt ma tégedet? elment az eszed, asszony?!

— Jól van! a fenével étet kend?! . . . dejszen nem ülök én itt egy tapodtat sem tovább! Megyek én rögtön haza az édes szülőimhez, itt törheti kendet a nehéz nyavalya ítéletnapjáig!

Az asszonyt elfutotta a pulykaméreg, se látott, se hallott csak érthetetlen szavakat kodácsolt, mint a gyöngytyúk, mikor esőt érez, s a kezében levő habarlót a földhöz vágta.

A férj erre nekiment s hevenyében jól elpáholta.

Az asszony szaladt nagy sírva bíró uramékhöz panaszt tenni. Bíró uram nem volt otthon, másodszer kapált a tengeriben; bíróné asszonyom maga vitte ki neki a délebédet, csakhogy minél hamarább, még melegében elmondhassa a szörnyű újságot s már messziről kezdte mondani, nagy perlekedni készülő hangon:

— Na hiszen volt drága dolog a helységben! . . . Míg kegyelmed itt hever, addig egymást ölik az emberek a faluban.

— Heverek?! hát nem látod, hogy itt kapálunk?! . . . Hát mi a baj? mondd csak szaporán.

— Jaj, de nem lehet ám azt csak úgy szaporázni! A kosárkötő agyba-főbe verte a feleségét; vérbe köpülve szaladt hozzánk az istenteremtette, törvényt akar látni a bíró előtt.

— Hát minek az okáért verte agyba főbe?

— Csak azért, hogy nem akarta azt mondani: hála istennek, kész a kosár!

— Tudom, az a nagy kosár, a min olyan réges-régen dolgozik . . . hm, hm, nagyon megverte az asszonyt?

— Meg azt úgy, hogy soha se fog többet kenyeret dagasztani.

— Ugyan úgy-e?

— Úgy azt!

— Menjünk nálok! — Ejnye, ejnye, pedig az a kosárkötő nem valami házsártos ember! . . . De tán csak nem hal bele?

— Nem lehet azt tudni.

A mint a helységházához érnek, a nagy utcán látják a kosárkötőnét az urával, nagy vidáman, hazatérő útjokban.

— Megálljanak csak kelmetek egy szóra! — mondja a bíró — hát hova sietnek olyan szaporán?

— Megyünk haza, bíró jurám; az öregemnek fizettem egy pint édes bort az ideiből s viszem haza, még utól nem érné; édes anyám adta a borraivalót s azt mondta ő kelme, hogy aztán csak feküdjünk le.

— Jó, jó; — hát a mint látom, szent a békesség.

— Nem tartunk haragot, bíró uram, hosszú harag nagy kárral jár; szegény ember hamar kibékül a maga kenyerén.

S haladtak tovább ellenkező irányban.

A bíró hazaért s szemrehányólag mondja feleségének:

— No látod; mért tettél lóvá? Ott hagyattad velem a munkát, pedig tudod, a nap-

számos csak akkor dolgozik, mikor szem előtt van; még a délebedemet sem költhettem el.

— Majd eszik kigyelmed estelit; — felelt durcásan a menyecske.

— De nem addig ám az, asszony! Ízibe nekem valamit, még pedig a javából!

A kedélyek föl voltak ingerelve.

Bíroné asszonyom hozott valami ételfélét s letette a terítetlen asztalra.

— Hát az abrosz? aki anyyala van! — kiáltá a bíró.

Az asszony nagy kelletlenül megteríté az asztalt.

Evés közben hamar csillapul az ember. Biró uram megbánta kemény szavait, jóvá akarta tenni a dolgot s egész nyájasan kérdi a feleségétől:

— Mondd csak, anyjuk, miért is verte meg a kosárkötő a feleségét?

Ha az ember az asszony után s kedvébe jár, ő fordul el tőle. Bíroné asszonyom is Éva leánya volt, nem tagadhatta meg a természetét.

— Mi köze hozzá kigyelmednek? Visszahúzták a panaszt, nem tartozik már az bíró eleibe. Oszténg, ha mégis úgy firtatja, meg tudni vágyakodik, hát azért, hogy a felesége nem akarta mondani, hogy: hála istennek, kész a kosár!

— Elég rosszul tette. Tudom, ha én téged megkérnélek, te mondanád.

— De hát már miért mondanám?

— Azért, mert jó asszony vagy, — én meg urad vagyok s parancsolom.

— Hm, de elkapta kigyelmedet a ló, amióta bíraskodik! — A bakteroknak, meg a csószöknek parancsoljon, de velem beszéljen módosan; érti-e?

— Na már most aztán azt mondom, csak azért is, hogy mondjad szaporán: hála istennek kész a kosár! Mert különben ütlek!

— Én meg csak azért, se mondom, ha megöl is! Verje meg az isten kendet, meg azt az órát is, amikor kínlátásra ide hozott! . . .

Bíró uramnak fejébe tódult a vér, megmarkolta a felesége kendőjét, megrázta a haját, s kitaszította az ajtón.

Bíróné asszonyom lelkendezve, zokogva, nagy csuklások között szaladt a paphoz.

Tiszteletes uram épen textust keresett. Egy nagy halott volt a helységben, meg kellett ríkatni a famíliát. — A nyolcvan esztendőös Tar Mihály uram költözött el ez árnyékvilágból, — unokái is már legényszámban voltak; a Tar nemzetség atyafiságban, sógor-ságban, komaságban van a helység nagy részé-

vel, azoktól mind el kellett búcsúztatni, A tiszteletes úr arra, hogy hívei jóízűen ki-sírassák magukat, nagyon sokat adott; s e részben egy jól választott textus nem utolsó dolog.

E komoly foglalatossága közepette háborgatták; — a tiszteletes asszony kezénél fogva vezette szobájába a sírdogáló bírónét.

— Mely borzasztó esemény történt, bíróné asszonyom, hogy ilyenképen permeteznek könnyei és sír nagy zokogással? — kérdé mélyen elcsodálkozva, kenetteljes hangon a tiszteletes úr.

A bíróné elmondá azon szerint, hűségese-n, a csúf kázust.

A tiszteletes úr fölemelkedett ülő helyéből, egyenesre állt, megropogtatá két oldalról nyakát, kettőt köhintett, megsimítá géégé-jét, végig vonta homlokán jobb kezét, kifújta orrát; s ezen nagy előkészületek után lassú, ünnepélyes, mély hangon rákezdé:

— Sebők János bíróné asszonyom! — Megállt, újra gondolkozott. — Ha a családba befészkei magát a viszály, onnan az isten áldása elszáll. Sodoma és Gomorha átokfész-kévé válik a családi tűzhely, a béke fehér galambja az olajfa ágával elrepül, s megvalósúl József álmának hét sovány tehene. — Sebők János bíró uram helytelenül cseleke-

dett vala, mért elhagyta magát ragadtatni a harag, az emberi szenvedély ezen fattyúkinövése által. — Óh a harag, de sok rossznak fundamentuma, mely nem ismer határt, csak a nemtelen kitörésben! — Kíméletlenül, hogy ne mondjam: gorombán bánt kigyelmeddel, megtépásván hajait,, a nőnek ezen fő ékességét. — Már az írás is beszél a hajról Judith hajánál fogva vitte Holofernes levágott fejét. — Delila Sámsonnak vágta le haját, megfosztván őt ilyenképen férfiúságának erejétől. És mit mondjak Absolonról? — Csakis annyit, hogy utólérvén őt az úrnak igazságos büntetése, hajánál fogva akasztódott fel a fára De — bíróné asszonyom is helytelenül cselekvék vala, nem mondván: hála istennek kész a kosár! — Hálát adni az istennek, minden időben, minden korban, minden pillanatban, tisztességes dolog és kedves az úr előtt, a mennyeknek országában. — Ha bíróné asszonyom azt mondta volna: hála istennek kész a kosár! — bizonyoságot tett volna férje iránti engedelmességéről, mert a törvény azt mondja: az asszony engedelmisséggel tartozik az ő urának. — Nem háborította volna fel a házi békességet, s nyugodtan, csendesen éltek volna. — íme, térjen vissza törvényes férjéhez, családjához, gyermekei körébe szem előtt tartva mindig

és mindenkoron, hogy az előljárásának mindenekben fényes példával kell előljárnia. — Én is példát mutatok annak okáért, s felkérem az én tiszteletes feleségemet, mondja el bíróné asszonyom hallatára amaz szavakat: hála istennek kész a kosár!

— Én bizony nem mondom! — De hát minek is mondanám? — vága közbe a papné.

— Mit hallanak füleim? — Eszter! maga nem mondja?

— Nem én! — Minek hálálkodjam olyan dologért, amit nem én cselekedtem.

— A jó példának okáért!

— Sohase példázgatózom biz' én!

Szóból szó, vitából vita, vitából veszekedés, veszekedésből gorombáskodás lett; a pap dült, az asszony fült, végre — ami soha nem történt még — a pap pálcája után nyúlt, de rögtön kiejté azt kezéből, s érzékenyen mondá:

— El én tőlem sárga méreg! — Nem bántom a gyenge asszonyi állatot; megyek méheimhez! — s felsóhajtva, nemes indignációval tévé utána — és ma . . . nem vacsorálok!

Bíróné asszonyom kibékült férjével, elbeszélte a történeteket; a helységben híre szárnyalt, hogy a tiszteletes úr is megverte a feleségét. — E mánia ragálylyá vált, sok

férj megverte nejét, sok nő megverte férjét,
amiért azok nem akarták mondani, hogy:
hála istennek kész a kosár! . . .

* *

*

Az elmondott mese tetszett; sült geszte-
nyét hoztak be, s édes mustot mellé; jó
annak aki szereti, én nem élek vele.

— Mondj még egyet Lajos; de taka-
rosat ám; olyat mint az előbbi volt.

— Mondom én, ha kell reggelig, bátyám!

— Tizenegy nappal fiatalabb nálamnál, de
azért hűségesen b á c s i z.

— Na gyújts rá!

— Hol születted te, kedves bátyám?

— Kolozsvárit, a bel-szén-utcában.

— Elég szégyen!

— Miért?

— Mert úr nem születik szín alatt;
azért is vagy te olyan szín bolond; de csak
a kontyossat, úgy-e?

— Te, ha ilyen rossz vicceket mondasz,
meglövetlek Ferdinánd császárral, vagy ki-
neveztetlek tanfelügyelőnek.

— Sine cura, cum o t i o .

— De diákos az úr!

— Telik tőlem: te, le, ki!

— Most már mindjárt személyesen lőlek
meg! — de halljuk a szép szót!

Pipáját kiverte, újból megtöltötte, parázszenet tett rá; két kezét nadrágja zsebébe mélyeszté, s kezdé illetéknépen:

»Miért hívják Kolozsvári »kin-cses Kolozsvári«-nak?»

. . . Vén földön új emberek vagyunk; régi világból régi mesét mondok; ha megtörtént: igaz dolgot, ha nem: legendát, a múltak árnyékából.

Kínlátott föld ez; hazája: isten ostorának. melyet később ellene fordított szörnyű haragjában; lakoltunk s lakolunk, mert nem vagyunk egygyek; s példa legyen az. amit most mesélek.

Olyan ez a mi országunk, mint a tenger közepén álló kőszikla, minden hullám bele iitődik, vagy visszaverődik, vagy keresztülcsap rajta. Áll a vén kőszikla s állunk még mi is; hányszor csapott már keresztül rajtunk? l . . .

Most csendes a tenger s nyugszunk nagy boldogságban; a kit fizetnek, meg van elégedve, »könyökig tejfel!« mondja magában s írja is, ha fizetik. Távolban a felleg és az mindinkább terjed; váljon mit rejt magában? Szivárvány lesz-e az, vagy az úr haragja? . . . Váljon nem veszedelmet jósol e, mint Boldizsár lakomáján az égő szavak? s a

negyedik, ismeretlen égő szó nem jelenti-e azt, hogy m o s z k o w ? ! . . .

Régen volt, de hát volt. Az idő kezét fogott a gazda emberrel s együttesen gazdálkodtak; az isten jó termést adott; őszi, tavaszi egyaránt eresztett, a szőlőből is csurgóit, a lábas-jószág kövérré hízott, legelő, takarmány volt elég, a méhek sokat rajzottak. a major-ság sűrűen tojt, makk is volt a mennyi csak kellett. Az ősz kezdete gyönyörű; virradatkor megszámlálhatatlan ökörnyal-pókháló úszott a légben, állandó lesz a jó idő; a hordás szárazon történt, asztagolni, kazlani szűk volt a hely; csárda, csapszék, korcsma még kevés, zsidó is szintazonképen.

Szólott a csép hadarója, ropogott a szalma a szérűn a lovak lábai alatt; ez az esztendő beütött. Velünk az isten! . . De ki veszi majd hasznát?! . . .

Egyszerre, mint fényes tiszta égből a lecsapó villám, hangzik a vészkiáltás: »n y a - k u n k o n a t a t á r.« s lecsap, mint kánya a csibékre. Öl, gyilkol, rabol, pusztít tűzzel és fegyverrel; de mint a forgószél: fölkerekedik, elvonul, eltűnik s csak vérnyma marad hátra.

Híre jár: »j ö n a t ö r ö k!« Barát-e vagy ellenség? Nem lehet tudni. Ha megfizetjük a h a r á c s o t , kibékülünk vele, ha öl is, rabol

is, de elmegy s járata csak szórványos, mint a jégesőé, elpusztítja az egyik határt, megmarad a másik. S aztán van hazája, memleke t i, vágyik oda; isten dolgába nem elegendik, kiki dicsérheti az urat tetszése s hite szerint.

»Jön a német!« Ez mindig ellenség, kamatos pénz vele egy tálból enni. Mint ellenség öl, gyilkol, rabol, útonáll és kivégeztet; mint barát: cselekszik épen úgy. Nincsen ennek nemzete, de két hazája van, mint a gólyamadárnak; egyiknek neve: camarilla, a másiké: soldateska.

Ezekkel nem lehet kibékülni; ha ingedet nyújtod . . . gatyádat is viszi s ráadásul: lelehúzza még a bőrödet is. A hol jól: ott van otthon. Telhetetlen, mint a kétfenekü zsák, kapzsi, mint az uzsorás, nem vérszívó, mely ha teleszívja magát lehull, hanem tengeri pieuvre, nyálkás, hústalan, undorító, utálatos teremtmény; beléd szívja magát, bened fészkel, olyan mint a poloska, ha a falban nem, úgy az ágyfádban, ajtófeledben szaporodik s nem lehet kiirtani, csíp és bűdös. Isten dolgába elegendik s abból tőkét csinál magának, az egyházra tábláztatja be magát s a vallásból uzsoráskodik, martyrokat teremt csak azért, hogy a konfiskált birtokra potyára árverezhessen. Nem hiszik? Tessék megkér-

dezni Perichoff Ignác j e z s o v i t á t, a nápolyi gályákon elrothadt protestáns papokat, Caraffa v é r m e n y e g z ő j é t Eperjesen!

Kolozsvár felé jött a török, Nagyvárad felől jött a német; két tűz között ott állt a város. — »Ordíts kapu, kiálts város!«

Nisi Dominus custodierit civitatem!...

Allah győzedelmeskedett Jézus fölött. A musir basa bevonult Kolozsvárra; volt nagy rémület, sírás-rívás és fogaknak csikorogtatása. A városi elöljáróság elébe ment a basának; mint Groisz, komisz Urbán elébe; nem tudom — a mese hallgat róla — kinevezték-e a basát is díszpolgárnak?

Sok hajlongások, sok szelámok után szólt a basa:

— Ez a város kincses város, s gazdag mindennemű föld alatt termő kincsekkel; pénz nem kell; a padisah nem szorult a ti nyomorult párátokra; hanem hozzátok el a város legdrágább kincseit, mert a rabnő fia azokat a validch sultánának ígérte. — Ha huszonnégy óra alatt nem lesznek itt, beszélek a hóhérokkal. — Elmehtetek!

A küldöttség rémülten távozott; egyik kötéllel, másik kerékkel, harmadik nyárssal, negyedik palossal álmodott; de a hóhért

ott látta a nyaka körül mindenik; mert hát kincs nem volt; elvitte a tatár, elvitte a török, s legtöbbet elvitt a német.

A tanács a községgel összeült, sehogy sem tudtak eredményre jutni: hogyan engeszteljék ki a basát; mert mindenki tudta, hogy: » k i n c s : n i n c s ! «

Vége megszólalt a város orátora. Agg férfi, hófehér, hosszúra nőtt hajfürtökkel, melyeket kerek fésű tartott hátrafelé simítva, — sárgás-fehér bajusz a szájra lapítva; ép fogak sárgára pipázva, világoskék szemek, melyekből értelem, jóság és becsületesség csillámlott; erős köpcös alak, igazi ősi eredetiségű k é k b e l i - e m b e r .

— Tekéntetes nemes magistrátus! nemzetes communitás! Azt hallottam mondani, hogy: k i n c s , n i n c s ! — én a mondó vagyok, hogy v a n ; szépséges, jóságos drága kincs. — Ott van az én hűtés társam, két gyermekem édes anyja, hűséges jó feleségem. Ötven esztendeje élünk együtt, s ölven rossz szót nem váltánk. Mos és varr rám, megfőzi az ételem s megsüti a mindennapi kenyere-met. — A mit szerzek megtakarítja, a mit hozok megkíméli, a mit adok megbecsüli, szegény nem megy el házunktól üres kézzel, juttat, de marad is. Imádja az urat és az isten gondot visel ránk. Ha beteg vagyok, ápol,

ha bús vagyok, vigasztal, ha haragszom, en-
gesztel, ha zsémbelek, nem dorombol, ha ked-
vem kél, rá is elragad. — Láttam sírni gyer-
meke felett, láttam városunkért, hazánkért,
de elégedetlen, rász kedvben nem láttam soha.
Szamos vizével mossa le magáról a gondot,
házunk tiszta, állataink kövérek, fiait jól ne-
veli, leányait jól szoktatja, s z a p u l ó - p a d
nincsen házuk előtt, mert a p l e t y k á t nem
állhatja; szemben dicsér, hátamegett nem mond
rosszat, szolgálónk csak férjjel megy el a ház
tói, cseléd még nem hagyott oda soha; —
árvákat nevelt, özvegyeket vigasztalt, elha-
gyatottakat segített s mezíteleneket ruházott.

Ímé, tekéntetes nemes magistrátus, nem-
zetes communitás! ez az én d r á g a k i n -
c s e m ! — S ha én gyarló, tudatlan, vén em-
ber bírhatok ilyennel, hogyan bírának a te-
kéntetes magistrátus és a nemzetes commu-
nitás belső emberei?!

Azért azt mondom, holnap déli haran-
gozáskor vigyük fel ezeket a mi legdrágább
kincseinket s járuljunk a basához; — beszél-
jenek vele feleségeink.

Dictum, factum, deliberatum est.

A dolog megtörtént; a basa azt mondá:

— Allah az isten, s Mahomed az ő pró-
fétája! — így van ez megírva az Alkóránban.
— Keletnél kél, nyugotnál száll alá a nap,

III.

Téli idő, pitymalatkor. — Egyetlen egy árva lélek a piacon: a fő-várdánál silbakoló katona, hangosakat ásítva járkál fel s alá a deszkán, de szeretne másutt lenni, s gondolja: be jó dolga van otthon a kuvasz kutyának a sutban!

Hosszú-közép-utcán végig — senki. — Egy hős táti gazda készül hat szép tehenével az erdőre, fázni, — három lánc van szekere téve, felrak az egy öreg ölet.

Egy csapszékéből cigány-zene szól, járják a kutyakopogóst. — Hirtelen felnyílik a csapszék ajtaja, egy urat löknek ki; az úr nyele; hátulról egy nagy lapos láb, közepére alkalmazva. Az úr belefetrenng a havas sárba, megismer engem a kocsin, hirtelen felugrik, kiegyenesül, katonásan szalutál, s elordítja magát borízú ... az az, hogy pálinkaízú hangon: éljen az ezredes!

Megismerem és örvendek a szerencsének.

— Jó reggelt Dénes! magát itt kényeztetik?

— Kutya a világ, uram! — s haladunk tovább.

Sigmond Elek jégvermei s marhahízlalói mellett visz el az út. — Tulajdonosuk ügyes, szorgalmas, élelmes, becsületes, vállalkozó szellemű, vendégszerető, jóra való ember volt; fia saját műveinek; fiai nyomában járnak. — Sok ilyen kellene nekünk!

Ott unalmaskodik városunk árva gólyája. — az a mit cukorgyárnak neveznek. Szegény épület! tán jobb sorsra lett volna érdemes; selyem paplan alatt született, fényes bölcsőben ringatták, voltak dicső napjai is. Benne született Kossuthnak regimentje, Mikes Kelemen ott parancsolt. Bethlen Gergely ott veszekedett, Szerdahelyi Kálmán lovat vakart benne, Eszterházy Kálmán csutakolt, Szabó Ádi akkor már bús magyar volt, s Vájna Sándor közhuszár, és hányán, mennyien még!—fonnyadozó sirvirágai a nagy napoknak, vagy már sirvirágok maguk is.

Vannak elátkozott helyek, elátkozott épületek, elátkozott portékák; a Fertő és a Szt.-Anna tavának ingoványai, a budetini vár, Komáromy Gyuri drapszín-kabátja. Ez is olyan; bármit kezdjenek benne, megbukik, bármit tegyenek belé, elpusztul, tönkremegy.

Kezdeté a »magyar keleti vasút«-

nak. Szép dolog! — A legolcsóbb (?!)... a legállandóbb (?) . . . a legjövendősebb (?!) . . . pálya a földtekén, s ezzel mi dicsekedhetünk! — Angliusok építették — f a e r s t q u a l i t é ! — németek megkoronázták — Ende gut, Alles gut! — De itt benn, minálunk épült. Csodával határos! — Mindenki nyert benne; egész kis California! — csakis egy ember vallotta kárát, s e szánalomra méltó, tönkrement férfi neve: — — B o t t l i k ú r !

S z a m o s f a l v a . Nevezetes hely, lát-
szik, hogy a főváros i m m e d i á t közelé-
ben van, s elárasztja fényével . . . Befásított
dombokon nyaralók, villák, cottage-ok, ripo-
zok, ruhák és lusztok . . . szőlőhegyei tér-
mik a híres »chateau de Vinkót«, melyet
Vajda, az itt lakott híres költő örökített
meg hexameteres-alexandrinus versekben. —
Hanem az »áátkos kaurrmány« cselszö-
vényei ide is elhatottak, s éreztetik pusztító,
hogy ne mondjam: romboló hatásukat
a »Bika« bezárva, gazdátlanul; az angol
kutya-falka a négy szélrózsának eresztve.
Hiába, minden múlandó ezen a világon!

A »csonthegy« elmarad jobbra;
várkastély, sasfészek, ősi család ősi tanyája
az Anjouk idejéből, most is öreg »bürg-
graf« honol benne.

Az apahidai állomás, — en face Hotel de Biasini! — ezt lehet leginkább a főváros kikötőjének mondani; — »Paris port de mere,« — »Roma porto del mare,« — »Kolozsvári kikötő;« nagy vállalat. — A mezőség Kolozsvárnak, — mint hajdan Sardinia Rómának — a gran á r i u m a. A kalotaszegi borsó, a tordai bő-rőspecsenye és pogácsa, a szilágyi szőlő és birsalma, a székely vászon és fenyővíz, a brassói túró és kása, a szegedi szappan és paprika, a zsoboki márvány és perecsenyi hagyma: ez még mind nem poszció. Ha-nem ezen a vonalon jön a bányai gesztenye, a besztercei hagyma, a borgói deszka, a deési — semmi sem, a szamosujvári kecskebőr és báránybőr, a kendilónai sajt, s a Válaszúd dinnye; — az apahidai vízvásztó hegylán-colat mögöl, a mezőségről jön a hús, mindenféle nemben, az ökörtől kezdve le egész a csirkéig; a gabna, a nehéz tiszta búzá-tól a zabig, a méz és viasz, a legnemesebb bor, a cégéi, gyekei, katonai tavak Tialai és vízi vadai, csoportja a libáknak és serege — az oláh diákoknak.

De — most vezsem észre magam! . . . bocsánat, e komoly nemzetgazdasági elté-résért!

A p a h i d a ; előrsül a »Csap.« Mi a

jelszó? — kérdik. Egy pohár szilvórium. —
— S a tábori jel? — Int az ember, hogy hoz-
zanak egy porció pálinkát a kocsisnak.

Apahida már nem arab-duár, de
még nem falu. Ha elkészül a szamosvölgyi
vasút, s egy petróleum-forrást fedeznek fel
benné: még azzá is válhatik. — Mondják, kő-
szén is lappang alatta ... A jövő az is-
ten titka!

Apahidától Válaszútig: az út egy nagy
ásítás; olybá képzelem, mint Dürer Albert
»Melancholia« képén a kaptyus juhot, mert e
képen a halálfő a juh mellett: mosolygó ope-
rette-énekesnő, ledér kacérsággal.

* *

*

Válaszút. Régi római telep, abból az
időből, mikor Kerkápolynak az ősapja még
majom volt. A bennszülötteken meg van a ró-
mai jelleg, a nők most is határtalan nagy-
ságú veres csizmát viselnek — cothurnus
ruber — oláhul a botanikus neve: c s i z-
m i l e d e z e c s e z l o t c.

Régebben azt állították, hogy Herkules
elválasztván Achyla hegyét Calpé hegyétől,
melyek közül az első Afrikában, a másik
Spanyolországban lett volna, a gibraltári ten-
gerszorosnál, oda üté föl a két oszlopot, ezen

jelirattal: »nec plus ultra!« Azonban az újabb időben, a Schlieman ásatásai s a hírneves archeolog Molnár György művezető kutatásai folytán, napnál világosabb, hogy ez az oszlop Válaszúton volt s az egyik ott állt, a hol most a zsandár-kaszárnya, a másik meg ott, a hol a Smila zsidó mészárszéke s a fölirat sem a fentebbi, hanem: »viribus unitis!« Sőt a bűvárlataiban és fölfedezéseiben csalhatatlannak bizonyult Molnár, — művezető, — határozottan állítja, hogy e szó: Válaszút »via separata« től ered, ami annyit tesz tudós Feleki Gáspár uram értelmezése szerint, hogy: »föl is út, alá is út!« Nem tudván diáku, Molnár úrtól mindezeket készpénz és tiszta igazság gyanánt veszem.

Ezen a nevezetes helyen, 1848. november havában, a kolozsvári nemzetőrök egy szörnyű összeesküvésnek és egy undok hazarúlásnak jöttek nyomába. Az árulást Baldacci vezénylő tábornok követte el, nem szolgálta a bórsereg számára — a mi hallatlan visszaélés a hadászat történetében! — reggelenként a t e j e s - k á v é reggelit! . . .

De haladjunk az erény útján — ez szokásom — Herkules útján, Válaszúton előre.

Egy jó barátom lakik itt, állítsunk be hozzá. Gyér szó mellett nagy szívesség; ma-

rasztagatás, kínálgatás nélkül szíves fogadtatás, a vendég otthon van; nem főznek ott számunkra cuki-kását.

A háziasszony... bajos dolog mostan asszonyról írni valamit; nem tudja az ember: hogyan kezdje. A mióta minden bálanya, minden oltáregyleti elnöknő, minden jótékony nőegyleti tag — és hála istennek ezek szép számmal vannak — minden óvoda, kóroda, zenede, képezde, aggház, fegyház, színház, árvaház, lelencház, szeretetház és az isten tudná, hogy még mire nem kéregetőnő, minden ara, minden menyasszony, minden töröksebesültek-javára tépést készítő-gyűjtőnő, minden táncoló asszony és kisasszony, mind: »bajos«, »kecses«, »kedves«, »igéző« »szellem- és kellemdús« et caetera . . . igazán nem tudja az ember, hogy mit mondjon arról, a ki valójában a legnagyobb mértékben az? Legjobb hallgatni, a bámulatnak hódolat-teljes némaságával.

A háziúr középtermetű, sovány, barna fiatal férfi, sűrű fekete hajjal, fekete bajusz és szakállal, szépen ívezett szemöldökkel, csilámló nagy szemekkel, melyek a művészt mutatják ki belőle; a szemek a lélek ablakai — mondá a bölcs — s kicsiny kezekkel és lábakkal. Van benne valami a cigányból;

ón n'est pas impuneraent: Bánffy! —
több az ú r b ó l s legtöbb a művészből.

Ez az ember, az ő igénytelen szerénységében egyszerűen egy l á n g é s z. Ha nem volna vagyona: négyszeresen kereshetné meg kenyerét. Hányan mondhatjuk ezt el egyes szám első személyben?!

A cimbalmon — mint Mokány Berci mondaná: a magyar klaviron — úgy játszik, mint Bertók Sándor.

P o r c e l l á n-festő olyan, hogy Meisenben, Sévresben, Ginorinál, Portlandban ritkítom párját.

Műasztalosja Faubourg- St.-Antone-i asztalos-művészek bámuló elismeréssel nézhetik műveit.

F a z e k a s s mint ilyen megmérkőzött Pallisy Bernárddal, Lucca de la Robbiával és maestro Georgioval.

* *

*

»F a z e k a s ! « ...

A földön a legrégebb mesterség; a világ teremtésének hatodik napján született; az atya úristen volt az első, alkotván Ádámot a g y a g b ó l . Éva már csontból van s innen a példaszó: »a rossz asszony f e n e c s o n t ! «

(Furcsa értelmezést adnak e szónak: f e n e ! Kimondani majdnem illetlen, leírni plane szörnyűség. Pedig a dolog egyszerűen ártatlan. E szót a törökből vettük át; »fena ott azt teszi: »rossz« s így: fena ádám = rós ember).

Egy angol statisztikus azt írja: a nemzet vagy nép civilizációját legjobban jellemzi a s z a p p a n f o g y a s z t á s — s művészetét, teszi hozzá egy francia — c s e r é p e d é n y e i n e k g y á r t á s a . És ez igaz! A szappan tisztaság, a tisztaság jólét, a jólét műveltség, a műveltség előrehaladás, az előrehaladás művészet, a művészet tudomány, a tudomány világosság, a világosság szabadság, a szabadság . . minden! — a szabad nép boldog nép.

Régi korban Assyria, Babilónia, Egyiptomban a Pharaok alatt a fazekasság előhaladt mesterség volt, a görögöknél már művészet, az etruskoknál tökéletesség.

Bámulatos látni azokat a több ezer éves vázákat, házi edényeket, melyeknek formája, anyaga, máza, rajzai, hangja ma is majdnem utánozhatlan s ha végig megyünk a nápolyi, florenci, római múzeumok edény-gyűjteményein, meggyőződünk, hogy a fazekasság volt a mesterségek mestersége, a művészet anyja.

Ez szülte a ceramik művészetet, a terracottát, a majolikát, wedgwoodot, a porcellánt; s mint a szobrászatban ott állanak az óriások: Phydias, Praxiteles, Michel Angelo, Thorwaldsen, Pradier; a festészetben: Giotto, Leonardo da Vinci, Raphael, Michel Angelo, Correggio, Tizian, Dominichino, Andrea del Sarto, Rembrandt, Van Dick, Dürer Albert, Ribera, Murillo, Velasquez, Alonzo Cano; (az újabbról hallgatok, pedig itt már lehetne beszélni m a g y a r embernek is) úgy áll a ceramikban: Pallisy Bernárd, Lucca de la Robbia és maestro Georgio.

És Bánify Ádám barátom igen jó tanítványuk s maholnap mester e mesterek között.

De menjünk be hozzá. Béke a bejövönek, üdv a távozóknak.

Az épület egy stýlnélküli kastély; építője, úgy látszik, ellensége volt a kényelemnek s a formára nem adott semmit, de ott áll. Hány kormány állt és áll még mai nap is, csak azért, mert hát ----- ott áll.

Az előcsarnokot, a pasperduét, a vorhallét, nevezzük pitvarnak. Ezen át belépünk az ebédlőbe. C s á k ó a b !

A bemenő ajtóval szemben egy nagy üvegajtó, szép kilátással a tóra, mely telve vízi madarakkal; az ajtó mellett a cimbalom, beterítve cifrán szőtt paraszt-abroszszal.

És itt szabad legyen egy kis kitérést tennem. — Vehette már észre olvasóm más-kor is, hogy ebben van az én — minek is nevezzük? — nevezzük engedelmoekkel: a z én gyenge oldalának. Aki heti meg-országos vásárokbá jár — én dongom a vá-sárt — észrevehette azokat az általvetőket, párnahéjakat, fejkendőket, ingmelleket és tija-kat, katrincákat, melyeket nálunk a római nép visel. — Milyen művészettel vannak azok szöve, vagy varrva; a rajznak korrektsége, s a styl tisztasága mily bámulatos szép rajtok; láttam én már olyan párna-térítőt, melyen több architektúra volt, mint a felső-bányai templomon, mely százezerekbe került; meg lehet azért, mert azt Felső-Bányán csinálták — Bécsben. — És ha elgondoljuk, hogy azok-nak az asszonyoknak, kik azokat szövik, varrják fogalmok sincsen a rajzról, s alig tudnak számlálni. Sok titokszerű van a világon, Horatio barátom!

Fal körül tálasok, nemzeti stylben tartva, megrakva tálakkal, tányérokkal, kancsókkal, kupákkal, fénylő, csillogó, ragyogó, kirívó színvegyületben, szemkápráztató világosság-ban; s az én barátom majdnem mindre oda írhatná: ego f e c i.

A szoba szögletébe állítva — mint ahogy a fedelmek korában nevezték — egy nagy

pohártartó kredenc, diófából, a legtisztább renaissance stylben; a háttérben porcellán tálak, Chinának és Japánnak szörnyeivel és ördögeivel; madarak, sárkányok, melyeket csakis a túlszigázott képzelet alkothat, pazar fény- és színáramlattal.

A falon csoportozatokban felaggatva tálak, tányérok; melyeknek minden egyes csoportozata egy külön díszlet-egészlet képez; egyikén madarak, másikán virágok és így tovább. Régi sax, régi bécsi, sevresi, herendi, chinai, japáni utánzások; mind Bánffy Ádámtól festve.

A bútorzat egy stylben, összhangzásban a nagy pohártartó kredencsel; több darab félbenhagyva, még készülóban.

A szomszéd szobában van felállítva a gyönyörű nagy kemence; indulóban a székes-fehérvári országos műkiállításra.

. . . Semmin sem bámulok inkább, mint azon, ha valaki megközelíti a tökéletest. Tökéletest csak a természet teremt, emberi mű nem érhet odáig.

Gyermekkoromban hallottam méf azt a mesét, hogy egy ember, az ajtózár kulcslyukán keresztül hajigálta távolról a lencseszemeket. A császár vagy király, khedive vagy hospodár — már nem emlékszem mi volt, de e fajtából való volt-----látni óhajta e páratlan

ügyességű embert. Az ember megjelent, bemutatatta művészetét, mindenki bámulta azt. Az előadás végeztével kérdik a császárt vagy királyt, khedivét vagy hospodárt, hogy: m i t adjanak, mivel jutalmazzák meg a művészt? — Adjatok egy véka lencsét neki! — parancsolá ez. — — Ostoba ítélet és felelet! — Vagy meg kellett volna hogy büntesse, miért prédálta ilyen haszontalan dologra a drága időt és tehetségét, — vagy meg kellett volna illően jutalmaznia törekvését, szorgalmát, kitartását, gyakorlatát, bámulatos ügyességét.

Én az utánozhatatlant, legyen az bármiben, bámulom. A művész netovábbja: minden kartársain felülemelkedni, tökéletesbíteni szakmáját, a magadba röpülni, honnan a világosság jön, s világítani.

A választott pálya lehet különböző, egyik magasabb, másik alacsonyabb, egyik neme-sebb, a másik nemtelen; de a művészt, az e g y é n i s é g e t alkotása után Ítélem.

Malibrán éneké, vagy Francesco Montes torreádor spádé szúrása, Auriol bukfencei, vagy Talma deklamációja: egy magaslaton áll: utánozhatatlan.

Az anyag nem határoz A Kelet minden ékkövével kirakott zománcos aranyváza, nem közelíti meg Benvenuto Cellininek agyagból

mintázott sótartóját; Barabás nagy képei ellapulnak Gavarninak egy papírszeletre három vonással rajzolt torzalakjai mellett. — Ha a Bánffy Ádám kemencéje carrarai márványból volna: többet érne, de azért koránsem lenne több művészi becase.

De lássuk már a medvét!

Fazekas-munka, régi magyar stylben tartva, nyitott kemence, zöld mázas cserepekből, a díszletek rajta különböző színben és nagy összhangzásban. Sok színt vegyíteni, úgy, hogy kirívó ne legyen: az a nehézség.

A monumentum két lábón és egy griffen nyugszik. (Szerintem a griff, a másik két lábhoz képest nem elég vaskos.) A kályhától jobbra-balra ülő-padka, zöld-mázos cserepekből,— uti olim! — egy-egy cserepen griff, rózsákkal felváltva. A kemence teteje két zöld caryatydán nyugszik, melyek más cáron arcuak. A baloldalon, a nagy, szabad nyílás mellett, az Árpád, Lehel, Bethlen Gábor s Wesselényi Ferenc dombor arcképei. A középen a vérszerződés a hét vezérrel, bámulatosan szép kivittel, minden részlet benediktinusi szorgalommal, gyönyörűen kidolgozva; a személyek — meglepő szép plastikai csoportozatban — igazán tableaux! — A fegyverek, a ruhák szövete, a legkisebb részletekig, ezer színben, ezer váltó-

zatban beleégetve. Alatta egy csatajelenet. Tetőzetén a párkányzat — a la Lucca de la Robbia — cserlevél-füzér makkokkal.

Ez halvány leírása e remekműnek.

Egy híres olasz festő e szavakkal mutatta be egyszer magát: *anche io sono pittore!* — Bánffy Ádám akár a berlini kongresszus előtt is büszkén elmondhatná: *é n is fa z e k a s v a g y o k !*

* *

*

Menjünk a műhelybe. — Szeretném oldalba lökni azt az építész, aki a feljáró lépcsőzetet *f u n d á l t a*. — Sötét, tekervényes, meredek, lépcsői szűkek, egyenetlenek. Bebotorkázunk; » *p e n n á s e m b e r e m* « akkorát zökken, tudom megérzi a héten.

Tágas, nagy, világos terem, művészi rendetlenségben össze-vissza hányva benne minden, mint vándor-színész nő szobájában, — üdv és testvériség a ritka kivételeknek! — asztalos-padok, vastag dió- és tölgyfa-darabok és deszkák; cigánypurdénak öltöztetett mintabáb, madárijesztő kalappal a fején, rongyos ingben, lyukas tarisznyával, egyik lábán bocskor, a másikon egy rózsa bakkancs, valóságos ágról-szakadt mór; megkezdett, vagy már bevégzett Pallisy-tálak, kígyóval, békával,

rákkal, gyíkokkal, csigákkal, kagylókkal, vízi növények levelein és virágain.

Egyik tálat megpillantva, bámulatom kitört:

— Maga túlsz Pallisy Bernárdon!

— Háromszáz esztendővel vagyok fiatalabb nála.

. . . . De sok van e szavakkal mondva!
 — Háromszáz évi törekvés, háromszáz évi előhaladás, küzdelmek, találmányok, fölfedezések, tudományok századai. — Shakspeare, Michel Angelo, Pallisy, Cromwell, Voltaire, Descart, Washington, Franklin, Mirabeau, Robespierre, Schiller, Foulton, Watt és Hugo Victor! . . . a protestantismus, a conventió, a júliusi napok, 1848 — az olasz egység, 4. szeptember, Roma capitale, a Commune és Bismarck, óra-tolvaj németéivel, Plevna és Andrássy; Loris-Melikoff és a »fekete asszonyt.«

Magyar kupák, kidomborult kürtös Lellel, az utolsó nótát fújva — németnek, s buzogányos Árpáddal a másik; nürnbergi mázos-edények, a cigánypurdé a fenti mintázat szerint. Megkezdett mű asztalost munkák, faragványos karszékek, támla- és ülőszékek, óriási urnák és vázák terra cottából, s egy remek mű, mely Árpádot ábrázolja, amint

Zalán követeit fogadja Alpár mezején, a nagy kemence másik közép-betéteül szánva.

Csillár helyett egy »romlásnak indult« óriási sas csüng alá a boltozatról, — nagyon emlékeztet arra a bizonyos kétféjűre. A pondró benne, molyoktól megkopasztva, szárnytollai hullanak . . . mint Lombardia, Velence, Frankfurt am Main, Rastadt és Maintz; de »él Bosznia, áll Andrássy még!« »Felix Austria nube!« »A. E. I O. U. « Austria est imperator orbis universae! — Vagy ha a másik variációja tetszik: Austria erit in orbe ultima!...

* *

*

Könnyű volt Benvenuto Cellinininek, mellette volt Ascanio; Raphael mellett Giulio Romano. Andrea de Salerno; Tiziannak legkönnyebb, Paolo Veronesevel, Tintorettoval.

Lássuk kikkel dolgoztat Bánffy!

Lengyel úr zsidó nélkül, magyar úr német nélkül, falun ritkán van el; s ha kérdi az ember: honnét jött? — rendesen azt mondják rá: került! — mint mikor a betyárt vallatták, hol vette a lovát, azt felelte: hát — a k a d t!

Leopold Kaffer, születéshelye általam nem tudatik. Ki tudná mindazon helyeket,

ahol német születik?! Művészetre nem aspirál, a hírnevet megveti, közönséges »tischler g'selle«-nek tartja magát; a szót drágán adja, tán nagyapja Carthausi volt. Nap-hosszat ott van padja mellett; fűrészes, gyalu a kezében, bagó a szájában, szívében pedig meglehet szerelem, valami teletalpú Gretchen iránt, ott valahol Pomerániában, a krumpli hazájában. A rendőrségi körösvényekben gyakran mint főbűn, ez áll: »Írni, olvasni tud.« Kaffer úr a műhely pennás embere, mivelhogy k o n y í t az íráshoz.

Vannak kivételes talajok, ahol különlegességek teremnek. Csetneken a muskotálydohány, Gálócson ugyanaz; Angorában, ember, állat: kondor; a szathmármegyei sváb gyalogbodza-gyümölcs-lekvárt eszik, (na, ez ugyan épen úgy p á s z o l ide, mint szemre az ököl) Deésfalván mindenki fazekas és, nemes ember, n o b i l i s e t f i g u l u s .

Nemes és nemzetes L a k a t o s E s t á n uram deésfalvi nemes úr és fazekas. A sárgaföld agyagos lévén, azért issza le magát gyakran a sárgaföldig. Ha k a p a t o s , kérkedik, mint Kakaska. .Kakaska az aki!... Kakaska Így, Kakaska úgy! . . . Kakaskának van pénze! . . . Lakatos Están — ilyenkor P e s t a — húzatja: »A c s a p u t c á n véges, véges végig!« azt az árván keservest. Szük

az utca, tág a torok, cigányok elől, Pesta — pattogtatva: ujjuhjuh! — utánok, nagy a vígság Válaszúton végig, csak a nótát huzza keservesen a boncidai banda. Ha kiábrándul: fait accompli-nak veszi a dolgot, mintha semmi sem történt volna, s gyúrja, tapossa az agyagot. Nagy mestere a medvés dohánytartóknak s a sípfarkú madaraknak. Mikor utóleri az inspiratio: tízvedres fazekat csinál, s bámulja azt, de jobban önmagát. Sok ám az egy embertől! Bölcs, mint Diogenes, csakhogy fényes nappal nem keresi lámpással az embert. Tudja, hogy úgy sem .kapna, s nem vesztegeti rá az idejét; nem nagyravágyó, s kevés igényű a maga egyszerűségében. Bölcsészeti rendszerének alapelve ez: míg az oláhnak — legyen bár római — egy kupa fuszujkája van, azt a markában meg nem főzheti, annak fazék kell. Ahol nemzetes Lakatos Están: ott a fazék; gajdosan vagy józanon: megélek én a jég hátán is. Miért ne innám hát, ha jól esik?! Igaza van!

Kirapián Juon, alias Mezeijános, »vir fortissimus«, a műhely gyöngye, az atelier elefántcsontból való tornya; prototypusa a magyar csiszliknek. Shakspeare mészárososságon kezdte s végezte a halhatatlanságnál. Michelet nyomdász volt s írta örökbecsű

műveit; Murat kukta volt, s a »két Sicilia« királya lett . . . Kitupían Juon lovász volt Drágban, ma műasztalos Válaszúton; gyalult magának egy pár házat Drágban, most — mint mondja — naturalista. Mezei úr fején hálósipka, lábain pántofli, keblében önérzet és büszkeség. Olvasni nem tud, az írást mellőzi; se szüksége, se ideje rá; egész nap kopácsol, mint a harkály, s beszél ha van kinek. Beszéde ékes és válogatott, napokig elhallgatnám. Kitételeit jól alkalmazza, műszavakat teremt, külön szótára van a maga használatára, mint volt a francia trónörökösnek, — ad u s u m D e l p h i n i.

De — minthogy többet ér egy példa, mint tíz magyarázat, — álljon itt a híres férfúnak egy rövid műismeretése, saját szavai után feljegyezve.

— Mikor a méltsás báró úr a nagy kemencéhez fogott, nölinbelgáfe (Norinbergá)-ból hozatta a mustrát; látja az úr, chen e' . . . de bizony eleimén sehogysem intermált, (??) de bezzeg azután. Látta az úr a nagy kemen-cét, ugy-e? na! — micsoda krúpiák (Gruppe) vannak azon! Ez a nölinbelgákból való mustra, csak vályogvetés ahhoz képest. (Na, hiszen ebben igaza is van!) Aztán látta a közepén azt a krupiát . . .

— Ugyan kérem, nem tudná megmon-

dani: micsoda csata van ott ábrázolva? —
vág közbe egy kérdés.

— A pozsonyi keresztés-háború (?!?) — felel rá zavarba hozhatlan bizonyossággal és phlegmával a művész úr, s folytatja: na hát kérem, ott minden figurának tisztán ki van ábrázolva a milikája (mimika). Hanem a káriákal (caryatid) megjártuk; eleintén az se soniperdált, (?!?) de azután csak kitapogattuk annak is a fortélyát. Hát ilyen májorikát (majolica) látott-e már az úr? meg otténg azt a nagy úrnak valót (urna) látja? na hát nem nagyszerű?

Persze, az illető nem látott, nem hallott semmit és dicsért mindent, amire különben talált is elég okot; közben bámuló csodálatos és elismerésének hízelgő kifejezésével nézett a tudós magyarázóra.

— Ugyan kérem, hát ez mi lesz? — kérdik végül Mezey urat, egy nagy ajtó-homlokzat alapjára mutatva.

— Hm, ez lesz a nagy ajtón a pápalika (?!)(portale?)

Körülvezet a teremben, apróra megmagyaráz mindent; persze, az ő saját rendszere szerint; megmutogatja a szerszámokat, mit mivel, hogyan kell csinálni és sűrűn vegyíti közbe talentumos megjegyzéseit.

Végül megmutatja a műteremben levő kis régi könyvtárt és egy régi fuvolát, mint a Bánffy gubernátor tárgyait; amiről aztán utóbb kisül, hogy egyetlen egy darab sem volt soha a jó gubernátoré.

S aztán mikor jól kibeszélte magát és a hallgató nem állhatja meg, hogy csodálva ne nézzen a nagy naturalistára és bámulatát újólag még élénkebben ki ne fejezze, akkor a derék férfiú, szerényen, de önérzettel csak annyit felel!

— Szó ami szó, a méltság báró rimonóját (renommé) én s z e r e z t e m .

Fényképeztette magát a Bánffy által készített karosszéken térdepelve, a híres szekrényhez könyökölve. — Azt szokta rá mondani: ha meghalok is, legalább ez a linimentum (monumentum) megmarad! -----

Soha nem beszélhetek úgy vele, hogy eszembe ne jusson Goethe »F a u s t«-jának egy jelenete. Faust bús mélasággal eltöprengedik, előszámlálja: mit és mennyit tanult, meleg fáradozással, kitartó türelemmel, éveken keresztül, éjt nappá téve, örökös tanulás, folytonos küzdelemmel, szorgalommal, olvasás, írás, gondolkozás, kutatás közt, s végre kétségbeesve kiált fel:

L á t o m , h o g y t u d n u n k s e m m i t n e m l e h e t !

E közben jön Wagner, a famulus, a filiszter, a nyárspolgár, a tudákos szolga, s azt mondja önmagának, büszke önhittséggel, kérkedő meglepéssel:

— Sokat tudok, az igaz; de hát még a sok se minden!

Milyen igaz a Faust töprengése; minél többet tanulunk, annál inkább belátjuk, hogy semmit sem tudunk. — Boldogok a „Wagnerék“, kiknek száma — légió!

* *

*

Különös, hogy ennek az én Bánffy barátomnak minden sikerül, kivéven a nyúltenyésztést; ebben Bertók volt a csíkban.

Gyönyörű méhészete, nagyszerű dinnyészete, jó faj ménese van.

Méhei deszkabódékba vannak bezárva, a méhek szabadon, kényök-kedvök szerint járhatnak ki s be, szedhetik a mézet, viaszról gazdájok gondoskodik, mesterségesen készült lépet rakván kaptárjaikba, s így — tudományos kiszámítással csalja az ártatlan szárnyas bogarakat. A méhek ellenségei, vagy — jobban mondva — a méz barátjai, nem hathatnak be, s ők dolgozhatnak munkás szorgalommal; az egerek künn cincognak, a róka megkerüli a méhest s lekonyult farkkal el-

somfordálva dünnyögi: s a v a n y ú a z Á d á m ú r m é z e !

. . . Majdnem minden államnak, minden dynastiának meg voltak jelképes állatai; az angol oroszán és unicornis, egyszarvú; a velencei köztársaság szárnyas oroszánja; a muszka sas, szent Györggyel a hasában; az osztrák kétfajú sas, több gyomorral; a nápolyi szabadon száguldó ló, mígnem a spanyol zablát s kantárt tett fejére, melyeket aztán Masaniello lerántott; az Egyesült Államok sássá; Indiának fehér elefántja; Chinának sárkánya; s a monakkói hercegségnek forogva repülő b í r b i c s e s v é s z m a d a r a .

Első Napoleon az összetördelt fehér liliomokra hevert, ő a méheket választá állatjául, s koronázási palástjára arany méheket himeztetett; — jött a másik, a k i c s i , a s e d á n i t ö r p e , s f e l e l e v e n i t é a z e l s ő m é h e i t ; — ezekről mondja Hugo Victor megvető sarcasmussal: »repüljetekek el e k ö p ö n y e g r ő l ! «

Tizennyolc holdas dinnyeföld, a c h n e - b a t h és p r e s c o u t cantaloup dinnyével bevetve; mint óriási malac-csorda, oly sűrűen hevernek nyáron a dinnyék a frissen tört fekete homok-gyepen.

A pozsonyi országgyűlésen az árvavármegei követ hencegő kérdésével beszél, hogy

mekkora terjedelmes földbirtokok terülnek el egy tagban az ő megyéjében; várta a meglepetés álmétkodó kitörését; a biharországi követ azt kérdi:

— Mennyi az a birtok?

— Ájáj! sok az nágyon!

— De mégis hány hold lehet?

— Bizon, h á r á m s z á z á n i z s f é j ü l !

— Hm, Tiszának Biharban harmincezer holdja van!

A tót svihák flegmával azt feleli erre:

— N á , h i s z á z t i s v á l á m i t !

Tizenyolc hold dinnyeföld! . . . á z t i s v á l á m i t !

Egy keleti költő azt mondja: »az isten két tökéletes szépséget alkotott az állatok közt, a szép asszonyt és a szép lovat, de én még nem láttam tökéletest.« — Meglehet, költőnk fiatalon halt el, és kifogyott az időből; aztán különben is a fogalomtól függ minden. A társadalom *conventionalis* szabályokon alapszik, minden törvénynek helyszínezete van; az *aesthetikának*, a festészetnek és szobrászatnak pedig különösen.

Ami nálunk ragyogó szép, az a zulu-kaffereknél lehet hogy ocsmány. Miss Pastрана a majmok közt bálkirályné lett volna. — Maga a szépség fogalma is változik az

idővel; így vagyunk a lovakra nézve is. A divat dönt, s annak nincsen logikája.

Nagyapám, a Trencsúmbán kosfejű spanyol lovat szerette, gyermekkoromban halottam e ló járását dicsérve mondani: úgy szedte és emelte a lábait, hogy Kolozsvárit a középutcán egy óráig ment végig! — Apám már félvér angol lovakat tenyésztett s magam is bomlottam a zsibói ménes után; mikor suhanc koromban a Brutus tetejére kaphattam, szűk volt nekem a világ. Most — kaszáspók ló kell s verseny futó ló annak is, ki térdig érő sárban szalad a csőd előtt.

A válaszüti ménesben azt szeretem, hogy a középuton jár s a kaszáspók-lovat keresztezi keresztespók-lóval. Testet ad s lábakat rövidít.

De — nekem is be van már fogva; ideje, hogy haladjunk tovább.

Áldja meg az isten e ház lakóit!

* *

*

B o n c i k a elmarad a Kis-Szatnoson túl.

Azt mondják: »a közmondások, példabeszédek és jeles mondatok: a nemzetek bölcsessége.« Az én kedves jó öreg Dugonics Andrásom könyvéből tanultam: »B o n c i d á t ó l H e n c i d á i g m i n d l e v e s.« Hogy mi kor volt ez a leves-ár? arról hallgat az írás;

de jó. hogy a Szamos nincsen szabályozva, elvitte volna Deést a c o n s o m m é -áradat.

Történetileg nevezetes hely, szomorú emlékek a múltak homályából. Teleki Mihály uram praktikái és Bánffy Dénes uram intrigái közt, a részeges Apaffy Mihály ő nagysága, alkudozva némettel, törökkel, franciával, fetrengve a sárga földön, hente-regve a szégyen gyalázatjában. »N o l i t e credere principibus, non est fides in illis!«

A legszebb park, Erdélynek országában; fenyvesek, a mezőség Antilibanonján.

Itassunk meg a »Sátor«-ban.

»E i n t r e u e r K n e c h t w a r F r i d o l i n «! — nincsen többé: ott van ő a Fridolinok közt, a hűséges cselédek pantheonjában.

Erről jut egy adoma az eszembe.

Asztal körül ült a család, gyermekek, unokák, rokonok és barátok, a tiszteletes, a rekt' uram és a familiaresek. László napját ülték. A gazda — régi jó táblabíró a régi jó időkből — az asztalfőn. Malacsültet hordtak makarónival s pulykapecsenyét vöröskáposztával, közben töltögették az infusoriumot; a pohárköszöntés nagyban folyt; hiába, magyar emberek vagyunk. János, a vén huszár szolgált s tipegett-topogott az

asztal körül. Szóba jött a mai világ, s panasz a mai rász cselédekre.

— Vájjon kedves urambátyám, hol vannak most azok a régi jó cselédek? — kérdi László urat a társaság egy fiatalabb tagja.

— Bizony nem tudom én azt, kedves öcsém.

— Megmondhatom-e én tekintetes uram? — kérdi egész confidentiával az öreg János.

— Lehet! — mondja neki László úr.

— Hát, kérem alássan, mind ott vannak azok a régi jó cselédek, ahol azok a régi jó urak; csak mi ketten vagyunk még meg a tekintetes úrral

— Ilyen cselédje volt Fridolin, a Jósikáknak. Mint cseh jáger, hűségesen szolgálta nemcsak gazdáját, de egész pereputyját; gazdájának komornyikja, vadászpajtása, gyermekeinek szárazdajkája volt. Eredeti, tipikus alak, roppant torzonborz szakállal és bajuszszal; egy kis összeget takarított meg magának, elvette a német szobaleányt s beállt vendéglősnek a »Sátor«-ba.

Szenvedélyes vadász volt; az étterem falai rakva voltak vadászképekkel, szarvas-, dámvad- s őz-agancsokkal s a Jósika nemzetiség fiú- és leány-arcképeivel. Úgy beleélte magát gazdája családjába, hogy végre elhittette magával, hogy ő is tagja s kiegészítő

része a famíliának; a grófnőt csak úgy hívta, hogy: Adél, a bárót: Lajos, a kancellárt: Samu s a tábornokot: Jánkerli.

Ritkán mentem el arra, hogy be ne nézzek hozzá; engem különben nagyon szeretett.

Szenvedélyes tyúk-tenyésztő volt; azokat a kopaszfejű majorságokat ő telepítette meg; s erre nagyon büszke volt. Kakasainak ismert neveket adott.

Egyszer Jókaival szálltam be hozzá s reggeli után mondom:

— Te, Móric! kérdezd meg az öregtől, hogy hívják azt a nagy fehér kakast.

Megkérde; Fridolin elkezdett nevetni s végre röhögésbe menve, azt felelte:

— Teleki Sándornak.

— Miért?

— Hát nem látni: meg van épen olyan fehér, olyan veres, olyan kopasz; csupa *photographie* — *kakasban*.

Az országúttól balra esik *Kendilóna*.

Lovaim be akarnak csapni az országútról, oda vannak már szokva. De most nem hajtok be, mert üres a ház; az anya Kolozsvárit van s beteg anyámat ápolja; áldja meg az isten értté! — A tündérleányok, tündér-újjakkal, tündérdolgokat művelnek Párisban.

— Várjuk a tavaszt s visszahozza őket is a kikelet, meg a fecskemadár.

N a g y - I k l ó d , posta-állomás. Azt hinned Jeruzsálemben vagy Mármarosban vagy, úgy hemzseg benne az — izraelita. A posta is kóser s szombaton a levelek is sábeszelnek. Itt székel — a K h e p e s - család.

D e n g e l e g , ennek a falunak az a jó tulajdonsága van, hogy nem kell rajta keresztülnenni; csak érinti az ember, mint suhogó az ostorhegyes lovat.

A k é r ő i f ü r d ő Baden - Badenje, a »C s e r e p e s« meg Tivolija Szamos-Ujvárnak.

* *

*

S z a m o s - U j v á r. Ha Erzsébetváros Medinája, úgy Szamos-Ujvár okvetlenül Mekkája az Erdélyben lakó örményeknek.

Gyermekségem óta szeretem az örményeket, annyira, hogy bátran megválaszthatnának dísz-örménynek.

Apám gazdaságában szenvedélylyel foglalkozott az állattenyésztéssel. I.ovai, juhaitűnőek voltak; gulyája még akkor Erdélyben az egyedüli; az állattárlaton a sármási szarvasmarha nem versenyezhetett díjra, oklevéllel volt elismerve fölénye. Állatte-

nyésztés mellett marhakereskedést is folytatótt, vásárokra járt, szedte az ökröket, teheneket s kihizlalva hajtatta Nagy-Kátára, Pestre, Becsbe s gyakran maga is kísért a sérű falkát; gondviselői mindig örmények voltak.

De jól emlékszem Dájbukát Kajetánra s Korbuly Karácsonra! Mennyi sok jó órát szereztek ezek nekem, gyermeknek.

Kajetán bácsi zömök, törpe, vastag alak, kurta lábakkal, izmos szőrös kezekkel, kidomborult mellel, széles vállakkal, valóságos ember-pecek.

Karácson bácsi hosszú, vékony, száraz ember, beesett mellel, hosszúra hagyott hajjal, vastag, egybenőtt szemöldökkel, nyírott szakállal, képmásán boldog zsidónak.

Soha nem jöttek be kúriánkba a nélkül, hogy nekem valamit ne hoztak volna; pogácsát, gyümölcsöt, ostort, játékszert, szóval mindenféle vásárfiát. Ha kimentünk a hódájba megnézni vagy sózni a jószágot, titkolózva loptak valamit a markomba, ha egyebet nem: egy darab máiót; a gyermek mindig éhes s milyen jól esik a tiltott gyümölcs, ha mindjárt csak kukorica-kenyér is. Ha megszökhettem szem elől, bementem a pajtába, kikötöttem valamelyikőjüknek a lovát s szőrén vágattam rajta a gyepen, hegyre

föl, lejtön le; ha észrevették apám vagy nevelóm s dorgálni kezdtek vásottságomért, ők interveniáltak s meg volt a pardon. Nem volt nekem több olyan két emberem, mint Kajetán és Karácson bácsi! Apám folyvást beszélt örményül, engem is oktatótt Karácson bácsi s tán sokra vittem volna, de kiütött a nagy kolera s beköltöztünk Kolozsvárra. Isten veled sérű, garám, akol, ti zöld hegyek, huruba, putri; isten v e l e d kukoricakenyér és örmény nyelv! . . .

Szeretem az örmény fajt, mert szívvel-lélekkel magyar. Rajong a földért s szereti a hazát, — minden nemzetiségek közül az egyedüli, mely él velünk s meghalna értünk; szorgalmatos, takarékos, vállalkozó, vendégszerető nép, — pártolója irodalmunknak, művészetünknek, — bátor katona. — Szabadságharcunk történetében ott állanak: Kiss. Ernő, Czecz János, Gorove Antal, Hankovics György és még hányan. — Az 1848—49-iki erdélyi hadjáratban minden nemzetiségből került ki ellenünk kém, de örmény egysem! — Bírunk közülök államférfiakat, magas hivatalnokokat, jeles írókat, nyelvünk az ő nyelvök, szokásaik ugyanazok, nem tekintenek Erze rum felé — s »e földön kívül nincsen számu kra hely!«

Sohasem fogom feledni azt a fogadtatást,

melyben 1848 végén Szamos-Ujvártt részesültünk. A rajongás őrjöngésbe ment át s láttam örményt, aki a Mátyás-husár lovának a lábát csókolta.

Ezen fogadtatás nagy befolyással volt Bem vezérünkre. Deesen jövének keresztül, ott meglehetősen hidegen fogadtak bennünket; emlékekben voltak még K a t o n a Miklós g y á s z m a g y a r j a i, a lándsások h e d s i r á j a, az ezer sváb lovas v e s d - e l - m a g a d j a s a z a g y o r s v o n a t, mely emberlábon Deéstől Nagybányáig 12 mértföldet repült egy nap alatt.

Szamos Újvár nem látta e csillaghullást és bízott csillagunkban s fogadtak bennünket, mint az írásbeli apa megtért tékozló fiát, leölvén számunkra a hízott — kecskét.

— Ezek jó emberek! — mondá az öreg vezér Czecznek — köszönje meg nevemben egy napi-parancsban szíves vendégszeretetöket. Ha az örmények így fogadnak bennünket, mi lesz még majd a Székelyföldön!

A magyarnak jellemében van egy saját-szerű vonás: egy nemzetbeli sem tud a külföldön honfitársával való találkozásán annyira örülni, mint a magyar. Fogadni mernék, hogy ahányszor Csanády Sándor Tisza Kálmánnal a külföldön találkozik: annyiszor ölelik egy-

mást agyon. S ez megvan a magyar örményben is.

Erre is mondhatok egy példát.

Velencében voltam. Úgy szerettem én azt a vízen alvó várost, Adria gyöngyét, a dogék hazáját, ragyogva a múltak fényétől, árnyékban a jelen mostohaságában; város, melyben vízen-szárazon mindenhova el lehet jutni, s bárhova mégy, mindenütt utadat állja egy történeti emlék. Ellentétek földje, születéshelye Fallierinek s a két Foscarinak, a középkor fénylő napja a gyanakodás éjeiében; a tízek tanácsa a sóhajok hidja mögött, s Manin zászlója a szárnyas oroszlánon.

Olaszország független lett és szabad, csak két város nyögött még: Róma és Velence; Róma hitt, Velence remélt; de eljött a szabadulás napja, a reménység szívárványának iveretén s én is Velencébe mehettem.

Itt élveztem egy télen át a dolce far niente gondtalanságát, elmerengék a semmittevésben. Velence a történelem nyitott könyve; nem kell azt lapozni, az ember álmódóva tanul belőle s ez álom fölébred emlékezetünkben és megfogamzik agyunkban.

Egy híres utazó azt tanácsolja: ha idegen városba érsz s a helyszínét akarod ismereni, menj föl egy magas toronyba, nézz

körül s emlékedbe vésődik a város s a vidék egész térképe. Velencében én gyakran tévék így.

— Miféle kis sziget az ottan? — kérdem egyszer ciceronémtól.

— Sant Lazzaro, az örmény papok kolostora.

— Menjünk oda!

Fekete gondolánk hasítja a kék vizet s kiköténk a szigeten. Nem valánk Velencében, nem valánk Velence környékén. A negyedórái út átvarázsolt Keletre, Kis-Ázsiának' valamely oázisába, a Zacharia vize mellé. Sugár, magas cyprus-fák mélabús szomorgással hajlongtak, damaskusi rózsák virítva illatoztak, minden fénylett a tisztaságtól s az egész bizonyos őrien tál is jelleget hordott magán.

1816-ban Melchisar örménybarát alapította a kolostort, melyben nagyszerű nyomda van orientális betűkkel, könyvtára rakva örmény kéziratokkal, bibliák minden korból, minden nyelven, imakönyvek 32 nyelven, egy valóságos kitűnő kis orientális múzeum. Lord Byron itt tanulta a keleti nyelveket s különösen épen az örmény nyelvet.

. . . Ha egy lángésznek, vagy egy nagy embernek a neve tollam hegyére jön, nehezen állom meg, hogyne vágjak egy varga-

betűt; kitérek, s ez az én nagy hibám; de szolgáljon mentésemül az, amit már más alkalommal is kijelentettem, hogy — soraim nem követelőzőik; csevegek, s adom magamat és prózámát úgy, amilyen vagyok; csakis u n a l m a s n a k lenni irtózom.

Byron György, e fantasztikus, meseszerű, legendái alak, telve szívvel, szeretettel, gyűlölettel és gúnnyal, költője a szerelemnek, a kicsapongó kéjnek, írója »Don Juan«-nak s maga is Don Juan; száműzve magát hazájából, melyet szeretett és utált; elhagyván nejét, leánykáját, kiket imádott, s nem tudott velők élni, utazva a világban, kalandokat hajhászva, s megpihenni a szőke olasz nő patyolat-karjai közt; lordnak születve, arisztokratikus elvekkel és hajlammal, s meghalni Missolonghi falai közt a görög szabadságért; »M a n f r é d«-et írva, ki felejteni akar, felejteni mindent, mit emberszív érez, mit emberfő gondol, s mégis: vadászni a szerelmet, mely csordultig tölti a szívet s mámorba ejti az agyat; »C h i l d - H a r o l d« »L a r a«, a »K o r z á r«, a »G i a u r« költője, ott a viareggioi homokon Shelley hulláját égetve; apollói termettel, antoniusi arccal és — ferde, sánta lábakkal!!

Egy fiatal pap előzékeny készséggel mutogatá meg a szigetke nevezetességeit. —

Mikor távozni készültem, egy könyvet tett elém, s kért, írnam be nevemet. Beírtam, ő egy futó pillantást vetett a lapra, melyen nevem s állapotom m a g y a r u l volt írva; szemei kigyuladtak, arca kipirult s lángolt az örömtől.

—Ön magyar? — kérde bámulattal s szemeiben könycsepp csillogott; én is m a g y a r v a g y o k ! s ismerem önt híreből.

Úgy örvendett, mintha édesatyja karjaiban lett volna. Felvitt cellájába; bemutatott a kolostor főnökének, egyenkint minden papnak; megvendégeltek, megembereltek, szállást ajánlottak fel, nem akartak elereszteni.

—Családommal vagyok Velencében; — mondám, s csakis ezen okadatolásnak engedtek, elhalmoztak szívességgel, csemegékkal s nyomtatványokkal

Ma köszönöm meg önnek, főtisztelendő Csiky Lukács úr, Erzsébetvárosban.

* *

*

Az országút nem visz be Szamosujvárra s a város elmarad jobbra. — Mi az oka e kikerülésnek?

Sokat vartyognak a rász nyelvek, de ki adna hitelt a rágalomnak? — Emberszólás nem kenyerem.

Azt mondják: Szamosujvártt sok szép asszony van; és ez igaz! — S azt mondják: e város lakói vásárokbá járó kereskedő nép, kiknek sokat kell utazni; és ez is igaz! — Aki sokat utazik, keveset van otthon; ez is szent igaz! — A család egyedül, a férj távol, vásárban, vagy künn a hodájban a göbölynél, vagy hajtóban felfelé a lábasjósággal; — a katonaság országúton jár s gyakran állomásozik is. — Egy francia példaszó azt mondja: »távol tőlem: messze szíve mtől!« — egy diák meg azt, hogy »alkalom csinálj a atólvajt!« Azért nem visz be az országút Szamosujvárra.

— Nem mondtam semmit!

* *

*

Belizár vakon koldult: »datobulum!« — Béla király ínségben, hazátlanul bujdosott; »puszta Béla udvara!« — Szapáry húzta az ekét, sírva szántván hazája földét; Thököly korcsmáros volt Bythiniában, Nikomédiában, hol Arianus született s Hannibal meghalt; Lajos Fülöp leckeadásból élt Helvetiában; hány dúsgazdag zsidó és keresztény bankár jutott már végnyomorra? Rám is nehezülhet a sors keze, s ha valaha bekövetkeznék — mitől isten mentsen! — meg nem

állnék Szamosujvárig. El fognak ott engem tartani, s nem fogok éhezni, amíg hurutleves, angadzsabur, bozsonyica, piláf, dalauzi lesz. — Már pedig ezek addig fognak tartani: »míg az égen egy ragyogó csillag lesz!«

* *

*

Közeledünk a kitűzött cél felé. — A tetőről látszanak már a Nagy-Szamos völgyének hegláncolatai; nem érünk falvakat, nem megyünk, helységekben keresztül; az érdekes helyek jobbra-balra maradnak.

Mikola, búcsújáró hely, székhelye az oláh szentek fesztészeti iskolájának; mit Pisa, Bologna, Firenze, Venetia, Düsseldorf: — »skuola di Mikola.«

Szent-Benedek, hegyre építve, elszigetelt templomával s régi tornyos kastélyllyal.

Balra Deésakna, sóbányaival.

Felhajtunk a hágó ormára, s előttünk terül el a Nagy-Szamos völgye.

* *

*

Van Európában egynéhány híres, nevezetes hely, melynek láthatása után minden utas vágyódik; az utazási kalauz-könyvek

telve vannak velök, szépségök meglepő s látásuk bámulattal tölt el.

Ilyen Nabresina, Adria kék tengere fölött, élénk tárulva a Litorale és a venencei tartomány. Ilyen Lissabon, hegyen, amphitheatrumban építve, a hegyek ormain ezer számban a forgó szélmalomok, s alant a Tájó folyam. — Ilyen Cintra, kőszirtek aljában, melyekből dús források omlanak; növényzete oly nagyszerűen gazdag, hogy aki egyszer látta, nem fogja feledni többé; s az óriás szirt-tetőn Paena, a Braganzák sasfészke. — Ilyen Genua, a Közép-tenger csodája, márványpalotáival, a Dór iák és Columbus hazája. — Ilyen Konstantinápoly, háromezer minaretjével, Stambul, Pera, Galatha, Scuttari városrészeivel, egy város, két világrészen építve, óriás kötjel Európa és Ázsia közt, előttünk a Márvány-tenger, az Arany szarv, a Phánár b a k c s i, a Bosporus és Scuttari hegyei, mélabús ciprus-erdőkkel. — De mindezeknél meglepőbb, az Appeninen keresztülvezető tünél, az alexandria-genuai úton, Ponte decimo állomásnál; innen felől tél van, a hó magasan áll és fagy, az ég szürkén ködös s a fellegek járnak, a növényélet északot jelez, a leveletlen cser-, tölgy- és bükkerdők aljain, a hó felett, lehullott száraz, sárga levelek borítják

a földet, nyírfák fehérlelek a szirtek közül, s az ember didereg: egyszer csak a gőzmozdony elfűttyenti magát, a kőszénfüst becsapódik a waggonokba, sötét éj lesz, s rohanunk nagy sebesen; néhány percet haladva, kezd világosodni, a füst eloszlik, a gőzbi-valynak még két ugrás, s előttünk egy elbűvölő látvány . . . Hátterben a tenger, ameddig csak emberi szem elláthat; virágzó és gyümölcsessel rakott narancs- és citromfák ezrei, myrthus, rhododendron, kamélia, magnolia és babérfák, pompás színvegyületben; paloták, kastélyok, villák, egyes gunyhók, népes falvak, és kis városok a térségen; a nap fényesen ragyog, sugarai kékes-szürkén világítják az elragadó szép tájéket, az üde levegőt tele tüdővel szívjuk magunkba. Öt perc alatt, a télből a tavaszba utazánk.

.....Előttünk fekszik D e é s városa!

**

*

Egy útjelző tudunkra adja, hogy nemes »De és, rendezett tanácsú város« extra muos-ában vagyunk. — A zsidó publikánus meg vámol a kövezetért s azon előnyért, hogy kocsink nagyokat zökkenhet a habarékos kátyúkban.

»A nemzet minden kívánsága teljesült!« ... A kincstári méntelep épületeinek kapui, ajtói, de sőt kerítései is — nemzeti színre vannak festve! — Lelkesülhet a magyar, a zöld, fehér és »kék« trikolor látásán; imitt-amott ugyan ki-kikacsingat a sárga-fekete, emlékül a múltból, s intő például a jövőre.

Unalmas fészek e város, mintha csak — vezércikk lenne — — Hegedűs Sándor tól.

Különben van két nevezetessége is: egy régi ősi szokás, meg egy történelmi hazugság.

Bolondulok a régi szokások után! — s bámulom Angliát, mely ebben nagyon erős. A lordok házának elnöke tna is gyapjúzsákon ül; Guy-Fax, több század előtt légben akarta röpíteni a parlamentet, s ez irtózatos merénylet évforduló napján ma is küldöttség megy le az országház pincéjébe, megnézni: vájjon valami mai Guy-Fax nem rakott-e le dynamitot? — A »bírákok« hosszú prémes palástot viselnek, s nagy fehér paróka alól ítélnék eleveneket és holtakat. A lord-mayor előtt hatalmának jelvényeit és a hóhérbárdot viszik. A skót nagy uraknál a nadrágtalan csimpolyás dudál, míg asztalhoz ülnek. A királyné nem mehet be London-Citybe, a lord mayor engedelmé nélkül, aki a

Temple-Bar kulcsait hozza elébe; kulcsait azon kapunak, melynek ajtait már régesrégén megette az idő és a szű.

Deésnek is van ilyenmű ősrégi szokása: a polgári capistrák. Reggel és este a toronyban megverik a dobot, fölkelteni vagy lefektetni — Deés várának őrségét (!)

Vájjon nem származnak e perfid Albionból?!

* *

Van nekem egy igen kedves barátom, akit lelkemből tisztetek és szeretek: Szabó Károly, kolozsvári egyetemi tanár. Sohasem lehet az ember egy vele, hogy valamit ne tanulna tőle; s az a megnyerő modor, az a sajtóságos eleven színezet, melylyel valamit előad, a katedrán vagy a vendéglő asztala mellett, egyaránt magához vonzza hallgatóit, tisztelőit; szép kék szemei csillognak s szikráznak az észről és szellemtől; kérdéseinkre gyöngéd készséggel felel, s élceivel világít, felderít.

— Ugyan Károly bácsi! — mondám egyszer neki, — maga írta a »Vezérek korát«, s azt az időt senki nem ismeri magánál jobban, mondja csak kérem: hogyan volt az, mikor magyar eleink bejöttek, megállá-

podtak Deésnél, s meglepetve a hely szépségétől (!) a vidék nagyszerűségétől, a kigyózó Szamos folyásától, bámulatukban felkiáltának, még pedig háromszor: D e u s !

D e u s ! D e u s ! — — és innen lőn: D e é s.

— Hát aztán hiszi ön ezt a bolondot!

— Hisz épen azért kérdem, hogy higyjem-e?

Károly bácsi megcsóválja egyszer-kétszer a fejét, ami nála a türelmetlenségnek a jele, s szinte belemelegedve mondja:

— Ezt a mesét bizonyosan valami obscurus barát találta ki a középkorban! — Mert ugyan kérem, fel lehet-e azt józan észszel tenni, hogy azok az Ázsiából bevándorolt vad magyarok, scythák, hunnok, avarok, az a vándorolva bujdosó, verekedve foglaló harcias nép, kik nyergök alatt puhították a nyers húst, kiknek mythológiájok alig volt, — hogy azok ott valami vallásos érzelemben törjenek ki, mint a zarándokok Jeruzsálem, vagy a h a d z s i k Mekka látásakor. — Azután meg buzogányos Árpád, kürtös Lehel, kacagányos Tuhut és a többi, honnét tudtak volna de á k u l ? ! Meg mit is kerestek volna ők Deésnél? — Honnét jöttek o d a ? — Bukovinából? — Hát ott mit kerestek?

— Talán v a s f ü v e t , Károly bácsi!

— Jól mondja! — ha csak azt nem?! —

Az én véleményem szerint, őseink Munkácsnál állapotok meg először; azért én — ha egyedül is! — de Munkácsra megyek, megünnepelni a honfoglalás ezredik évének jubileumát.

— Vigyen el magával! — Én is oda megyek.

— De aztán hogyan megyünk? — kérdé kedélyesen Szabó Károly.

— Mindenesetre: *more patrio*, azaz lóháton, mint a peleskei nótárius; én leszek majd a Károly bácsi *Baczur Gazsija*. Engedje meg, hogy előre megcsináljam a »*marschrutát*«. — Valahogy elvergődik hozzám Kohóra, itt aztán lóra ülünk; Károly bácsi mindenesetre szürke lovon, rókabőrös kurta mentében; van nekem tarsolyos kardom az *insurrectio* idejéből, azt felköti. Én hegyes orrú, talléros-pengő sarkantyús csizmában, bőrös rajthuzli, tenyéryi széles veres posztó-paszománttal, rézgombok rajta sűrűn, vereslájbli, zsinórral kiteremtettéve, hegyes ezüst pitykéekkel, világoskék *p r u s z l i*, nagy hólyagos ezüstgombokkal, kanász-kalap hósín árvalányhajjal, dúsan kivarrott sallangos kostök, acéllal, meg pipaszurkálóval, kis zacskó rajta, telve kovával meg zsidóbortaplóval; tulipiros kendő a gomblyukban, ezüst-rojtos vadgalamszín nyakravaló, böször-

ményi fokos a kézben, a pruszli panyókára vetve, a patyolating bő újjá szélnek eresztve; hetykén, nyalkán, kényesen.

Nagybányán át Renyérváralján keresztül neki Tisza-Újlaknak, egyenesen Beregszászra, s onnan be Munkácsra.

Károly bácsi barátságos kézszerítással hagyta helyben.

Déés városában történt egy olyan história, mely talán unikumot képez a »kártya-tant történelmében. Nekem egy szava bevehető, szemmel látott tanú beszélt el, aki még ma is él, s kész, a történetek igazságáról akár közjegyző előtt esküt tenni.

A tény így áll:

Kurta korcsma asztala mellett, békés adófizető polgárok kártyáztak; »frisferbli« volt a játék; öten voltak hozzá (ez az »arany szám« a ferbliben«); a kártyák ki voltak osztva, kettő bement, három p á szolt, s eldobta a kártyát; az első előtt két király, az utolsó előtt két ász kivetve; nagyban folyt a nix v i z i, sűrűn a herauszolás. Az első gusztál s kiszorítja a másik két királyt. — Négy király!

— kiált, fejét felkapva, sicherre fogván a kasszát. — A másik felveszi a két a b invisis kártyát, gusztál harmadik ász! . . . szünet . . . gusztál; úgy mint »Lázár a pásztor«-ban Salveati, midőn a lámpa fényével adandó jelt lesi. — Homlokáról, arcáról kitör az izzadság, kezei reszketnek, képe elvörösül, minden tagja idegesen remeg, lehellete fennkad. szíve dobogva ver, üterei kidagadnak meglátja a veres ásznak egyik »szíve-ét Négy ász! — felkiált — s összerogyik ... Meg volt halva.

Ha szenvedélyes kártyás olvassa ezt a történetet, bizonyosan azt fogja kérdezni: k i é lett a kassza? — Nem szolgálhatok vele. Tessék megkérdezni Deésen.

* *

*

Spanyolország híres h i d a l g ó i-ról, Portugália f i d a l g ó i-ról, Skócia clan-jairól, Polyákország g r ó f-jairól, Oláhország bojár-jairól, Görögország p á l i k á r jairól, Németország b á r ó i-ról, (ott ezeken kezdődik az ember, s mint egy jó barátom jellemzőleg mondá: »voltaképen nem is német, hanem b á r ó ! «) — Arábia che fjeiről, India n á b ob-

jairól, Bulgária a b e y e k, Bosznia a c s o r -
fa a d z s i k hazája..... Deés és vidékén
azonszerint virágzik a „mélcás úr.“

Nem mondom én, hogy bérces kies kis
hazánkban másutt is nem terem ez a kényes
plá n t a szórványosan, mert hiszen akadnak
széles e hazában máshol is e fajta leventék ...

De itt újból eszembe jutott valami.

Bocsánat e gyakori kitérésért!

... Ú r i s z é k bíraskodott Sátoralja-
újhelyen, S c h ö n b o r n grófnál. Híres Bor-
bély Mihály volt az egyik táblabíró, első
kortes a Tisza mentén, első pohárköszöntő
szónok nagy messzeföldön, azzal a jóízű
magyar eredetiséggel, melynek z a m a t j a
utánozhatlan, mint a jó muskotály dohányynak.

Sátoralja-Újhely híres k u r u c város volt,
várába nem fészkelhette be magát a l a b a n c ;
ha bevette is, csakhamar kiverték belőle; s
példaszóvá vált, hogy: »S á t o r a l j a - Ú j h e l y
n e m á l l j a a n é m e t e t ! «

Schönborn grófnak nem volt gyermeke,
kihalófélben volt a család.

Asztalnál ültek délebédnél; az alispán
int a szemével jó Borbély Mihálynak, hogy
— túl vagyunk már a töltött-káposztán, hát
halljuk a szép szót!

Mihály úr, pohárral a kezében felmaga-
sul s rákezdi:

— Uram, uram! Tekintetes első alispán uram! szállók az úrhoz!

— Állok elébe! — feleli rá az alispán szerényen.

— Íme, e pohár legyen köszöntve szíves házigazdánkra! Adjon az isten neki hosszú, szerencsés életet, boldogságot, minden jóval; legyen öröme, legyen kedvtelése, akaratja szerint! Kívánom neki földnek minden javát, lelkének üdvösségét, kiválóképen pedig azt az egyet, hogy gyarapodjék és szaporodjék az ő nemzetsége, s ne fordítsák meg holta után ősi címerét; mert különben — isten úgyse' beteljesül a példaszó, hogy »Sátor-alja-Újhely nem állja a németet!«...

Deés és vidéke állja a »mélcsás úr«-at.

Egy társaskörben arról volt szó, hogy:

* * *

mik Erdélynek a kiváló különlegességei?

Egy gonosz, csúnya rász lelkű, rász nyelvű ember az mondta rá:

A valóper, a fejős bivaly s a mélcás úr.

Nem tőlem van, nem vállalom értté felelősséget Gyakran kell Deésen keresztülmennem.

* *
*

Áttekintem futólag tárcacikk-sorozatomat, melyet többnyire napról-napra írtam sajtó alá; s magam is megdöbbsen e zagyvalékon.

Hiszen ez nem cikk-sorozat, — ez egy szétszedett, összekevert mozaik-halom; ez egy apró darabokból készült dáká; egy valóságos spanyol puchero, egy olla potrida! . . .

— De hát az mi? — kérdi egy olvasóm.

— Nem vagyok én sem számadó-bojtárja, sem felelős minisztere az úrnak!

De egy szép nő is kérdé: mi az a puchero?

— Ha parancsolja nagyságod, szívesen elmondom; csókolom kezeit!

* *
*

A puchero. vagy olla potrida — a spanyol nemzet büszkesége, kedvenc eledele; készítési módja a következő:

Végy egy szép felsárt, a velős konccal, egy hizlalt kappant, egy kövér rucát, két fogoly madarat, szép füstölt disznó-oldalast, fülét vagy orrát, két bornyúlábat, füstölt kolbászt, hurkát; továbbá négy olasz káposztát, burgonyát, jó adag murkot, petrezselymet, zellert, karalábét, vereshagymákat szegfűszeggel spékelve és 20 cikkely foghagymát; aztán végy nagyszemű paszulyt, csicseri borsót, lencsét és többnemű kását, ezeket tedd egy-egy tiszta rongyba, s ugyanazon fazékban főzd meg; ha a víz forni kezd, szedd le a habját, s akkor egymásután tedd a forró vízbe, a paszuly, lencse, borsó és kásákhoz — a felsárt a velős konccal, a hizlalt kappant, a kövér rucát, a két fogoly-madarat, a füstölt disznó-oldalast, a fülét vagy orrát, a két bornyúlábat, a füstölt kolbászt és hurkát, az olaszkáposztákat, burgonyát, murkot, petrezselymet, zellert, karalábét, a vereshagymát és foghagymát; hints reájok elegendő sót. paprikát, borsot, s hagyjad főni. — Ha megfőtt, levét használd fel levesnek, a többit tálald ki egy nagy tálba, — a húsokat a középre, a veteményeket körülötte, »k ö l t ő i á b r á n d é s e s z m é n y i e s s é g g e l.«

Brillat-Savarin azt mondja: aki egy új tál-ételt feltalál, több hasznot tesz az emberi-

ségnek, mint aki egy bolygó-csillagot felfedez.

Tehát ha nem is újat, de valamit mégis csak tanult tőlem is, olvasónóm.

* *

*

És már most én mondom, hogy: »hála istennek, kész a kosár!«

Bár legalább olvasóim is azt ne mondanák! . . .

PIÓCA ÉS NADÁLY.

Az idősebb Dumas — ha jól emlékszem — a »S p e r o n a r e«-jában ezeket mondja:

»Hajdan a zshiványok, haramiák, rablók, útonállók, fölfegyverkezve, festői öltözetben vagy egészen rongyosan, elrejtözve az erdőkben, vagy a síkság nádasaiban, ólálkodva egy kőszirt mögött, megbújva egy vén fa törzse mellett, vagy az országút kanyarulatának árkában hasalva lesték az utasokat; orozva vagy nyíltan támadtak, s az ember védte magát fegyverrel, szaladással, vagy úgy amint lehetett, mert tudta, hogy rablók vannak az út hosszában. A támadásra szólt a t r o r a b i o n, beszélt a t r a b u c o s, felelt a p u s k a és a p i s z t o l y. Ha valamelyiket elfogták, az hurokra került; akasztófa, nyárs, kerékbe-törés, felnégyelés, lóvali szétszaggatás bizonyos volt.

Később ezen uraknak nemzedékei igen kényelmetlennek találták így a m e s t e r s é -

g e t, s más rendet hoztak az üzletbe. Nagy házakat béreltek a nagyobb városokban, azokat berendezték fényűzéssel, kényelemmel; fekete frakkot, fehér nyakkendőt, keztyűt, lakkcipőt öltöttek fel, s kapujok alatt hajadon fővel, mosolygó arccal vártak az önkényt jövő utasokra, s azokat kényök-kedvök szerint, büntetlenül, törvényes szín alatt fosztották ki vendéglői szobáikban.« — Eddig Dumas.

Hanem azután feltalálták az árjegyzéket, kiszégezték azokat a folyosókra, a termekben, minden egyes szobában; a község beleelegyedett dolgukba, szabályozta az árakat; a versenyzés — ez a nagy ellenőr — ügyelt, s a mesterség ezen módosított faja is hanyatlani kezdett.

Most — zshiványok, haramiák, rablók, útonálló, egész kényelemmel, csendesesen, nyugodtan, majdnem erényesen folytatják mesterségüket, mely manapság már művészetté fejlődött.

Egy tisztességes, jó kinézésű úriember szállást bérel, vagy pláne saját házában lakik. Jó családapa, gyermekeit imáadásig, szereti, eljár a templomba, zsinagógába, látogatja a színházat, megfordul a kávéházakban, a tőzsdén (ahol ilyen nincsen, privát kápolnákát építenek a kávéház előtt, vagy az utca szegletén). Életpárja épen olyan kedves,

kellemetes, szeretetreméltó, jó háziasszony, gondos anya; — szóval: e g y n e m e s p á r.

Szerényen, gondosan, majdnem rejtélyesen űzik mesterségüket, művészeiket; munkaeszközük, beruházásuk kevés, — mint a szabónak, — nem kell nagy üzleti tőkét fektetni bele; mindössze is egy nagy veres bugyeláris, abban egy pár ezer forint s egy csomó kitöltetlen v á l t ó .

A megszorult ember olyan, mint az éhező állat: maga jön a csalétekre; fizet bőrével, tollával, megnyúzva vagy megkoppasztva esik áldozatul, s az orv-vadász hízik utána

* *

*

A v é r s z i p o l y n a k (hirudo) két neme van, — úgy tartjuk mi, szántó vető falusiak.

Az egyik, a *hirudo sanguisuga*, magyarul: p i ó c a . Ez szívja a vért, tele szívattyúzza magát vérrel, megdagad a vértől, s ha már nem fér több bele: lehull magától.

A másik, a *hirudo hemopide*. magyarul: n a d á l y . Ez is szívja a vért, tele szívattyúzza magát vérrel, megdagad a vértől, de már ebbe mindig fér, s nem hull le magától.

Az első sebet ejt, de csípése hamar gyógyul; nem szaggatja a húst, jóllakik vérrel,

s ha kifeji az ember, megint el lehet tenni friss vízbe és sok megmarad belőlük.

A másik mély sebet fűr, csípése nyomot hágy, s nehezen gyógyítható a seb, mert a húst is szaggatja; ezt nem kell kifejni, kiadja önmaga a vért, s mind megmarad.

. . . A pióca a városi, a nádály a falusi uzsorás.

* *

*

A munka pang, de élni kell s az adót fizetni; a legények is csak szombatig várnak. Ami értékes volt, ott kotol már a zálogházban, kölcsön kell venni, — forint után hetenként öt krajcár, még azt elbírja az ember, hat hét alatt tán csak fordul a világ . . s aláírja a váltót.

Az úrfi eldorbézol, eltivornyáz, eljátsza a pénzét; Flórának is kellene adni valamit, cipője már kopott s fesleni kezd, s olyan epedő szemekkel nézte a minap is azt a kék ruhakelmét a kirakatban; szegényke, mekkorákat sóhajt, mikor a bolt előtt elmegy . . . száz forinttól havonként csak öt forint . . . egy hónap alatt örökölhét is az ember; tavasz van, s azt írják hazulról: az öreg úr nagyon köhög; ki tudja? . . . nem élhet az ember örökké . . s aláírja a váltót.

A színházban új darabot adnak, a művésznőnek az új darabhoz új schlepp kell; azt a derékot is könyv nélkül tudja, ismeri már a közönség. Elmúlt az az idő, midőn a Jean d'Arc páncélingét aranyos papirosból csinálták! . . . száz forinttól csak tíz forint. A kamatot ugyan előre lehúzzák három óra, s száz helyett tulajdonképen csak hetven forintot kap kézhez. Mindegy, kitelik majd a jutalomjátékból, s vannak nemeskeblű művészet-pártolók . . . s aláírja a váltót.

Beállít az ügyvéd a boltba, a szegletbe kéri a főnököt, és suttogva mondja: »Uram! levelet kaptam Bécsből Eiserle és Beiserie nagykereskedőktől, melyben az áll, hogy ha e hó utolsó napjáig nem fizet uraságod, kénytelenek lesznek beperesíteni a céget s csődöt kémelek!« A kereskedő elsápad a hírre s eget-földet ígér. A pénzügyvezetknél már meg-ingott a hitel, de az uzsorás kockázatot; jel-szava: »reszkirt kucséber« s ad — ezer percentre; nincs más menekvés . . . s aláírja a váltót.

És így tovább, tovább.

S aki egyszer megindul e tengeren, melynek felülete látszólag oly sima, mint egy rózsa-szemő, ha oly ártatlan is, mint egy babos béke-galamb, el fogják temetni a habök tán fiatalon még, mert a sípos-

h a j ó s n é már nem jöhet segélyére; s bírjon bár t a l i s mánnal, mégis veszt emián néha, főleg becsületében. — És még szerencse, ha a katastropha elől idejekorán valami biztos, félreeső helyre, például Z á g r á b ba menekülhet, mert előbb-utóbb oly poltzra kerül, honnan maga erejéből aztán le nem szállhat, vagy pedig az anyagi tönkrejutás és az erkölcsi halál áldozata lesz, — pedig mint tudjuk, a halálból L á z á r óta nem támadt fel senki. *

**

*

Bűnvádi kereset végtárgyalásán voltam egy alkalommal.

Λ vádlott, egy halvány, sápadt, heptikus kinézésű beteges fiatal ember volt, kopott, viseltes, rongyos ruhában. Könyökei kivillogtak sűrke kabátja ujjaiból, nyakán nem volt kendő, piszkos ingéről foszlányok függöttek, szakadozott nadrágján helyenként kilátszott a bőre, s posztószéllal volt derekához övezve, mezítlábain vargainas-pántoflit viselt, kezében egy ócska sűrke kalapot szorongatott. Arca sárga volt, szemei beesvék s különös lázas fényben csillogtak, melle hörgött, s tompán

* Szójáték egy tucat kolozsvári híres uzsorás nevéből.

köhécselt; ujjai hosszúk és soványak voltak, s körmei kékellettek, a tuberkúlosis csalhatatlan jeléül; s olyan érdekes, olyan becsületos jó arca volt a szánni való teremtésnek.

Kezdődött a tárgyalás, az elnök feltette a szokásos kérdéseket.

— Hogy hívják?

Megmondá a nevét.

— Hány éves?

— Huszonnyolc.

— Hol született?

— Nem tudom. — Zabi-gyerek vagyok; sem apám, sem anyám.

— Vallása?

— Pápista.

— Nős-e?

— Özvegy vagyok.

— Vannak-e gyermekei?

A vádlottnak két nagy nehéz könyecsepp szökött szemeibe, s pergett végig az arcán; felsohajtott s fojtott hangon, köhécseelve mondá:

— Van három: egy fiú és két leány.

— Ön házbetöréssel és rablással van vádolva!

A szerencsétlennek egész testén ideges rángatózás futott végig, összeharapta ajkát s hallgatott.

— Január 18-án este hol volt?

— Tekintetes elnök úr! Engedje meg-

kéretem, hogy mondjam én el az egész dolgot, úgy amint történt, hamarabb átesünk rajta s nekem sem kell olyan hosszasan pirulnom az urak előtt.

— Mondja hát!

— Gépész lakatos legény vagyok, mestereknek dolgozom s ősszel a cséplőgép mellett. A munka lassan megy, a kenyeret is alig lehet belőle megszerezni. Míg a szegény feleségem egészséges volt, összekötöttük a dolog két végét s szegényesen bár, de mégis kijöttünk. Hanem ő is megkapta tőlem a száraz betegséget s a kis leányt szoptatni kellett. Beállt az aratás, nekem el kellett mennem a géppel. Egész keresetemet haza küldöttem, mert nekem volt kosztom, kvártélyom, szeszes italt nem iszom, még csak nem is dohányozom. Vasárnap is dolgoztam, hol egyet, hol mást. Hanem egyszer csak egy borzasztó szerencsétlenség ért! . . . Jobb karomat odakapta a gépszíj s öklömön felül eltört. Elnyomorodtam; íme! — S fölmutatá csonka, csontváz karját. — Lőrinci Mihály úr, akinek részére dolgoztam, megszánt s szíves volt beküldeni a kórházba.

Lőrinci Mihály közbeszól:

— Soha nem volt ennél becsületesebb emberrel dolgom, uraim!

Az elnök kötelességszerűleg rendre utasítja:

— Kérem, a tárgyalásba bele nem szólani.

— Tanú vagyok, tekintetes elnök úr! — menti magát a jó ember.

— Épen azért; annak a sorján majd kihallgatjuk. — Folytassa!

A vádolt lázas fényben égő szemeit révedezve hordja körül bíráin s fullasztó köhögését leküzdve, mondja tovább:

— A kórházban két hónapig feküdtem; munkára ugyan még most sem vagyok jó, de végre kieresztettek. Azalatt fölmondták szállításunkat; mindenünk eladva vagy zálogba téve, feleségem betegen feküdt, gyermekeim éheztek. A korszóban megfagyott a víz s fánk nem volt; — ágyneműnk egy szalmazsák s egy rongyos pokrócból állt, ez alatt feküdtünk s melengettük egymást, ahogy lehetett. — Édes jó istenem, mit tévő legyek? . . . Elmentem a cséplőgép gazdájához; kértem, mint az istent, segítene meg valamivel, majd ledolgozom! . . . A szívtelen ember azt mondta rá: »nem él maga őszig!« s eleresztett segítség nélkül. Eljöttem nagy szomorún, kétségbeesve . . . Amint az alsó folyosón jövök, egy nyitott ablakon át fris meleg kenyérnek a szaga ütötte meg orromat. Eszembe jutott

feleségem, éhező gyermekeim, én magam is éhes voltam ... a friss kenyér szaga elvette eszemet . . . bemásztam az ablakon át a kamrába s elloptam egy nagy verthajú kenyeret, meg egy sonkát. Amint az ablak fájára föl akarok mászni, fölbillentek egy nyújtódeszkát, az ráesik valami ecetes üvegre; a csörömpölésre, lármára kijönnek a házbeliek, a cselédek megfognak, a géptulajdonos megvert s aztán fölkísértetett a városházához . . . Itt van az egész! -----

A vége az lett, hogy a szerencsétlen embert elítélték egy évi börtönre. A paragrafus kérésselhetlen!

Felesége meghalt a nyomorban már előbb — s mi történhetett az árva gyermekekkel?! — —

**

*

. . . Ott állnak patibularis pofájokkal a kávéház előtt, kényelmesen, melegen öltözve, szivar a szájokban, kezeiket bemélyesztik a hosszú bélelt kabát-zsebekbe, önérdek, haszonlesés, önzés, kapzsiság, hirtelen meggazdagodás vágyának pizsokjában fetrengve s fújják a követ, mint a mesebeli kígyók s kotolják a sárkánytojást, melyben embernymor rejlik; beszélnek egy argot

nyelvet, melyet csak ők értenek s melyben a számok substantivumok s az enyém, tied, övé: a predicatum. Befonják a könnyelmű suhancot, behálózzák a megszorult férfit, begombolják a sikertelen munkának véres verejtékét, csalják az államot, eltagadván kiszámíthatatlan jövedelmök adóját — s lopják a nyomort.

A kétségbeesés, a tönkrejutás, a hamisított aláírás, a hamis eskü, az öngyilkosság jár nyomaikban s teremtik az anya fájdalmát, a nő könnyeit, a gyermek romlását, a család szégyengyalázatát.

Hajdan a szelíd Jézus korbácssal verte ki őket a templomból, ma: — e l l e n e k n i n c s e n p a r a g r a f u s .

Ezek a piócák. — Lássuk a nadályokat.

* *

*

Amiket elmondok: tények, szóról szóra, betűről betűre igazak, akármely percben be tudom egyenként bizonyítani; egyébiránt megvesztegethetlen tanúim: maga a mindennapi élet s a hírlapok bűnügyi rovatai.

Egy jómódú parasztembernek — arra mi nálunk, Kövárvidéken — eljegyzik a lányát, s a kézfogóra megvesz egy veder pálinkát. A kézfogó vígan foly, a pálinka elfogy, de

a jó kedv akkor kezd legjavában uralkodni.

—Kellene még vagy négy kupa pálinka! — hangzik a közóhajtás. A paraszt hóna alá vesz négy üres üveget, s megtölteti a zsidónál — hitelben. Az adósság felcsigázott árban 160 krajcár, s age: 1 frt 60 kr. Hanem hát ezt sem tudta kifizetni; s tizenegy hónapra rá elárverezik a gazda külső és belsőségét, hatszáz forintért, s még ma is tartozik azért a zsidónak kétszáz forinttal. Ez lett az ára négy kupa pálinkának!... Tessék megkérdezni Földváry Józsefet, ki akkor főkapitányunk volt.

Menjünk át a szomszéd Mármarosba. — Sok helyt a feszabadult paraszt nem jobbágy többé, hanem rabszolga; s tán az egész világon csak itt vannak fehér rabszolgák. A ház, a telek, a föld, a szántó, a kaszáló, a legelő, mind az uzsorásé s az ember is az övé; ad neki enni, s felrójja a rovásra, s mint hajdan a telepítvényes: dolgoztatja az oláh-néger-t. Ruházat kellene a fehér-szerecsennek: a derék úr jószívű s megengedi, hogy a mugik egy pár hónapra lemenjen az Alföldre, kaszálni, kapálni, aratni, ásni és turkálni a földet, hanem — a bevételből osztotznak Tessék megkérdezni Lónyay Jánostól, Már marosmegye főispánjától.

* *

*

»A legirtózatosabbja az irtózatostnak: az ember, az ő örjöngésében!« — mondja Schiller.

Nálunk, Rév-Körtvélyesen történt, ezelőtt néhány évvel. — Egy uzsorás — F ü l ö p Lajosnak hívják — tönkre nadályozta az egész községet; a földbirtoknak nagyobb része uzsora-árban az övé lett, aki tőle kölcsönzött, az már bukott ember volt; szóval, hihetetlen dolgokat művelt. Adósainak egy része összeküdt ellene, s éjelenként egy özvegyasszonynál gyűléseztek és midőn a terv készen volt, egy éjjel házához mentek, a pappal élükön; a ház előtt letérdepeltek, a pap elől, ők utána elmondták a »M i a t y á n k« - o t, a pap folytatta az imádságot s megáldá őket.

S most kezdődik egy irtózatos rémtörténet.

Az uzsorás-zsidó negyedmagával hált a szobában; neje, fia, leánykája és ő. Az elvadt csoport botokkal, késekkel, fejszékkel megrohanta az alvó családot. Az első támadás az uzsorásra történt; agyba-főbe verték, s mikor már látták, hogy nem mozdul, kegyetlenül legyilkolták az asszonyt. E közben a fiú kiszalad az utcára, a künnállók reá rohannak, késelni kezdik; ez ordított, visított, jajveszékelt, oly iszonyú módon, hogy a Szamoson túl levő Konkolyfalva községben az

alvók felébredtek, s az emberek kifutottak az utcára, megtudni, hogy mi történik. A kis leányka elbűjt meggyilkolt anyjának ágya alá; a két cseléd valahogy megmenekült; a fiút nagy kínok közt leölték. — Na, mondá az egyik, a disznó meg van ölve, hozzatok szalmát, perzseljük meg! — S csak a pap közbeszólására álltak el e vandal gondolat kivitelétől. — Visszamentek a szobába. — Még él! — kiálta egyik, fülét az uzsorás szivére téve, s azzal újból elkezdtek ütni, verni; még sem halt meg. Végre ágyneműeket hánytak rá, azok fölé egy nagy asztalt tettek s erre ráültek; s midőn azt hívék, hogy áldozatok már bizonyára kiadta lelkét, akkor hazamentek.

És az a szerencsétlen, holtra kínozott, vérbe köpült ember nem halt meg, élt; összetörve, összepotyolva látta, nézte, hogyan gyilkolják családját, s hallgatott; érezte a halálos ütések s nem mozdult.

Midőn már biztos volt, hogy a szobában nincsen senki a gyilkosok közül, kidugta fejét az ágyneműk s az asztal alól, nagy kínok közt fölkelt, fölvészorgott; karja el volt törve, feje több helyt beszaggatva, oldalbordája bezúzva és élt, — és é l m a i s.

A kis leányka rángatózó görcsöket ka-

pott az ijedségtől s hónapokon keresztül élet-halál közt csüggött.

A nagybányai törvényszék a tettesek közül gyilkosságért elítélt tizennyolcat; a papot, az özvegyasszonyt, s még egynéhányat húsz évi börtönre; ott bűnhődnek Munkácson ez idő szerint.

Egyik ügyvéd, védbeszédében ezeket mondá a többi közt:

— Igaz, hogy bűnösök, gyilkosok; önmaguk bevallják tetteiket; hisz azt tagadni nem is lehet, oly világos; tehát szenvedniük, büijhődniök, javulniok kell. — De szolgáljon mentségükül és enyhítő körülmény gyanánt, bogy védenceimet, egynéhány forint kölcsönért juttatá nyomorba, koldusbotra, s a kétségbeesés örült merényletére, ez a lelketlen
u z s o r á s ! - - - - -

A Z ÉN UZSORÁSOM.

. . . Enyém volt ő, a lelkem! szívemnek embere. — Most is váltig sajnálom, hogy nem bírhatok emlékül hajából egy tincset. Már jó ideje, hogy angyal, ott fenn az égben, s valamelyik csoportozatban zengi a dicséneket: ave m o n e t a !

Miért is hogy nem élt már, midőn haza jöttem, — s miért is hogy nem borulhatánk egymás ölelő karjai közé?! — Nem bírom ugyan — fájdalom! — még csak arcképét sem, óh de azért híven él és látom őt képzeletemben.

De hiszen — minden sebnek van gyógyító balsama, minden bánatnak meg van enyhítő vigasza, így bennem is él a remény: találkozunk mi még majd ismét — oda f e n n ! . . .

* * *

1847. őszén Párisba kellett mennem. Nem volt pénzem, pénz nélkül pedig Páris szörnyű unalmas város, s én mindig úntam: magamat únni; hajtóvadászatot tartottam tehát egy »nemzeti kölcsöne eszközésére. Több hajtások után sikerült is egy 3000 pengő forintos nagy vadat a Franck Ferenc úr becses személyében elejteni. A hajtás sokba került, s a kipufákolt töltések drágák voltak ugyan, de elvégre is — a vad meg volt löve.

Az időben nem volt még a váltó annyira »in floribus«, mint manapság, akkoriban még a contractus — mint Mezey János, az ismert naturalista mondaná: soniperdált. Megtettük a kellő formalitásokat, tanuk előtt aláírtam a kötvényt, rányomtam a vadkecskés címeres pecsétet, — »nec alta, nec profunda me horrent!« — »Sem a magasság, sem a mélység nem rettent!« — ez nemzetségem jelmondata. — A kövérré hízott kamatot előre lehúzták egy évre, — s én mehettem: »isten veled utazó!«

Sweitzban utazván egyszer, a giessbachi vízesésnél kiszálltam a csolnakhól. A hegyről lefelé, velünk szemben jött átölelkezve egy szerelmes pár; szöke hajokról, nagy lapos lábaikról, s különösen arról, hogy vajjal kent kenyeret ettek, rögtön felismertem, hogy

Borussiából valók s gyanakodtam, hogy vájjon nem »Herrmann és Dorothea«-e boldog állapotban? — Egymást átkarolva, megálltak a magasról zuhanó patak előtt, mely esésében szinte porzott.

— Ah, be szép! — mondá a teletalpú tündér; ah, be szép! — Csókolj meg! — cup, cup, cup! . . . Még egyszer! . . . cup, cup, cup!

S ezt repetálták többször, ott előttünk, a nép előtt.

— Szent isten, mikor lesz már ennek vége?! — gondolám.

— Menjünk! mondá végre »Herrmann«, — mert lekésünk a gőzösről.

»Dorothea« még egy mélán andalgó pillantást, egy szendén gerjedező tekintetet vetett a vízesésre, kivevé gyanús színű kendőjét zsebéből, s búcsú gyanánt intett a zuhanópataknak és turbékolva tördelé:

— Ádjé Giessbach!

... Én is elmondhatám: ádjé Franck!

* *

*

Ki volt Franck; az én uzsorásom?

Besztercei születésű szász és concipista, az »excelsum regium gubernium«-nál. Magas alak s úgy szalmájára még mutatott is,

mint az üres rozsz; csinosan öltözött s glacé-keztyüt viselt, zsebkendőjét oldalzsebében hordta, ezüst gombú pálcájával csinálta a m o l i n é t, haja közepén volt elválasztva s felső kabátját a karján hordta; karjai hosszúak valának, lábai szintazonképen, nyaka bemélyedt vállai közé, bors menta cukrocskákat rágott, mert nagyon félt a kolerától, ő mondta azt a nevezetes medicinális axiómát, hogy: »a kolera olyan betegség, a melyben meghal az ember, vagy — k i g y ó g y u l.«

Szorgalmasan fogalmazott a guberniumban s üres óráiban mulatta magát és c i n q u i s t á s k o d o t t. Mit tesz ez a szó: c i n q u i s t a? — Forint után öt krajcár havonként, vagy hetenként, már a mint jön.

A nap alatt semmi sem új! — mondja a bölcs. — Azok az urak, ott a kávéház előtt, nem találtak föl semmi újat, csakis tökéletesítették a n y ú z á s mesterségét. Ok már pompás, művészi s i n t é r e k .

Minden üzletben, vállalatban, ipar- vagy kereskedelmi foglalkozásban fődolog: a munka és a tőke helyes fölosztása; aki ebben téved, az előre beadhatja a kulcsot.

Franck úr kitűnően értette a mesterséget. — Idejét kétfelé osztotta: a guberniumba és az uzsorába; tőkét is hason-

lólág kétfelé: a kis nagy-kamat és a nagy nagy-kamatra. Értsük meg egymást! Kis tőkét nagy kamatokra és nagy tőkét szintén nagy kamatokra adott. A kis tőkét k e z e l t e t t e s csakis zálogra, mint: ezüst óra, arany lánc, arany óra, ezüst lánc, gyűrű, fülbevaló, karperec, nyak- és főékszer, ezüstnemű, fehérenemű, ruhanemű és minden, ami legalább hatszor annyit ért, mint a kölcsönzött összeg. A nagy tőkét »in personam« végezte, rendíthetlen alapra, biztosítva magát jégeső, tűz, árvíz és minden kalamitás ellen; »meghalt az adós, de a föld él!« Vesztenie nem lehetett, mert az uzsorások alapelve: »ha nyerek: nyerek, ha vesztek: — tudom, hogy nem vesztek!« minden körülmények között szent volt előtte.

* *

*

Hazajöttem Párisból.

Európa bomlani kezdett.

Párisban lakomáztak, Berlinben levétették a királylyal a sipkáját, Frankfurtban énekeltek: »Was ist des Deutschen Vaterland?!« Drezdában Baconin prédikált, Madrid, Barcellona, Saragossa, Sevilla, Carthagená, Granada »pronunciamento«-zott, Milanóban a három nap, Velencében Ma-

nin és »ki az idegennel!« Rómában Pionono és Rossi, később Mazzini és Garibaldi, Firenzében Montanelli, Palermóban Rugerio Settimo és Mieroslowsky, Turinban Carlo Alberto, Bécsben Tausenau, Bach úr és az a u l a , Pesten »Talpra magyar!« Pozsonyban »a j o b b á g y s z a b a d ! « szóval meg volt bomlva a világ.

Ránk erőszakolták a harcot. Eleintén szaladtunk — Schwechátnál és másutt — én is Deéstől Nagybányáig egyhuzomban; később rákényszerítettek bennünket, hogy legyünk h ő s ő k . Kellett-e az nekik?

Végre leverték ugyan bennünket s »M a g y a r o r s z á g a z o r o s z c á r l á b a i n á l f e k ü d t « . . . Még ma is fizetik az árát!

Én is elmentem »ö n k é n y e s e n « , mint ahogy a cigány honvéd mondta.

Kápolnánál ütöttük, Deésnél vertük őket; bevígadtunk Szamosujvárra; Kolozsvárit diadalmenet; Bethlennél csetepaté; Lekencénél »f l a n k e n b e w e g u n g « ; Tihucánál komisz Urbán kinn a hóból; Gálfalvánál nem győztük fogni Őket. Nagy-Szebennél fordult a kocka, Mikes Kelemen elesett, s megszaladt, a honvéd.

Január 21-dike! . . . Éltem egyik legkeservesebb napja! Legjobb pajtásom melletttem esett el, a honvéd szaladt, hitem megin-

gott, kétkedni kezdtem vezéremben. Grubiczy őrnagynak sarkában halálos seb, Eszterházy Kálmánnak karja ellőve, Czecz elkésett, Szében kirepült a markunkból, legjobb csatalovam kilőve alólam; féltem, gyávának éreztem magam, megvetettem önönmagamat. S még hozzá szülőimről is már régóta semmi hír, s epedve sóvárogtam bizonyost tudni felőlök. Az étel nem kellett, az ital nem esett jól; — feketében láttam a világot.

»Az éj tanácsot hoz!« — mondja a közmondás, — lefeküdtem, de az álom került, lidércnyomást éreztem, s kergető bivalylyal phantasiroztam; alig vártam a hajnalt, s oly nehezen pitymallott, míg végre rémséges sokára megvirradt.

Éhes voltam, huszonnégy órája nem ettem már semmit.

— Adjatok valamit enni! — mondám ordináncomnak.

— Ne egyél! — mondja Pálffy őrnagy, — egy pompás verő malacom van; rögtön pörköltet csinálnak belőle. Úgy élünk, cimboráim, mint egy püspök!

Ki hagytam vétetni magamat szép eszemből.

A malac-pörkölt elkészült, körül ültük az asztalt, s amint az első falatot lenyelem, s mártani akarok, beállít Kiss Sándor.

— A tábornok kéreti az őrnagy urat, jöjjön rögtön hozzá.

— Engedje meg, hogy legalább ezt a falatot nyeljem le.

— Amint tetszik — de azt mondta, hogy rögtön; nem tudván a kvartélyát, már rég keresem az őrnagy urat.

— Menjünk hát! — S elszántan letettem a villát.

Kevés idő múlva a tábornok előtt álltam.

— A tábornok úr hívatni méltóztatott, parancsoljon!

— Jó újságot mondok önnek!

Bámultam, s meg nem foghattam, hogy szerencsétlen körülményeink közt hogyan lehet jó újságot mondani.

— A posta megjött Kolozsvárról; tudom rég vár tudósítást szülőitől, íme, itt a levél.

Idegesen szakítám fel a pecsétet, mohón bontám fel a levelet . . .

Franck úr a hátralevő kamatot kéri!

*

*

*

Megbuktunk. — Nem vertek le, de elárultak bennünket; nem tekerték ki, de kiszalták a fegyvert kezeinkből. A német szövetség a muszkával, mi az ármány és az

áruhással. A világoſi auguſztus 13-ára az aradi október 6-ika volt a válaſz. — Az orosz cár kegyelmet kért ſzámunkra, adtak is szépen Aradon, Peſten, Kolozſvárit, Temesvárit! — Akadt magyar, aki behívta a muſzkát, s olyan is, aki vezette, s a kozákokkal egy ſón és kenyeren volt . . . ma: nagy urak s köztiszteletben álló férfiak. — De veſſünk fátyolt a múltakra! . . . »Nincs többé kopas ſzej!« — »nincs többé tyúkſzem!«

Én is bekerültem Aradra. Hobinger ápolta ſ dr. Ernſt, ſtabs-auditor gyógykezelte; az orvoſſág kötéllal volt lekötvve, de csak ſürgönyileg adták be. — Hanem én ſzerencſéſen kigyógyultam, s még ma is élek.

Hobinger légbe röpült s gyep alá került; gróf Thun tábornok jött helyébe. A hóhért a tábornok, a komiſz Knopft az úr, a porkolábot a lovag váltotta fel. Az egyik ſújtott, a másik könnyítette; amaz elfogult ſzenvedélylyel nyomott, ez, igazſággal vi-gaſztalt.

A haza veſztével elveszett minden! A ſzív üreſen maradt, s a fő nem gondolkozott. A múlt ſötét homályban, a jövő átláthatlan ködben, a jelen irtózatos valóságban. Lelkem eltompult, érzelmeim a közönyöſſég, a réſz-vtlenség poſványában fuldokoltak, s ezen

elbutító három szó: »bá nom is én!« fogott körül.

A legirtózatossabb, a legkétségbeejtőbb, amit valaha ember mondott, Dantenek e szavai: »Ti, kik bejöttök, hagyjatok fel minden reménnyel!«

. . . Felhagyni minden reménnyel! . . . az nem lehet! — Az összeomlott bánya tárnájában élve eltemetett bányász remél; az: örökös fogságra ítélt rab remél; a befalazott ember remél; Blanqui negyven éves börtönében remél; Mikes Kelemen a rodostói tenger partján remélt. Bennem is fel-felpislogott a reménynek egy-egy halványan derengő lángocskája.

Fa-faragással csaltuk a hosszú napokat s unalmas óráinkat. Egy pajtásom levél-nyomatát faragott, s körülte e szavakat véste: »L e s z m é g s z ő l l ő s l á g y k e n y é r ! « Én is hasonlót készíték; ízlett a s z ő l l ő s l á g y k e n y é r .

Reményem nőttön nőtt, s vele más érzelmek lopóztak vissza szívembe. Gondolataim nem voltak többé elzsibbadva, kezdett a világ újra érdekelni, vágytam kiszabadulni, s vágytam látni őt. — Huszonnyolc éves korában mindenkinek van »ő«-je. Nem tudtam felőle semmit; írtam ugyan neki többször, de tőle nem kaptam választ. Gyakorta eszembe

jutott, s elgondolkoztam róla, elmerengtem szerelmemben; hisz szeretni nem szégyen; ez szívünk ragyogó napja, holdvilágos éjjele, sokszor csók a lelken, néha pók az arcon; boldogságunk mennyországa, s szerencsétlenségünk kloákája.

A profosz — cifrán: foglár-nak mondják, mi »Herr Urtická«-nak hívtuk, — kazamatánkba jön s megszólít:

— Herr Graf! — nála borozgattam s azért grófozott, — a tábornok úrhoz!

— Miért? — kérdém bizalmasan, — s a fülembé sugá:

— Levele van!

Nagyot lélekzettem. Végre tehát!
Bizonyosan »Ő« tőle van.

Siettem a parancsnokhoz; Urticka úr trappba jött utánam.

A jó, becsületes, humánus Thun tábornok egy bepecsételt levelet nyujta át.

— Excellentiád nem olvastatja el?

— Nem nekem van címezve, s látom, hogy nő-írás.

Csakugyan az volt. De női kéz által írva az, hogy:

Franck úr a hátralevő kamatot kéri!

Párisba menekültem, egy nemeslelkű angol magyarbarát jótékonysága folytán,

aki Bethlen Gergelyt, Bernáth Albertet és engem pártfogásába vett s gondozott, ápolt, vigasztalt, mint édes apa gyermekét; azzal a finom gyöngédséggel, mely csakis nagy úrnak, nagy észnek és nagy szívnek sajátja.

A száműzetésnek a kezdete a legnehezebb. Idegen emberek, idegen viszonyok közt, elhagyatottan és a hazán kívül, gyötörtetve a mostoha anyagi viszonyok által, s kínoztatva a honvágytól, lebegve, ingadozva szüntelen, szakadatlanul a túlságos remény és a leverő elcsüggedés közt, midőn rózsaszínből minden átmenet nélkül egyszerre csak gyászfekete mezt ölt magára kedélyünk, — egy jó hír: s már tárva látjuk előttünk a hazatérés kapuját, s egy rossz hír: és örökre bezárva lenni hiszszük. Étvágyunk elhagy s kihull a falat a szánkából, — az ital nem oltja szomjúságunkat, lassú láz emészt, álmosak vagyunk s mégis kerül az álom, gondolkozásunk eltompul, s ködben ábrándozunk, homályos szürke fellegek közt repdes képzelődésünk, mint megannyi denevér az est homályában; szíveinkben mélabús keserves bánat, s mindezek fölött egy kiolthatatlan, egy legyőzhetetlen folyvást tartó sóvárgás, epedés, sorvasztó vágyódás oda, hova nem szabad menni
De jól ismerlek, ó h o n v á g y !

Ilyen kedélyállapotban voltam.

A levélhordó bekopogtat, s átad egy avisot, egy terhelt levélről.

Honnan? — kitől? — s mennyi lehet benne? — Mind kérdések kérdése.

Nagy meleg volt, — a nap forró hévvel sütötte Páris városát, csakis azok jártak az utcán, kiknek sorsuk nem engedé, hogy hűvös árnyékban pihenjenek. Összes vagyonom: egy frank, — s az a csomag ott az asztalon kikészítve, épen evezendő a zálogház felé, tengerén a könnyelmű elszántságnak.

Megmásztam egy omnibusz tetejét, s találgatám a rébuszt, azt a nagy talányt: ki küldhet nekem pénzt? — Mert hiszen — terhelt levelet csakis pénz terhelhet, vagy olyan érték, mely a pénzzel ikertestvér. Tar koponyámon az izzadság gyöngyözött, a két percheron szürke mén habzott a hőségétől, s kelleetlenül húzta azt a sárga és kék színre festett alkotmányt. — A Monthion-utca a Jean-Jaques Rousseau-utcából egész kis utazás; végre megérkezénk baj nélkül, kifizettem az útiköltséget és bementem a postára.

— Kérem uram, egy terhelt levelem van! — mondám, szinte elbizakodottsággal; megnevezve magamat.

A postahivatalnok átnéz egy csomó levelet, s türelmetlenül mondja:

— Nincsen!

— Bocsánat uram, de itt az aviso.

— Mondja hát ki az úr tisztán, hogy: Teleki és nem Del égi; tán német az úr?

Erre a gorombaságra nem tudtam válaszolni, a nagy meleg dacára torkomba fagyott a szó.

— Az útlevelét!

Most jutott eszembe, hogy saját nevemre nincs útlevelem, s nem vagyunk a szász földön, hogy Charles Fischert, vagy Jean Wolfot, Alexandre Telekinek olvassak, mint »soldat«-ot »moser«-nek.

— Útlevelem nincsen.

— Idegen az úr?

— Az vagyok.

— Hát aztán hogy nincs útlevele? — kérdé kellemetlenül.

— Kérem, a dolog egyszerű; száműzött vagyok, s mi rendesen inkognito utazunk; mert hát kérem tetszik tudni, a rendőrséggel mi nem állunk épen a legbizalmasabb lábon, aztán . . .

— Elég uram! Nincsen vesztegetni való időm; menjen ön a rendőrfőnökséghez s hozzon bizonyítványt i d e n t i t á s á r ó l .

— Kitől?

— Azt majd megmondják ott; s azzal becsapta orrom elől az ablakot, s ott hagyott a faképnél.

Hejh, de megráználak, gondolám magamban, ha valami szűk helyt, magányosan találkoznánk a hold fényénél!

* *

*

A nagy posta a rendőrfőnökségtől távol van, — volt még épen annyi pénzem, hogy megint omnibuszon pályázhassam.

Felmentem a s z á m ű z ö t t e k b u r e a u - j á b a , h o l L o p e z ú r u r a l k o d o t t .

Lopez úr a legkellemetlenebb egyéniség, akit életemben ismertem. Avval a penészes sárga bürokratikus pofájával, hosszú kopott kávészínű kabátjában, kurta fekete mellényében, jobb karján könyökig felhúzott fekete kanavász karmantyúval, füle mellett vörös plajbász, bagoly-orrán aranyos foglalatú szemüveg, varangyos-béka szájjal, nagy sárga gyér, ló-fogakkal, kopasz fejére hátulról egybegerebelt hajszálak, tojásfehérréval leragasztva, kabátja galléjára feje korpája havazott, hosszú vékony görcsös újjain körmei vérig rágva, szemei könyeztek, s látható nyomokat hagytak a szemgödör két belső szegletén: p i n c s e r n e k szép lett volna.

— Mivel szolgálhatok? — kérdé édeskés nyájassággal; s ilyenkor volt a legutálatosabb.

Elmondám ügyemet.

— Kérem szíveskedjék elmenni városnegyedbe rendőri komisszáriusához, két tanúval, kik önt ismerik és kilétét bizonyítják, — az ott kiállított okmányt szíveskedjék hozzám hozni, én aláírom s minden rendben lesz; és én nagyon fogok örvendeni, hogy ha önnek, uram, szolgálatára lehetek.

— De hiszen kérem, a főnök úr ismer engem?! — mondtam hüledezve.

— Igaz; van szerencsém a gróf urat ismerni, s igen megtisztelve érzem magamat, ily nevezetes férfiú ismeretségével dicsekedhetni; én az emigráns urakat mind nagyra becsülöm, s különösen László grófot, kivel, mint a magyar emigráció elnökével gyakran érintkezem De kérem, ennek így kell történni, — így kívánja a hivatalos ügykezelés rendje.

Kikísért egész a lépcsőzetig, gögös alázatossággal mélyen meghajtá magát, — láttam szemeiből, hogy lenéz, s mily kevésre becsül, mert hű maradtam elveimhez. — Ocsmány lélek, undok testben.

— Nagy meleg van ma, — tropikus hőség, ugyebár? — monda gúnyoros hangon. Ajánlom magamat! — s újra bókolt.

*

De szerettem volna ezt is jól megráznai!

**

Kifáradva, eltikkadva, éhesen tértem lakásomra.

— Van valami ebédre? — kértem a szakácsnőt.

— Azt tetszett mondani, hogy nem lesznek itthon ebéden.

— Meggondoltam! — Vigye el e csomagot a zálogházba.

— Azt tetszett mondani, nem lesz szükség rá.

— Másképen gondolkoztam!

— Majd megettem mérgemben magamat

* *

*

Másnap elvégeztem dolgomat. A rendőrkommisszárius, a két tanú s a kellemetes Lopez aláírták az ugyanazonosságomat bizonyító okmányt, végre nagy munka, sok izzadás, járás-kelés, lótás-futás után, kezem közt a terhelt levél!

Tartalma?!...

Másolatja eredeti kötvényemnek. — Franck úr felmondja a kölcsönt, követeli a tőkét s a hátralevő kamatokat s fenyeget, hogy beperel!

* *

*

Minden birtokom elkobozva. Otthon csinált adósságért hat hónapot ültem Párisban, a Clichy-ben, az adósok börtönében. Szülőim ki akarták fizetni tartozásomat; nem fogadtam el. — Gróf Zichy Manóné kifizette az összeget; hálás köszönettel visszaküldtem.

— A párisi összes magyar emigráció tömegesen akart jótállani értem; megköszöntem bajtársaim jóakarátát s visszahárítám magamtól. — Arago Emanuel — ma szenátor — interpellálta ügyemben az igazságügyminisztert, a ház előtt; Landrin, az időben a leg-törvénytudóbb, leghírnevesebb ügyvéd védett; mégis rám olvasták a törvényt. Kiültem a félévet, egy nap sem hiányzott belőle. — Hanem Frank urat nem tudtam megemésztetni.

Gondolkoztam, mi tévő legyek vele? . . .

Leültem, s trám neki a következő levelet:

»Tisztelt barátom és elvrokon!

Önnek becses tudósítását, illetőleg jelentését vettem. Közölni fogom K..... tál K..... -ban. (Kossuth akkor Kutahiába volt internálva.)

Köszönöm önnek buzgalmát s szent ügyünk iránt való nemes áldozatkészségét!

— De kérem, jövőben az általunk ismert chiffereket használja: a kulcskönyvben némi változás történt; biztos kezek által majd önhöz juttatom.

Az eredmény bizonyos, csak önök ne csüggedjenek! Velence, Milano készen van, Veronában, de különösen Mantuában rendben vagyunk, s még jobban leszünk.

Ön számolhat reánk, mint mi számolunk Önre!

A bővebb szóbeli jelentést és utasítást fog vinni önnek.

Isten áldja! Üdv és testvériség!

Elvbarátja és hű társa

Teleki Sándor,

ezredes.«

Megcímeztem: Franck Ferenc úrnak, Kolozsvártt stb. — Rányomtam a levélre a Teleki-címeres pecsétet, s föltettem a postára térti-vevény mellett.

* *

*

Hazánkban az időben dühöngött legjobban a k a m a r i l l a. Schwartzenberg volt a gazda, Bach uram a számadó-bojtár, a zsan-dár a mindenható s az ország a garám, melyben nyírták, nyúzták ez e m b e r-jószágot.

A tanyai gazdánál nyeretget kaptak, s mivel a nyeregnek nem volt passusa: a szegény embert lötték agyon. — Meg volt parancsolva, hogy este kilenc órakor minden kapu ajtaja zárva legyen; Kolozsvártt a

külsőszen-utcai gazdának nem volt kapuja, s így nem zárhatta be: huszonöt botot veretett rá cigány Kristóf. Az étkező termekben, a takarodó után szuronyszegezve rohant a zsandár a vendégekre, s haza kergette őket. — Felső-Bányán egy mészáros, mint veszett ebet lőtt le egy zsandár az utcán, mert mindketten egy leányhoz jártak; a derék vitézt előléptették f ü h r e r n e k. — Aki külföldre menekülttel levelezett, ha felfedezték, 16 évi várfogságot kapott Teleki Blanka, Lövey Klára. — Ha emisszárius, kézrekerült: húzták fel . . . Várady, Pataky. — Ha konspirált: akasztották Török, Gálfy, Horváth. — Ilyen idők jártak akkor! . . .

A következőket hallomás után tudom.

Az én levelem megérkezett Bécsbe. — Mindjárt gyanúsnak látszott, felküldték a postáról a rendőrfőnökséghez. Felbontották, s nyomára jöttek egy szörnyű összeesküvésnek. — Ment a rendelet Kolozsvárra: Franckot el kell fogni! — Éjjel kihúzták ágyából, két zsandár közt a malepostán hurcolták Szolnokra, onnan vasúton fel Bécsbe, ott a Kriminálba. Őr az ajtó előtt, — i n q u i s i t i o, mint Madridban. Hat hétig vallatták. Persze, nem vallott semmit. Az auditor törte a fejét, a furfangos kérdések feltételével, csakhogy kivehessen belőle

valamit. Végre megmutatták neki leveletem, s természetesen akkor sem értett az egész dologból semmit. — Leküldték két megbízható szaglárt Kolozsvárra nyomozni. — Azok aztán visszatértek azzal a biztos tudomással, hogy Franck úr a lehető legswartzgelbebb hazafi az országban. Erre aztán persze kieresztették.

Bánatpénzül, elkobzott birtokaim jövedelméből kifizették neki a tőkét, a kövér kamatok kamatjával együtt.

Végre is csak én vallottam kárát.

Franck úr diadalmaskodott!

LEVÉL

Bartók Lajoshoz. *

Kedves öcsém!

Köszönöm, hogy megénekeltél; de kár rám vesztegetni a nótát. Volt tán egy idő, ott Bem mellett, vagy Garibaldi körül, mikor engem is érinthetett volna a rhytmus. *Tempi p a s s a t i!* . . . Most? — itt felejtett veterán a múltak dicsőségéből, egy darab rongy a szabadság véres zászlójáról, egy élő emlék a nagy és véres napokból; mint kiaszott, félig elszáradt kóró a homokbuckán, s nyilem az idők mostohaságát, iparkodom feledni, de nem tudok felejteni.

Ne hidd, hogy mind édes a múltak emléke! Sok abban a fanyar s van benne keserű is; de keserűségében is van nagyszerűség. Fönnálltunk s nem valánk meggörnyedve,

* Válasz Bartók Lajosnak a »Vasárnapi Újság« f. évi 21-ik számában megjelent »Levél Koltóra, Teleki Sándornak« című költeményére.

földről jött a csapás s nem alulról a — protekció; üldöztek bennünket, de nem nyalattak velünk tényért; elszedték fegyvereinket, de nem tettek hónaljunk alá asztalkendőt; foglyok, száműzöttek valánk, de nem kellnerek és lakájok.

Szerettük a földet s szerettük rajta az embert s ha kellett: vérünkkel trágyáztuk pariaját, soknak hullája is ott maradt.

Ma már feledve vannak azok, kik halni tudtak érte s akik élnek: felejtve még jobban s pirulnak a be nem váltott nemzeti becsület-szó miatt.

Segesvárnál ott van Skariatín emléke. Aradnál ki látja őket? Hentzy szobrának naponta kalapot emelnek azok, kik kegy után kunyorálni járnak Új-Buda várába; az új-épület udvara tiszta Batthyányitól, Csányitól; Petőfi szobrát nem tudta összehegedülni Reményi, Szent-Gellert hegyén a » b i z a l o m « honol.

Fúró csizmadiának itt nálunk Kohón, mind a két lábát elvitte a forradalomban a német ágyúgolyó s tíz gyermekével koplalva tengődik . . . Hány kancellárt hizlalunk? — S köztök Nádasdy uramat.

Igaz, a csizmadia nem varr a lábával s nem lévén lába, csizmára sincs szüksége, ez az előnye; de Nádasdy úr is legalább itthon

költhetné el a nyugdíját, mert ez aztán az ország hátránya.

Komolyan, szépen, magasztosan írtál hozzám; hitted: megértem. Igen barátom! éreztem. Csakis egyben tévedtél: hősöd gyarló, de ruhája pompás, te valál a szabó. Én megkísértem vígan válaszolni; küldöm neked Hamlet kacagását.

Újból küldöm arcképem és írok neked. Ez már nem a fehér szakállú, tarfejű, életunt, tisztességes öreg úr, hanem a reménynyel telt, hittel spékelt, meggyőződéssel szarvasgombázó katoná, az ő hiúságában, kisujtásozva, fölszillagkeresztvezve, majdnem látszik rajta, hogy »könyökig tejfel.«

Barátom! Nem ismerte még akkor a perlekedés hináros mocsárait, az ingoványt a paragrafusok süppedékeiben; nem a végrehajtót, ki jóllakik nálad s elviszi párnádat, ezt a szende urat, ki édeskés mosolylyal húzza le ágyadról a lepedőt s belefújja az orrát; nem a finánc urat, ki lepecsételi horodódat, megakcizol, szűz dohányt pipál s énekli a »S z ó z a t« - o t; nem az adót, e 107 hasú hydrát, azokkal a fene libellusokkal, melyek mindenike a csörgő kígyónak trillázó nyelve, s mikor kifizetted, akkor jönnek, hogy még hátra van a java; az uzsorás zsidót, örményt és keresztényt, kanban és szukában, kikenél

a kamat tőke s a tőke nem elég kamat, mely tokhallá száraztja a magyart; a föld árját, mely ellepi a fél országot, a vízárt, mely Szegedből Velencét csinál romokban; a szombatot, mikor jön a jegyző s küldi be esküdt uramtól a vevényt, mely mindig vesz és sohasem ad, rozabb Caraffa ingyen gazdálkodó labancainál, rozabb Mustafa basa harácsoló kurdjai, vagy turkománjainál, mert ezek kipusztultak idővel az országból, de ez örökké él és beléd poloskálja magát; az esőzést, mikor elkezd permetezni lassan, szép csendesén, szítál, mint a pitlis malom s tart ujholdtól újholdig, a vizet nem ereszti át az anyag, az élet sárgul s a jószágnak szőre fölborzasodik, azt ellepi a rozsa, ez meg lesoványul, a birka kapja a mételyt, a szarvas állat a szőrférget, csak bőrével fizet s árát elviszi a szolgabíró adóban.

Ez arckép éltem második fölvonásából van, melyben érdekes és hatásos jelenetek voltak s az egész fölvonás Olaszországban folyt. Most már csak emlékek és ködfátyolképek a múltból; eloszlottak, mint a délibáb, mely csakis egy kevés nyirkot hagy maga után.

Mekkora reménynyel valánk eltelve s mekkorát csalódánk! Magentát, Solferinót Saldova követte, a zsandár számunkra tisztította

fegyverét, a Bezirker útra fűzte bocskorát, az adót dragonyosokkal kellett fölajtani, a magyar egyetértett. S midőn azt hittük, hogy megfogluk a világot . . . kaptuk azokat az urakat ott a vörös karosszékben, a delegációt, a magyar Reichsrathot, a quotát, egy csomó consortiumot, csikmászos (zsákutca) vasutakat, sok schwindelt, több svihákot s legtöbb adósságot!!

Koltón. Nagybánya mellett, 1879. május 22.

Teleki Sándor.

FRA PANTALEONE.

Múltak emlékei, mint fellegek az égen, tűnnek el. — Felhőket más felhők váltanak fel, s a firmament változik, mint a tenger, mint az asszony, mint az emberi szív.

Múltak emlékei idővel kimosódnak agyunkból, szívünkéből s feledünk napról-napra; az agy felejt s a szív örül.

Múltak emlékei eltűnnek, mint bércek-ről a hó, mint pusztákról a délibáb; fölváltja azokat a tavasz s a napnak ragyogása, vagy a vihar és a sötétség.

De a múltak emlékeit föleleveníti egy-egy esemény, elevenen visszahozza agyunkba, s ez az ész transsubstantiatio-ja; visszahozza kebelünkbe, s ez a szív resurrec-ti ója.

Sokat feledék, mert sokat ismertem; sem eszünk, sem szívünk nem Danaidák rostája, hogy megtölteni ne lehessen; de midőn valamelyiknek halála hírét hallom: föleleve-

nül emlékemben alakja s látom képzeletemben úgy, mint a milyennek ismertem, egész formájában, jó és rossz tulajdonaival; felujulnak előttem az események, a viszonyok, melyekben vele éltem, s ott vagyok a múltban, örömeivel s bánataival,

..... A lapokból olvasom, hogy F r a P a n t a l e o n e meghalt!

Ki volt Fra Pantaleone?

* *

*

Azt hiszem, szolgálatot teszek olvasómnak, ha a magam prózája helyett, az öreg Dumas-ét idézem:

----- »Salemi előtt, amint a tábornok egy kútnál lovát itatná, egy barát — a reformált szent Ferenc rendből, értelmes arccal, élénk szemekkel, kurta kondor hajakkal utat tör magának s a tábornokig hatol.

Ez a barát a salemi-i Santa Maria dei angeli klostrobán bölcsészeti tanár volt; örömét nyilvánítja a tábornoknak, hogy láthatja, s bámulatát, hogy olyan egyszerű.

S aztán térdre rogyott.

— Uram, én istenem! köszönöm neked, hogy azon időben éltél, melyben a szabadság megváltója megjelent ml közöttünk. — Esküszöm, e pillanattól fogva

ügyét szolgálom, s ha kell: megöletem magamat értté és Siciliáért!

Türr rögtön átlátja, milyen nagy hasznát lehet venni e babonás, előítéletes, bigott nép közt, egy fiatal, ékesen szóló s hazafias papnak.

— Akar ön velünk jönni? — kérdi a barától.

— Egyedüli kívánságom! — felelé.

— Jöjjön tehát! — mondá Garibaldi, egyet sóhajtvá; ön lesz a mi Ugo-Bassinkt — S átada neki egy kiáltványt, mely előre ki volt nyomtatva.

A jó papokhoz.

»A papság közös-ügyet vív ellenünk el-lenségeinkkel; idegen bérenceket fizet, hogy olaszok ellen verekedjenek. — Bármí törté-njék is, bármit végezzen a sors Olaszország felett, minden nemzedék által meg lesz átkozva.

Ami vigasztal, s ami hinni engedi, hogy Krisztus igaz vallása még nem veszett el: az, hogy Siciliában a papok, a nép élén vezetik a népet, elnyomóik ellen.

Az Ugo-Bassik, a Veritak, a Gusmarol-lik nem haltak még mind meg, és az napon, melyen példájokat követik e martyroknak, a

nemzeti ügy e hőseinek: az idegen nem fogja többé tapodni hazánk földjét, s nem lesz korlátlan ura fiainknak, asszonyainknak, javainknak és nekünk l

Garibaldi.«

— Ez a kiáltvány nem nekem szól, — mondá a barát — én ezt a hitet vallom; de át fogom adni azoknak, a kiknek hitök ingadozik.

Az ebédnél, Torre Alta marquisnál, ahol a főhadiszállás volt, Garibaldi jobbjára ültette János frátert.

Garibaldinak nem minden tisztje volt teljesen orthodox; tréfásan ingerkedni kezdtek János baráttal.

Egyik tiszt azt mondá:

— Páter János! Minekutána ön a mi káplánunk, lökje csuháját a csalánba, s vegye a muskétát.

De János barát tagadólag rázta fejét.

— Nincsen szükség rá! — Én az igével és a kereszttel fogok harcolni, s az, aki a Krisztus képét a mellén hordja, nem hordhatja a puskát a vállán.

Garibaldi rögtön átlátta, hogy értelmes

emberrel van dolga, s intett fejével és beszüntette a tréfát.

Ebéd után, János barát Castel-Veteranoba ment, szülőföldjére, s másnap százötven fel-fegyverkezett paraszttal jött vissza.

A kiátkozottnak megáldása.

Palermo, 1860, június 16.

— jókor reggel megérkeztek Alcamoba.

Alcamohoz közeledve, János barát, ki a tábornok mellett lovagolt, hozzá hajolt s azt sugá fülébe:

— Tábornok! ne feledje el, hogy k i
v a n á t k o z v a .

— Nem feledem, páter János. De hát mit akar, hogy tegyek?

— Szeretném, tábornokom, hogy kérésemet teljesítse. — Mi egy vallásos, sőt többet mondok: egy vakbuzgó, babonás népeség közt élünk, mely az egyház dolgaira nagyon sokat ád; tehát azt szeretném, hogy midőn az alcamói templom előtt elmegyünk, ön jöjjön be s áldássá meg magát.

Garibaldi egy darabig gondolkozott, aztán igenlőleg inte fejével s mondá:

— Jól van! Kívánsága szerint fogok cselekedni.

János barát megsarkantyúzta lovát s előre vágatott a templom felé, ott leszálla lováról s bement, elrendezvén a tábornok megáldásához szükséges előkészületeket, az oltárral szemben egy térdeplőt s alá párnát helyezve, várt a templom előtt.

Azonban — feledékenységből talán, vagy mert ígéretét megbánta s attól menekülni akart, elég az hozzá: Garibaldi ellovagolt a templom előtt, a nélkül, hogy megállt volna.

Páter János észrevette a tábornok menekülési szándékát, s ez épen nem volt számítása szerint.

Minden pap, a rhemsi püspöktől kezdve, ki Clovist megkeresztelte, le egész János barátig, ki Garibaldit megáldja, nem az istent akarja a király, a vezér, a tábornoknak fölébe helyezni, h a n e m a p a p o t .

Stólájában, keresztel kezében, Garibaldi után szalad, feltartja lovát, megfogja a tábornok karját s rákiált:

— Mi akar ez lenni? — így tartja, ön meg ígéretét?!

Garibaldi elmosolyodott.

— Igaza van, János testvér, — mondá, — s nekem nincs igazam. Megyek, s kész vagyok önnek áldását elfogadni.

— Jöjjön tehát!

— Megyék, János testvér.

És az az irtózatos ember, ki — mint a nápolyi lapok írták — »azon hatalmat nyerte az ördögtől, hogy tüzet szór szemeiből s szájából«, nemcsak hagyta magát vezetetni, mint egy gyermek, a paptól, hanem elfogulva mint egy költő — mert ő az — a vallásos érzelemtől, melyet sohasem tagadhat meg az ember egészen, mindenek láttára, a népség előtt, a parasztok előtt, hadserege előtt, térdre hullt a templom külső lépcsőzetén.

Ez több volt, mint amit páter Jánosnak ígért. Látván ő a jó oldalát annak, amit Garibaldi neki csinált, azzal az olasz impetuozitással, melyet még a papi ékruha sem módosít, berohant a templomba, felragadta az oltári szentséget, magasra emelé azt s meghattott lelkesültséggel mondá:

— Nézzék mindnyájan! — Itt a győzelmeskedő, aki meghajlik az előtt, ki a győzelmet adja.

És büszkén a diadal felett, melyet a vallás a fegyverek fölött kivívott, megáldá Garibaldit az isten, Olaszország és a szabadság nevében.« -----

Eddig Dumas.

Fegyvert nem viselt; jobbában tartá a megváltó feszületét, kereste a veszélyt s rohanat a halál elébe, vezetvén véres csatákba a fiatal p i c i o l l i népet; a nép nézé a keresztet, s követé Fra Giovanit.

Bő barátszín suba fedé testét, derekát fehér kötél övezé, melyről hosszú keresztcsüngött, saruit mezítelen lábán hordá, nagy kápájában volt mindennapi kenyere, melylyel magát táplálta.

Keveset beszélt, sokat imádkozott.

Nem igen ismertem nálánál érdekesebb alakot. Tömött, sűrű, göndör sötétveres színbe menő haj, melyet borzasán viselt, hosszú kondor szakáll, hajánál valamivel világosabb, vékony, gyér bajusz, mely már majdnem szőke volt, e színvegyülék, melynek alapszíne — hogy úgy mondjam: pej volt, a színtömört változékony világításban tüntette elő, s árnyékolata néha egészen a sötétbe ment át. — Szemeiből az ábránd, rajongás és hitbuzgalom sugárzott; szájában szép, apró, sűrű fogai fehérlettek. Csak mosolyában volt valami alattomos, kétkedő, gyanúsító, papias. — Mellén vastag veres posztóból kivágott máltai keresztet viselt, s kápáján elől két fehér csillagot; mindig hajadon fővel járt; termete középmagasságú volt, de jól megteremve.

Élete példás volt; dandárát soha el nem

hagyta. A picciottikkal evett, a táborban hált, s nem volt semmie. Többször mondá:

— Podgyászom e kereszt, melyet győzelemre tartok az ég felé, s e korda, melyel a gyávákat ostromozom; házam ott fenn az égben, tanyám itt lenn a földön, az isten szabad ege alatt. Nem keresem a halált, de aki utánam jön, az nem fog hátrálni. *Italia una!* — *Avanti!*

Ékesen tudott beszélni, azzal a sajátos siciliai tájkiejtéssel, mely a latint leginkább megközelíti.

Tábornokunk nagyon megszerette, s a seregben nagyon népszerű volt. Engem különösen szeretett, s oktatott az olasz nyelvben; én az ujabbkori irodalomról beszéltem neki, melyről fogalma sem volt; az egyház-atyákat, egy pár klasszikus író, s tankönyveit kivéve, egyebet nem olvasott.

Siciliából áteveztünk Calabriába. A híres *messinai* világító toronymnál, a hajdani *Siculum fretum* alatt, ültünk ladikokra; a Scylla és Charibdis közt csolnakáztunk s kíváncsian nézők, hogy szigonyozzák az óriás *spada* halat, melynek orra: fegyver s ha-

sbnlatos a toledói spádéhoz. A Cap dell'Armi-nál kötöttünk ki.

Reggionál csatát győzött vezérünk, az ellenseregnek nagyobb részét fogolylyá tévé. Ez volt első ütközetünk nápolyi földön. Diadalmenetünk Nápolyon keresztül Capuáig tartott s szinte meseszerű az, hogyan jutánk oda.

Fra Giovani mindig velünk gyalogolt, de már p u s k a v o l t a v á l l á n .

* *

*

Capua várába vonultak vissza a királyiak. Capua és Gaeta volt utolsó menhelyök. Ostromagyúk nélkül bevenni a V a u b a n által erősített várat: kemény falat volt. Csakis Garibaldi gondolhatott ilyent; de aki Sant-Elmot bevette e g y e d ü l , nem kellett annak ágyú, hogy bevegye Capuát, melyet V e r r e s légióival nem tudott elfoglalni.

Híres hely Capua Volturno mellett s különösen híresek asszonyai, annyira, hogy példaszóvá vált szépségök. Hannibal serege megadta ennek az árát.

1501-ben Borgia Caesar — nem rász név a történelemben — a XII. Lajos francia király egyesült seregével garázdálkodott benne; meglepve a várat — bevette, a várost kiraboltatta s legyilkoltatott 7000 lakost. Egy

nagy torony szolgált a nőknek menhelyül, de végre az is föladata magát. Borgia Caesar kiválasztá a negyven legszebbet közülök s elküldé őket római palotájába . . .

» Pontificante A l e x a n d r o VI-to.*
Ezt a históriát János baráttól hallottam, ki a krónikákból olvasta, s aki már akkor kardot viselt.

* *

*

Caserta volt főhadiszállásunk.

A vezénylet és táborkara (Sirtori), a 15-ik hadosztály (Türr) és táborkara, mi, Türr táborkara, a világhírű királyi palotának a parkra néző részében laktunk s mind a példaszó mondja: s z e g é n y e s e n é l t ü n k , d e — jól. Mindazon tiszték, kiknek a vezényletnél és osztályunknál ügyök volt, már tudták' a szokást s hívatlanul is nálunk ebédeltek. Én Türrnél vendégszeretőbb embert nem ismerek.

Fra Giovanni — János barát — is gyakran megfordult nálunk. Caserta Nápolytól pár órányira fekszik, vasúti összeköttetéssel. A palota és parkja naponta tele volt látogatókkal s különösen kíváncsi nőekkel ... A csinos barát szemet szúrt s beleharapott Éva almájába.

János barátból Fra Pantaleone — ez volt világi neve — lett. Kezein keztyü, lábain fénymázás cipő, szakállát fésülte, bajuszát kipödörte, haját kenőcsölte, a veres posztó kereszt melléről eltűnt, a kereszties olvasófa elpárolgott, csuhája finom kávészinposztó, kis kerekded kárával, k o r d a helyett aranyos kardkötő, melyről fényesre csiszolt acélkard csüngött, fején kis magyar pörge kalap, milyent a tábornok is viselt, vékony veres flamingótollal; csakis a két csillag maradt meg kápáján, de már ez is ezüst volt.

Tóskánai kiejtéssel beszélt sokat és — keveset imádkozott.

Egy este, szürkületkor, a parkban, a nagy vízesés alatt, a tábornok körül ültünk s beszéltünk össze-vissza mindent. A tábornok jó kedvében volt s Éberrel vitatkozott a krimi hadjáratról s Sebasztopolról.

E közben érkezik nagy hetykén, kardcsörtetve s katonásan salutál Fra Pantaleone.

Az öreg úr elmosolyodik látásán s azokkal a vidám, szelíd szemeivel, melyek nevetni is tudtak, ránéz a barátára s satyrikus hangon azt mondja neki:

— De megváltozott ön!

A barát kezdte kényelmetlenül érezni magát.

Én jó kedvemben voltam s feleltem helyette:

— A csimmaszból pillangó lett, tábornokom. Ha a capuai deliciák demoralizálni tudták Hannibal seregét, mit kívánhat ön egy baráttól? — A kígyó incselkedése ez, uram! . . .

Fra Pantaleone sokáig nem tudta ezt nekem megbocsájtani.

. . . így csinálók én magamnak ellenségeket!